

TC.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**DEMOKRASİ TEORİSİ VE TÜRKİYE’DE DEMOKRASİYE GEÇİŞ
SÜRECİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Merve OĞUZHAN

Danışman
Prof. Dr. Cemal FEDAYİ

Haziran-2019

KIRIKKALE

TC.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**DEMOKRASİ TEORİSİ VE TÜRKİYE’DE DEMOKRASİYE GEÇİŞ
SÜRECİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Merve OĞUZHAN

Danışman
Prof. Dr. Cemal FEDAYİ

Haziran-2019

KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Cemal Fedayi danışmanlığında Merve Oğuzhan tarafından hazırlanan "Demokrasi Teorisi ve Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.../.../20..

Üye

Prof. Dr. Cemal FEDAYİ (Başkan)

Üye

Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR

Üye

Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Demokrasi Teorisi ve Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

.../.../20..

Merve OĞUZHAN

ÖNSÖZ

Son zamanların en çok kullanılan kavramlarından olan demokrasi, uzun yıllardır bilhassa Batı’da özel bir yere sahip olmuştur. Fakat yine de demokrasinin bu denli çok kullanılması onu hak ettiği şekilde anlaşılmasını sağlamak için yeterli olmamış; bu da kavram kargaşasına yol açarak demokrasinin yanlış anlaşılmasına sebebiyet vermiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde demokrasinin bu yanlış anlaşılma durumu, tanım ve anlamı bakımından detaylı olarak incelenerek ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Demokrasinin daha iyi anlaşılabilmesi için unsur ve şartları bakımından ele alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından dünyaya yayılmada hız kazanan demokrasinin, öncesinde Türkiye’de nasıl bir gelişim gösterdiği konusu ise ikinci bölümde incelenmiştir. Bu doğrultuda, demokrasinin Osmanlı döneminden başlatılarak Cumhuriyet dönemine kadar nasıl bir gelişim sergilediği aktarılacak istenmiştir. Türkiye’de demokrasinin nasıl bir süreçten geçtiği ve ne derece sağlanabildiği çalışmanın asıl konusunu oluşturmaktadır. Bu süreci de en iyi 1945-1950 arasında dış ve iç etkenlerin iyi bir uyumu sayesinde görmek mümkündür. Nitekim çalışmanın üçüncü bölümünde bu sürece etki eden dış ve iç etkenleri detaylı olarak ele alarak, çok partili hayata geçişin nasıl sağlandığı aktarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma sırasında bana yol gösteren, her türlü kaynak ve görüşünü benimle paylaşan, tez danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Cemal Fedayi’ye; demokrasi üzerine fikir ve görüşleri sayesinde bilgi edinmemi sağlayan kıymetli hocam Doç. Dr. Cennet Uslu’ya ve son olarak benden desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve yanımda olan aileme teşekkürü yerine getirilmesi gereken bir borç bilirim.

.

ÖZET

Oğuzhan, Merve, “Demokrasi Teorisi ve Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Süreci” Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019.

Bu çalışma, demokrasi teorisini detaylı olarak ele alarak, Türkiye’de demokrasinin tarihsel gelişimini ve sonrasında ortaya çıkan demokrasiye geçiş sürecini teoride ve pratikte incelemek amacıyla yapılmıştır.

Demokrasi son zamanlarda en çok kullanılan kavramlardan biri olmakla beraber, anlamının tam olarak anlaşılamaması dolayısıyla kavram kargaşasını beraberinde getirmiştir. Demokrasi en basit tanımı ile “halk yönetimi” olarak algılsa da temelde “azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimine, serbest ve adil seçim usullerine ve en nihayetinde iktidarın seçim yoluyla devredilmesine” dayanmaktadır. Eski Yunan’da ortaya çıkan, 18. yüzyılda bir takım gelişmelerle kendini göstermeye başlayan ve İkinci Dünya Savaşı’nın ardından tüm dünyaya yayılan demokrasi, daha iyi bir alternatifi ortaya koyulmadığı sürece en iyi yönetim biçimidir. Ancak, demokrasi sahip olduğu unsurların eksiksiz uygulandığı yerde gerçek anlamda var olabilir. Türkiye’nin demokrasi serüvenine bakacak olursak; bu süreç Osmanlı İmparatorluğu’nda ortaya çıkan hareketlenmeler ile başlamıştır. Ardından Cumhuriyet dönemi ile halka, kendini yönetecek kişiyi seçebilme gücü verilmiş ve birtakım demokratik gelişmelerle devam etmiştir. Esasen demokrasiye geçiş ise 1945-1950 arası gerçekleşmiştir. Bu süreçte meydana gelen dış ve iç etkenlerin birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunması sonucunda Türkiye tek parti yönetimini arkasında bırakarak çok partili hayata geçmiştir. Halk bu dönemde kendinde, kendi kararlarına göre istedikleri kişiyi seçebilecek gücü ve bilinci görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Osmanlı’da Demokrasi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası- Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi, Çok Partili Hayata Geçiş

ABSTRACT

Oğuzhan, Merve, “The Theory of Democracy and Democratic Transition Process in Turkey”, Postgraduate Thesis, Kırıkkale, 2019.

In this study, the theory of democracy by addressing in detail the historical development and the transition to democracy emerged after democracy in Turkey was carried out to examine the theory and practice.

Although democracy is the most used concept of recent times, its meaning has not been fully defined and it has brought meaning chaos together. Although democracy is perceived as a popular will with the simplest definition, it is mainly based on free and fair elections procedures, which are limited to minority rights, and ultimately to the transfer of power by election. Democracy, which first emerged in ancient Greece, began to show itself with a number of developments in the 18th century and spread to the whole world after the Second World War. And democracy is the best form of governance unless a better alternative is produced. But democracy can exist in a real sense where its elements are fully implemented. If we look at the history of democracy in Turkey has started this process with the mobilisations appeared on the Ottoman. Then, with the Republican period people have the power to choose the person who will manage themselves and continued with some democratic developments. The transition to democracy in the true sense took place between 1945-1950. As a result of this process in the presence of external and internal factors interact with each occurring in Turkey, leaving behind the single-party manage and multiparty history to life. During this period, the people saw in themselves the power and consciousness to choose the person they want according to their own decisions.

Keywords: Democracy, Democracy in Ottoman, Progressive Republic Party-Liberal Republic Party Experience, Transition to Multi-party Political Life

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Age.	: Adı Geçen Eser
Agm.	: Adı Geçen Makale
BM	: Birleşmiş Milletler
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
Ed.	: Editör
GATT	: Tarifeler ve Ticaret Antlaşması
IBDR	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IMF	: Uluslararası Para Fonu
MP	: Millet Partisi
NAZİ	: Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
Yay. haz.	: Yayına Hazırlayan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
KISALTMALAR.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ TEORİSİ

I. Demokrasinin Anlamı.....	4
A. Demokrasi Kavramının Kökenbilimi.....	6
B. Demokrasinin Tanımı.....	8
C. Demokrasinin Tarihi Gelişimi.....	13
II. Demokrasinin Uygulanış Biçimleri.....	18
A. Doğrudan Demokrasi.....	18
B. Yarı Doğrudan Demokrasi.....	19
C. Temsili Demokrasi.....	20
III. Demokrasi Modelleri.....	21
A. Sosyal Demokrasi.....	22
B. Çoğunlukçu Demokrasi.....	24
C. Katılımcı Demokrasi.....	26

D. Liberal Demokrasi.....	27
IV. Demokrasinin Unsurları- Koşulları.....	30
A. Demokrasinin Unsurları.....	31
B. Demokrasinin Var Olabilme Koşulları.....	36
V. Neden Demokrasi?.....	38
VI. Demokrasi Ne Değildir?.....	40
A. Mutlakıyet.....	40
B. Otokrasi.....	41
C. Totalitarizm.....	41
D. Otoriterizm.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEMOKRATİK GELİŞMELER

I. 1908 Öncesi Demokrasi Konusunda Gelişmeler.....	45
A. Sened-i İttifak.....	46
B. Tanzimat Fermanı.....	47
C. Islahat Fermanı.....	51
D. I. Meşrutiyet Dönemi.....	54
II. 1908’den 1913’e Kadar Demokratik Gelişmeler.....	59
A. İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	61
B. II. Meşrutiyet Dönemi.....	62
III. 1913’ten 1918’ Kadar Demokratik Gelişmeler.....	68

IV. Cumhuriyet Döneminde Demokratik Gelişmeler.....	72
A. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Deneyimi.....	76
B. Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1945- 1950 DEMOKRASİYE GEÇİŞ SÜRECİ

I. Demokrasiye Geçişte Dış Etkenler.....	91
A. İkinci Dünya Savaşı.....	92
B. San Francisco Konferansı.....	96
C. Truman Doktrini.....	101
D. Marshall Planı.....	107
II. Demokrasiye Geçişte İç Etkenler.....	112
A. Mili Korunma Kanunu.....	114
B. Varlık Vergisi Kanunu.....	118
C. Toprak Kanunu.....	122
III. Çok Partili Hayata Geçiş.....	125
A. 1946 Seçimleri.....	131
B. 1950 Seçimleri.....	138

SONUÇ.....	145
-------------------	------------

KAYNAKÇA.....	154
----------------------	------------

GİRİŞ

Demokrasi hiç kimsenin kendini egemen ilan edemeyeceği, hiç kimsenin iktidarı geri alınmaz biçimde kendi adına elinde tutamayacağı ilkesine dayanmakta olan siyasi bir sistemdir. Bu sistem halkın kendi iradesini kullanarak kendini yönetecek kişiyi seçmesiyle meydana gelir. Halkın sesinin de iktidar da söz sahibi olması demektir. Fakat demokrasi her zaman uygulanma bakımından sıkıntılar içeren bir sistem olmuştur. Bu nedenle demokrasiyi iyi anlamalıyız ki en azından bu sistem için olan ve olması gereken ayrıştırmasını iyi yapabilelim.

Demokrasi tahlilini yaptıktan sonra, Türkiye'nin demokrasiyi nasıl benimsediğini ve ne gibi süreçlerden geçtiğini açıklamak demokrasinin iyi uygulanabilirliğine yapılabilecek önemli bir adımdır. Çünkü insan geçmişindeki süreçleri takip etmeden şuan nerede olduğunu tam kavrayamaz ve gelecekte nerede olacağını tespitini yapamaz. Bu değerlendirme ile tarihsel süreçte deneyimleri karşılaştırma imkânı sağlanmış olacaktır. Nitekim demokratik sisteme geçiş için bazı denemelerin başarıya ulaşamamasını dış ve iç etkenleri karşılaştırarak değişen ekonomik, sosyal, politik koşulları tahlil edebilme imkânı vermektedir. En nihayetinde demokrasiye geçiş de dış ve iç etkenlerin birbirleriyle etkileşimi ile bu sürecin tamamlanmasını objektif olarak sunabilmektedir.

Türkiye'nin, Osmanlı'dan başlayarak ve Cumhuriyet dönemini de içine alarak devam eden demokratikleşme hareketleri çok partili hayata geçiş için, belli başlı ekonomik, politik, sosyal olgulardan dolayı tam bir oluşum sergileyememiştir. Ta ki 1945- 1950 arasındaki döneme kadar. Bu dönemde gerek dış konjonktürdeki gelişmeler gerekse Türkiye'nin içerisinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle çok partili siyasal hayata geçiş süreci sağlanmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmuş; birinci bölümünde kavramsal çerçeve oluşturulmuş son iki bölümde de demokrasinin Türkiye'de seyri ele alınarak, gelişimi ve geçiş süreci ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Birinci bölümde üzerinde durulan konu "Demokrasi Teorisi" kısmı ile demokrasinin tanımı, tarihi gelişimi, uygulanma biçimleri ve modelleri olmuştur. Demokrasi, halkın halk için yönetimi olarak bilinen fakat anlaşılması konusunda kargaşaya neden olan bir kavram olmuştur. Esasen halk olarak bahsedilen azınlık artı çoğunluktan oluşan kesimdir. Bu doğrultuda demokrasi de azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluk yönetimi olarak karşımıza çıkar. Demokrasi keyfiligi

önleyebilecek bir yönetim biçimi olmasının yanında kendi içerisinde de keyfiligi azınlık haklarıyla sınırlandırmıştır. Demokrasi demek, her an azınlığın çoğunluğa, çoğunluğun da azınlığa dönüşebileceği bir sistem demektir. Bu nedenle muhalefetin varlığını devam ettirebilmesi için imkânları elverişli hale getiren, bireylere en çok hakları tanıyan bir sistemdir. Demokrasinin var olması, unsurlarının hayata geçirilmesiyle mümkün olur. Bu da ancak, hem kurumsal-yasal düzenlemelerle hem de toplumsal temeller üzerinde demokrasinin desteklenmesi ile mümkün olabilir. Demokrasinin uygulanma aşamasında sıkıntıları olsa da hiçbir yönetim şeklinin dört dörtlük olması beklenemez, bu anlamda ideal olana yaklaşmak önemlidir. Demokrasi de ideal olan demokrasiye yaklaşabildiği ölçüde verimli olacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise “Osmanlı’da ve Cumhuriyet döneminde demokratikleşme hareketleri” yer almıştır. Cumhuriyet döneminde şekillenen demokrasinin kaynağını Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki gelişmeler oluşturmaktadır. Ardından Cumhuriyet dönemi demokratik gelişme süreci de Terakkiperver ve Serbest Fırkası deneyimleri ile devam etmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu döneminde demokratikleşme hareketleri; Sened- i İttifak ile başlayıp ardından Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet ile devam ederken en önemli gelişmeler II. Meşrutiyet dönemiyle baş göstermiştir. Yayınlanan fermanlar padişahın yetkilerinde değişiklik meydana getirirken, demokratikleşme hareketleri için de uygun zemini hazırlamıştır. Bu doğrultuda bu dönem, cemiyetlerin kurulmasına, muhalif grupların oluşmasına ve demokrasi hareketlerine tanık olmuştur. Cumhuriyet döneminde ise iki kez demokrasiye geçiş denemesi yaşanmıştır. Nitekim Türk demokrasi tarihi açısından önemli olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası, ayrı zamanlarda dönemin iktidarı olan Cumhuriyet Halk Fırkası karşısında muhalif bir rol üstlense de bu denemeler ekonomik ve toplumsal nedenlerden dolayı başarıyla sonuçlanamamıştır.

Çalışmanın ana konusunu ve üçüncü bölümünü ise “1945-1950 Demokrasiye Geçiş Süreci” oluşturmuştur. Bu dönem Türk siyasi ve demokrasi tarihi açısından büyük önem teşkil eden bir dönem olmuştur. Demokrasiye geçiş sürecini oluşturan bu dönem en nihayetinde demokrasiye geçişin tamamlanmasıyla son bulmuştur. Türkiye’de demokrasiye geçiş belirli dış ve iç etkenler sonucuyla sağlanmıştır. Nitekim demokrasiye geçiş sürecini oluşturan bu dönemde İkinci Dünya Savaşı’nın ve sonrasında oluşan siyasi atmosferin büyük etkisi olmuştur. İkinci Dünya

Savaşı'nın patlak vermesiyle Türkiye kendi iç politikalarını da savaşın gidişatına göre değiştirmiş, bu da savaşı demokratik batılı devletlerin kazanmasıyla, Türkiye'nin siyasal sisteminin etkilenmesine neden olmuştur. Dış etkenler olarak İkinci Dünya Savaşı'nı batılı demokratik devletlerin kazanması, Türkiye'nin dış güvenlik endişesi olarak Sovyet tehdidinin ortaya çıkması gibi nedenler Türkiye'yi, Batılı devletlerin safına girmeye mecbur bırakmıştır. Devamında Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e üye olmak istemesiyle demokratikleşme adına dair ilk adım atılmıştır. Bu süreç San Francisco Konferansını, Truman Doktrini'ni ve Marshall Planı'nı arkasından getirmiştir.

Türkiye eğer Batılı demokratik ülkelerin yanında yer almak istiyorsa belirli şartlar doğrultusunda süreçlere dâhil olması gerektiğinin farkında olarak hareket etmiştir. Nitekim en büyük şart demokrasiye geçmek olmuştur. Fakat Türkiye'nin demokrasiye geçişini sağlayan tek unsur dış etkenler olmamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi ülke içerisinde sorunları doğurmuş ve iktidarın izlediği belirli politikalar sonucunda patlak vermiştir. İç etkenler olarak iktidarın uyguladığı iktisat politikaları olan Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Kanunu gibi uygulamaları devreye sokmasıyla, hem halk tabanında hem de kendi içerisinde muhaliflerin oluşmasına neden olmuştur. Bu ortamda 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla çok partili hayata geçilmiş ve bu parti, tek parti döneminden sonra ortaya çıkan ilk siyasi parti olmuştur. Ancak iktidara karşı asıl muhalefeti 7 Ocak 1946'da kurulmuş olan Demokrat Parti oluşturmuştur. Nitekim iktidar ile verdiği çetin mücadeleden sonra ilk kez demokratik bir seçim doğrultusunda 14 Mayıs 1950'de demokrasiye geçilerek, seçimleri Demokrat Parti kazanmıştır. Bu seçim ile muhalefet zafer elde etmiştir. Halk, adil ve güvenilir seçimler doğrultusunda, kendi isteğiyle ilk defa siyasi idarecileri doğrudan seçebilmiştir. Böylece Türkiye için demokrasi, sancılı dönemlerin sonunda birçok hareketlerin birbirlerine zemin hazırlamasıyla en nihayetinde sağlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRASİ TEORİSİ

I.DEMOKRASİNİN ANLAMI

“Demokrasi nedir’i, demokrasi ne olmalıdır’dan ayırmaya olanak yoktur. Demokrasi, ancak, idealleri ve değerleri ona varlık kazandırdığı sürece, var olabilir.”¹

- Giovanni Sartori

İnsan, toplumsal bir varlıktır ve ancak toplumun içinde varlık kazanabilir.² Bunun için de düşüncesinin kendisinden yani bireysellikten ayrıılıp, toplumsal bir boyut kazanmasını ister. Düşüncesinin toplumsal boyut kazanmasını da söz ile sağlayabilir. Söze dönüştürülemeyen düşünce bir nevi buhar olup uçup gider ve hiçbir hükmü kalmaz. Çünkü insan denen varlık, düşünceyi söze dönüştürürken kavramlar arasında bir tür bağlantı kurarak biçimlendirir. Böylece birçok düşünce niteliğindeki kavramlar hayatımıza yerleşmiş ve olağan bir şekilde bizimle gelişip, sürüp devam etmiştir. Bu kavramlardan biri, belki de insan hayatında çok önemli bir yere sahip olanı demokrasidir.

Demokrasi kavramı, son zamanların neredeyse en fazla kullanılan ve üzerinde tartışılan, herkesin içerik itibariyle tam bir bilgiye sahip olmadığı halde kullanmaktan kaçınmadığı sihirli kelimesidir.

19. yüzyıla kadar demokrasi kavramı “ayak takımının yönetimi” olduğu iddiasıyla olumsuz çağrışımlar yapmıştır. Fakat bugün hemen hemen herkes demokrasinin erdemlerinden bahsetmeye ve kendini demokrat ilan etmeye istekli gözükmektedir.³ Esasen Demokrasi 1940’ların sonunda herkes tarafından kendi sistemlerini övmek aracılığıyla kullanılmıştır. Demokrasi karşıtı eylemler başkalarına karşı yöneltilmiştir.⁴ Bu durum demokrasinin herkes tarafından farklı şekillerde anlaşıldığını ve ister demokratik olsun ister demokratik olmasın her sistem için kullanıldığını göstermiştir. Ve nihayetinde bu süreç herkesin demokrasiye uygunluk

¹ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tunçer Karamustafaoğlu- Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996, s.8.

² Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 12.

³ Andrew Heywood, *Siyaset*, yay. haz. Buğra Kalkan, çev. Bican Şahin- Atilla Yayla- Mete Yıldız vd., Adres Yayınları, Ankara, 2015, s.115.

⁴Sartori, *age*, s.3.

savında bulunması, demokrasi kavramının gittikçe daha kapsamlı bir kavram halini almasıyla bir kavram kargaşasını beraberinde getirmiştir.⁵

Demokrasi neredeyse 2500 yıldır, her yönüyle tartışılmakta olan bir kavram olmuştur. Çünkü farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda demokrasi insanlar için farklı şeyler ifade etmiştir.⁶ Bunun neticesinde kendi yönetim şekli gerçekte ne olduğuna bakılmaksızın tartışmada hep karşı taraf anti-demokratik olarak nitelendirilmiştir.

Bu anlam karışıklığının sebebi herkesin demokrasinin iyi bir şey olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim buna dayanarak da bir sisteme sırf onu onayladığımız için “demokratik” deme eğilimi taşıyoruz. Tabii bunun sonucunda da bizim tercihlerimiz ve görüşlerimiz demokrasinin kendisi hakkındaki bilgiyi gölgede bırakmış olmaktadır.⁷

Demokrasi bazı kimselere göre zaten içinde bulunduğumuz yapı bazılarına göre ise günümüze kadar hiçbir yerde görülmemiş ve görülmesi de hayal olan bir ütopyadır. Fakat önemli bir nokta şudur ki; demokrasi, kim tarafından değerlendirilirse değerlendirilsin, uygulamada yani var olan açısından geçerli olmasa bile, olması gereken açısından alternatifi ortaya koyulmamış en önemli değerdir.⁸

Bu kavram kargaşasının önüne geçilebilmesi için demokrasi kavramının tam bir tanımını yapmak gerekmektedir. Fakat buradaki en önemli husus da demokrasiye hangi yönden bakıp onu adlandırdığın olmaktadır. Var olana mı demokrasi diyorsun; yoksa ideal olan, olması gereken demokrasiye bakıp ona göre mi bir sistemi yorumluyorsun bu çok önemli.

Dolayısıyla demokrasiyi tanımlama sorunu iki yönlü olmaktadır; demokrasi için, hem olanı hem de olması gerekeni kapsayan bir tanıma ihtiyaç vardır. Bu iki etken birbirini tamamlamaktadır. Yani biri olmadan diğeri de olamaz. Buradan şu sonuca varılmaktadır; demokrasi ideali, demokrasi gerçeğini tanımlamaz ve gerçek demokrasi ile ideal demokrasi aynı şey değildir. Kısaca demokrasi tanımını yaparken

⁵ Sartori, *age*, s.4.

⁶ Robert A., Dahl, *Demokrasi Üzerine*, çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2017, s.9.

⁷ Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.172.

⁸ Seçkin İnan, *Türkiye’de Demokrasinin Yapılanmasında Önemli Bir Unsur: Parti İçi Demokrasi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s.3.

şunu unutmamalıyız; demokrasi, idealleri ile gerçeği arasındaki karşılıklı ilişkiden doğar ve bunun etrafında şekillenir.⁹

A. Demokrasi Kavramının Kökenbilimi

Demokrasi kelimesi ilk defa Antik Yunan dilinde kullanıma girmiştir. Halk anlamına gelen “demos” ve yönetim anlamına gelen “kratos” un birleşiminden oluşmaktadır.¹⁰ Bu iki kelimenin birleşiminden “demokratia” sözcüğü doğmuş ve böylece demokrasi “halk yönetimi” anlamına gelmiştir.¹¹

Demos Atina’da, İÖ 5. Yüzyılda halk meclisi olan “ekklesia” da toplanan Atinalılar veya benzeri topluluklar anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte, demos toplumun hepsiyle, ya da yığınla, ya da çoğunlukla, ya da yozlaşmış bir kalabalık, sözcükleriyle de bağdaştırılabilir.¹²

Demos kelimesinin birkaç anlamda karşımıza çıkmaktadır; Atina’da tüm Atinalılar anlamına gelmesi, bazen de halk, hatta bazı zamanlar sadece yoksul kesim için kullanılması çok ilginçtir. Buradan anlaşıyor ki demokrasi sözcüğü onu niteleyen halk kavramı, aristokratlar tarafından; yönetimdeki kontrollerini savaşılarak ellerinden alan sıradan halkı küçük gördüklerini göstermek için kullanılan bir sıfattır.¹³

Aristoteles’in kurduğu temel yapı içinde, demokrasi, iyi kent- site diye çevirebileceğimiz “politeia(siyasal yönetim)”nın karşıtı, onun yozlaşmış halidir. Politeia, oligarşinin ve demokrasinin iyi yönlerini birleştiren bir yönetimdir.¹⁴ Aristoteles’e göre, zenginlik ve özgürlüğün birleşmesi ancak orta sınıfın üstünlüğünü temsil eder, böylece orta sınıf toplumda erdemi temsil eden sınıftır. Devlet için önemli olan eşit ve benzer kişilerin yönetimi olmaktadır ve bu özellikleri de taşıyan kesim orta sınıftır.¹⁵ Aristoteles’in tanımladığı demos ise birçok ögeden

⁹ Sartori, *age*, s.9.

¹⁰ Atilla Yayla, *Siyaset Bilimi*, Adres Yayınları, Ankara, 2016, s.144.

¹¹ Burhan Kuzu, “Demokrasi Resmi İdeoloji- Sivil Toplum”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 47, Sayı 1, Ocak 1992, s.336.

¹² Sartori, *age*, s.23.

¹³ Dahl, *age*, s.19-20.

¹⁴ Aristoteles, *age*, s. 55-98.

¹⁵ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler Ve Yönetimler*, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.48.

oluşmaktadır. Demos sadece kalabalığı- yığınları değil, yoksulları ve bu yığınların içerisine kanunsuzluk ve başkaca kusurlarla nitelenen insanları da kapsamıştır.¹⁶

Giovanni Sartori demokrasinin anlaşılabilir olmasını ve daha fazla anlam kargaşasının olmaması için demos yani halk kavramını altı biçimde kullanılabileceğini açıklamıştır. Bunlar;

- “1. Halk sözcük anlamına göre “herkes” demektir,
2. Halk sayısı belirsiz büyük bir kesim, “pek çok” insan demektir,
3. Halk “aşağı sınıf” demektir,
4. Halk bölünmez bir varlık, bir organik bütündür,
5. Halk salt çoğunluk ilkesi ile beliren büyük kesimdir,
6. Halk sınırlı çoğunluk ilkesi ile beliren büyük kesimdir.”¹⁷

Sartori’nin bu açıklamalarını ele alırsak birinci açıklama, halkın herkesi kapsadığını söylemektedir fakat bu pek mümkün değildir. Düşündüğümüz zaman bugün de demosun dışında tuttuğumuz kesimler olan, çocuklar ya da ülkede yerleşmiş olmayan turistler ya da akıl hastaları bile birinci açıklamada herkesin içerisine girmektedir ki bu durum sağlıklı bir yönetim şeklini temsil etmez.

Yine baktığımızda Yunan demokrasilerinde vatandaşlık doğuşla gelen bir haktır ve bu hak kadınları kapsamamaktadır. Yani köleler, kadınlar ve yabancılar vatandaşlıktan dışlanmış durumdaydı.¹⁸ Bu nedenle birinci açıklamada halk herkes demektir ifadesi aslında hiçbir zaman halkın topyekûn herkesi içine almadığının da bir kanıtı olmuştur ve kimse de bunun aksini ileri sürmemiştir. Aynı şekilde “halk pek çok insan demektir” de “halk herkes demektir” deki gibi bir anlaşmazlık sunar bu pek çok kimlerden oluşuyor bilinmemektedir.

Üçüncü açıklama olan “halk aşağı sınıf demektir” açıklaması halkın özellikle yoksullardan ve çalışan sınıftan oluştuğu kabul edilmektedir. Tıpkı Aristoteles’in yorumundaki gibi, özgür fakat varlıklı olmayan kişiler çoğunluğu oluşturarak

¹⁶Sartori, *age*, s.22.

¹⁷Sartori, *age*, s.23.

¹⁸Yayla, *age*, s.146.

yönetimi ellerine alırlarsa bu yönetim demokrasi olur.¹⁹ Fakat bu açıklama kusurludur, toplumda bir ayrımı ortaya çıkarır ve başlı başına bir ötekileştirmedir. Esasen hiçbir demokrasi tam anlamıyla herkesi kapsamasa bile bu dışlamaların ya usule uygun ya da özel bir nedeni olmalıdır. Diğer türlü aşağı sınıf tabiri demokratik ilkelere uygun bile değildir.²⁰

Dördüncü açıklama ise halkı bir bütün, tek bir varlık olarak benimsemiş ki bu tamamen totaliter rejimleri hatırlatır bize yani, halkın tek bütün olması bireylerin bir hiç olduğu anlamını vermektedir ki bu da demokratik bir söylev değildir.

Beşinci açıklama olan “halk salt çoğunluk ilkesi ile beliren büyük bir kesimdir” açıklaması yalnızca çoğunluğun sayılması, yani belli bir nüfus içinde büyük sayının herkesi temsil etmesi ve herkes adına sınırlandırılmamış bir karar yetkisinin olması demektir. Çoğunluğa, azınlıklığa zorla iradesini kabul ettirecek sınırsız yetkinin verilmesi bunun bu şekilde devam etmesi sorununu da beraberinde getirir. Demokratik bir seçimin birincisi, sınırsız iktidar elde ederse, o zaman birinci gelen zorla kendini her zaman birinci ettirebilir. Bunun neticesinde de demokrasi daha başında demokratiklikten çıkmış olur. Çünkü bir demokrasinin geleceğinin demokratik olması azınlıkların çoğunluğa, çoğunlukların da azınlığa dönüşebilmesinden geçmektedir. Bütün açıklamaların neticesinde, altıncı açıklama olan “halk sınırlı çoğunluk ilkesi ile beliren büyük kesimdir” demos tanımını en iyi anlatandır. Bu açıklama çoğunluğa azınlık haklarıyla sınırlandırılmış bir yetki vermektedir. Yani demokrasi, azınlığın haklarıyla sınırlı bir çoğunluk yönetimidir, gerçekte halk da “çoğunluk artı azınlıktan” oluşmaktadır.²¹

B. Demokrasinin Tanımı

Demokrasiyi genel bir bakış açısıyla ele alacak olursak; insan olarak sosyal bir varlık olduğumuz için hayatımız boyunca da diğer insanlarla birçok etkileşime gireriz. Aileden başlayıp, yaşadığımız çevredeki komşuluk ilişkilerimizden, katıldığımız kulüplerden ve çalışma birimlerinden milletlere ve diğer ülkelere kadar farklı grupların veya toplulukların üyesi oluruz. Üyesi olduğumuz en küçük grup olan

¹⁹Göze, *age*, s.50.

²⁰ Sartori, *age*, s.24.

²¹ Sartori, *age*, s.26.

aileden en büyük gruba kadar bütün kurumlarda; uyulacak kurallar, üyeler arasında sorumluluk, ulaşılması gereken hedefler ve elde edilen kazanç dağılımı hakkındaki kararlar topluluk içinde alınmak zorundadır. Bu kararlara insanların sadece kendileri için aldıkları bireysel kararların aksine kolektif kararlar da denilebilir. İşte “demokrasi” bu kolektif karar alma alanına aittir. Bir kurumu bütün olarak etkileyen kolektif kararların o kurumun bütün üyeleri tarafından alınması ve bu kararları alma sürecine katılmak için her bir üyenin eşit hakka sahip olması yönündeki ideali kapsamaktadır.²²

Demokrasi için birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımlar döneme ve kişiye göre de değişmektedir. Demokrasinin ilk ortaya çıktığı ve uygulamaya çalışıldığı Eski Yunan’da Platon ve Aristoteles’in siyasal yönetim biçimleri üzerine yaptığı sınıflandırmada demokrasiye bakacak olursak;²³ Platon bu yönetim biçimlerini beşe ayırmıştır bunlar, aristokrasi, timarşi, oligarşi, demokrasi ve zorba devlettir. Bu devlet şekilleri birbirlerinin içerisinde çıkmıştır.²⁴ Aristoteles ise altıya ayırmıştır doğru anayasalar olarak adlandırdığı monarşi, aristokrasi ve politeia(siyasal yönetim) ve bunların sapmaları “tiranlık, oligarşi ve demokrasidir.”²⁵

Aristoteles’e göre özgür fakat varlıklı olmayan kişiler çoğunluğu oluşturarak yönetimi ellerine alırlarsa bu yönetim demokrasi olur. Bu yönetim tarzı halkın çoğunluğunun kendi özel çıkarlarına yönelik kararlar aldığı ve uyguladığı bir yönetim tarzıdır.²⁶

Platon’a göre ise demokrasi; ardı arkası bitmeyen zengin olma isteğinin ve doymak bilmez mal açlığının bir sonucudur. Oligarşilerde yöneticiler zenginliklerini güçlerinden aldıkları için insanları mallarını harcayıp tüketmeye sevk ederler, onları borçlandırıp mallarını ellerinden almak isterler. Bununla beraber bir sürü başıboş işsiz insan türemiştir, yöneticiler bu durumu görmezden gelirler. Harcamaları kısıtlayıcı, yolsuzlukları önleyici yasalar çıkartmazlar. Bu kargaşada fakirler

²² David Beetham- Kevin Boyle, *Demokrasinin Temelleri 80 Soru 80 Cevap*, çev. A. Zeynep Kopuzlu, Adres Yayınları, Ankara, 1995, s.1.

²³ Coşkun Can Aktan, “Siyasal Yönetim Biçimleri Ve Demokrasi”, ed. Coşkun Can Aktan, *Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı Demokrasi Poliarşi Ve Demarşi*, içinde, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2005, s.4.

²⁴ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 269.

²⁵ Aristoteles, *age*, s. 98.

²⁶ Aristoteles, *age*, s.221-222.

düşmanlarını yenerlerse demokrasi kurulur. Demokrasi kurulunca kimi zenginler öldürülür veya yurtdışına sürülür. Devlet işleri eşit koşullarla paylaşılır, çoğu zamanda iş başına gelecekler kura ile seçilir. Demokraside her insan yaşamını kendi istediği şekilde düzenler, herkes özgürdür, ahlak değerlerine aldırılış edilmez, bir devlet adamı için iktidara gelmesi kendisini halkın dostu gibi göstermesi yeterlidir. Bu yönetim tarzı ardından zorbalığı getirecektir çünkü nasıl ki oligarşiyi yıkan doymak bilmez zenginliği ise demokrasiyi de özgürlüğü yıkacaktır. Herkesin kafasına göre yaşadığı bir yerde kısa bir süre sonra ortada bir düzenin kalmadığı da görülür.²⁷

Platon ve Aristoteles'in demokrasi için tanımlamaları Eski Yunan demokrasisine göre yorumlanmış bu yüzden de eksiktir. Atina demokrasisinin günümüzdeki çağdaş demokrasiyle benzerliği yoktur. Nitekim Çağdaş demokrasilerin Atina demokrasisinden en temel farkı her insanın herhangi bir ayrıma tabii tutulmaksızın yurttaş olarak görülmesi ve hemen hemen herkesin seçme ve seçilme hakkının bulunmasıdır.²⁸

Demokrasi için en net tanımlamayı Abraham Lincoln 1863 tarihli Gettysburg Söylevinde yapmıştır; “halkın, halk tarafından, halk için yönetimi.” Burada üç önemli nokta vardır: Birincisi; demokrasinin, halkın siyasal temsiline dayanarak hükümetin oluşturulmasıyla ve iktidarın halkın izin verdiği sürece yönetimde kalmasıyla tek meşru ve adil yönetim biçimi olarak kabul edilmesi. İkincisi; demokraside kilit noktanın halkın siyasal alana etkin bir şekilde katılımı olmasıdır. Üçüncüsü de demokrasinin insan haklarının ve özgürlüklerinin kanunlarla en geniş bir biçimde korunduğu ve gelişmeye açık olduğu bir rejim olmasıdır.²⁹ Bu noktalar demokrasi için gerekli olan şartları içermektedir. Fakat Sartori, Lincoln'un tanımını eleştirmiştir çünkü bu tanım demokrasi için yeterli değildir. Bu tanım daha çok demokrasinin güven belgesidir ve mantıki anlamından daha çok güçlü bir üslubu vardır. Demokrasiyi sözcük anlamına bağlı kalarak kullanmak, doğası gereği bitmeyecek normatif bir söyleme yol açmaktadır.³⁰

²⁷ Platon, *age*, s. 282-283-285-291-292.

²⁸Nihal Petek Boyacı, “Çağdaş Demokrasinin Açmazları Üzerine Platoncu Yaklaşımlar”, *Mavi Atlas*, Cilt: 6, Sayı 1, Nisan 2018, s.137.

²⁹ Ali Fuad Başgil, *Demokrasi Yolunda*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1961, s.45.

³⁰ Sartori, *age*, s.37.

Gerçekte siyasal alanda demokrasi tarih boyunca iki anlam üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi; çoğunluk yönetimidir. Çoğunluğun iradesi, egemen ve siyasal alanda neyin doğru olmasına karar veren yüce yargıç olur. Azınlık her zaman yanlış düşüncededir ve çoğunluk karşısında varlığını sürdürme ve çoğunluk olmaya çalışma hakları dışında bir hakkı yoktur. İkincisi ise asıl demokrasiyi yansıtan anlamı; kökeninde stoacılar tarafından geliştirilmiş ve John Locke' un fikirleriyle daha belli bir biçime sokulmuş olan sınırlı yetkiye sahip olan yönetim biçimidir. Demokraside tüm erkin bir elde toplanması tehlikelidir. Nasıl ki bir aristokrasinin mutlak erkine ne kadar güvenilirse, çoğunluğun mutlak erkine de o kadar güvenilmelidir. Bu yüzden hem azınlıkların hem de bireylerin korunması için, tüm yönetimler sınırlama yöntemleriyle denetim altına alınmalıdır. Bu sınırlamanın en büyük bölümünü vatandaşların haklarını ve kişisel hakları güvence altına almaktan oluşmaktadır.³¹

Demokrasinin siyasal alanda dayandığı bu iki anlama bakacak olursak gerçek demokrasiyi ikinci anlam oluşturmaktadır. Şöyle ki demokrasi tanım olarak halkın iktidarı, iktidarın halkta olması demektir tamam ama burada sadece biz kelime anlamına değinmiş oluyoruz. Demokratik bir sistemin yaşayabilmesinin şartı demokrasi fikrinin anlaşılabilirliğidir; yani demokrasinin prensipleri ve mekanizmaları ortalama bir insanın ulaşımı dışında ise yaşayamaz, demokrasi herkese ulaşılabilir olmalıdır. Sadece bir siyasal sisteme demokrasi denildiği için onun demokratik olduğuna inanmak demokrasiyi kendi tanımıyla vurmaktır.³²

Bu yüzden çağdaş demokrasiler için en güzel tanımı Sartori şöyle yapmıştır; “Çağdaş demokrasiler; Sınırlı çoğunluk yönetimine (egemenliğine), seçim usullerine ve iktidarın temsil yoluyla devredilmesine dayanırlar.”³³ Sartori bu tanımı yaparken eserinde demokrasi denildiğinde bunun Liberal Demokrasi olduğunun anlaşılmasına da vurgu yapmıştır. Buradaki yönetim için çoğunluğun yönetimi kavramından farklı olarak sınırlı çoğunluk yönetimi kavramı kullanılmıştır. Çünkü esasen halk denilen azınlık artı çoğunluktan oluşmaktadır. Kararlar alınırken halkın tamamının değil çoğunluğun almış olduğu kararlar dikkate alınmaktadır, fakat bu çoğunluk hiçbir zaman azınlığa bir baskı uygulamayacak şekilde olmalıdır. Bunu da gerçekleştirecek

³¹ Edward Mcnall Burns, *Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950*, çev. Alaeddin Şenel, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s.4-5.

³² Giovanni Sartori, *Demokrasi Kuramı*, çev. Deniz Baykal, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, (Tarih yok), s.1-6.

³³ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, s. 32.

olan yine demokrasidir, çünkü demokraside çoğunluğun karar alması azınlığın hakları ile sınırlandırılmıştır. Eğer bu sınırlama olmaz ise çoğunluğun iktidarını sınırsız biçimde kullanma hakkı olması anlamına gelir ve bu çoğunluk ister istemez, çoğunluk olmayana karşı, azınlığa karşı, haksız ve eşitsiz davranacaktır. Bu yüzden sınırlı çoğunluk yönetimi azınlık haklarına saygılı kısıtlanmış bir çoğunluk yönetiminin kısa bir formülüdür. Demokrasi aslında çoğunluk yönetimi olarak değerlendirse bile demokrasiyi ayakta tutacak şey azınlık haklarına saygı ve güvencedir. Demokrasinin seçim usullerine ve iktidarın temsil yoluyla devredilmesine dayanıyor olması demokrasi için hem seçime hem de temsilciye ihtiyacımız olduğunu gösterir. Seçenle seçilenin bağlantısı, seçilen kişinin yani temsilcinin, seçmen karşısında sorumlu olması gibi normatif bir beklenti ile kurulmaktadır. Aksi halde bu beklenti olmadan seçim bir temsilci ortaya çıkarmaz, seçilen kişi seçenlerin temsilcisi olmayacaksa, tek başına seçim sınırsız bir hükümdar ortaya çıkarır. Demokraside temsil mutlaka gerçek temsil olmalıdır. Yine aynı şekilde seçim; özgür bir seçim ve güvenilir olmalıdır. Serbest tercih olmaksızın yapılan bir seçimde temsili hükümet ortaya çıkmaz ve bu seçim halkın düzenli aralıklarla egemenliğini terk etmesinden başka bir şey değildir.³⁴

Demokrasi; yönetilenlerle yönetenler arasındaki ilişkide vatandaşların devletin hizmetinde değil, devletin vatandaşların hizmetinde olduğu ölçüde vardır. Yani demokrasi, toplumun devletten önce geldiği bir yönetimdir.³⁵ Demokrasi düzenden çok özgürlükle ilgilidir ve bireyin dokunulmazlığına, toplumun çıkarı kadar önem verir.³⁶

En genel anlamda demokrasi, kamusal kararların alınması ve siyasi yöneticilerin belirlenmesi sürecinde vatandaşların etkili ve sonuç veren mekanizmalar yoluyla söz söyleme, tercih belirtme hakkına sahip olduğu siyasi rejimdir.³⁷

Demokrasinin dönemden ve kişiden kişiye değişen birçok tanımı bulunmaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki demokrasi insan odaklıdır. İnsanların kararları doğrultusunda hareket etmekte ve bunu yaparken de çoğunluğun karşısında tek bir kişi azınlıkta kalsa bile çoğunluğun ona müdahalesine izin vermemektir. Aksine

³⁴ Sartori, *age*, s.31-32-33-35.

³⁵ Sartori, *Demokrasi Kuramı*, s.18.

³⁶ Burns, *age*, s.5.

³⁷ Yayla, *age*, s.145.

demokrasi, azınlığı temsil eden o bir kişinin haklarının korunmasını sağlayacak düzenlemeleri yapmakla yükümlüdür. Çünkü demokrasi rekabet ortamında muhalefetiyle beraber var olabilen bir sistemdir. Demokrasi azınlık ve çoğunluğun zaman zaman yer deştirmesiyle süregelen ve kimsenin kendini egemen ilan edemeyeceği, iktidarı geri alınmaz biçimde kendi adına elinde tutamayacağı ilkesine dayanan siyasi bir sistemdir.

C. Demokrasinin Tarihi Gelişimi

Demokrasi uygun koşullar var olduğu sürece her zaman yaşanabilir bir sistem olmuştur. Bu uygun koşullar farklı yerlerde farklı zamanlarda var olmuşlardır. Örneğin, uygun koşullar sayesinde, yazılı tarih öncesinde bile bazı kabile yönetimlerinde demokrasi var olmuş olabilir. Bu uygun koşullar; kabile dıştan müdahalelere maruz kalmıyor, kabile üyeleri kendilerini geçindirebiliyor ve en önemlisi kabilenin yaşlıları yönetim konusunda söz söylemede kendilerini diğerleriyle eşit görüyorsa, neticesinde demokratik eğilimler ortaya çıkacaktır. Çünkü demokratik katılımı oluşturan itici güç eşitliğin mantığına dayanır.³⁸

Bu uygun koşullar en iyi bilinen şekliyle M.Ö. V. yüzyılda Eski Yunan’da ortaya çıkmıştır. Burada demokrasi ilk defa tarihçi Herodot tarafından kullanılmıştır.³⁹Yunanca “demos” inanlar ve “kratos” yönetmek sözcüğünün birleşmesiyle demokrasi ya da “democratia” terimini ilk kullanan Yunanlılar, Atinalılar olmuştur. Atina’daki demokrasi Yunan demokrasileri arasında en önemlisidir ve katılımcı demokrasinin ilk örneğini teşkil etmektedir.⁴⁰ Burada vatandaşlar bazı siyasi kararları doğrudan alıyorlar diğerlerini ise kontrol ediyorlardı. En önemli organı ve merkezi bütün vatandaşların yer almaya haklarının olduğu Genel Meclis(ekklesia) idi. Bu meclis önemli bazı memurları seçerdi. Bütün vatandaşlar, meseleler hakkında oy vermeye, genel tartışmalara katılmaya ve memur olabilmeye aynı siyasi ve hukuki kararlara sahiptiler.⁴¹ Ekklesia yılda bazen on defa bazen de olağanüstü hallerde özel olarak, sitenin Agora denilen alanında toplanır ve

³⁸ Dahl, *age*, s.17-18.

³⁹ Erdoğan, *age*, 174.

⁴⁰ Dahl, *age*, s.19-20.

⁴¹ Henry B. Mayo, *Demokratik Teoriye Giriş*, çev. Emre Kongar, Türk Siyasi İlimler Derneği, Ankara, 1964, s.30.

savaş ilanı, barış akdi, iç ve dış politikanın belirlenmesi, kanunların yapılması gibi temel egemenlik hakları kullanılırdı. Yasama meclisi niteliğindedir.⁴² Fakat Atina’da yurttaşlık sıfatı herkesi içine almamış ve Ekklesia’ya katılım çeşitli sınırlamalara tabii tutulmuştur. Ekklesia’ya katılım kadınlara ve kölelere kapatılmış sadece yirmi yaş ve üzeri vergi veren erkeklerin yurttaş sıfatı ile katılım hakkı sağlanmıştır. Bu konuda çok büyük eşitsizlik vardır, özgür insanlar bile kendi aralarında statü, zenginlik, iş, bilgi, etki ve güç açısından eşit değildir.⁴³ Atina demokrasisinde önemli bir diğer organı ise Beşyüzler Konseyi (boule) oluşturmaktadır. Otuz yaşını bitirmiş olan yurttaşlardan oluşur. Bu yurttaşlar halkın bir yıl için kur’a ile seçtiği yurttaşlardır. Konseyi Atina’yı oluşturan on kabilenin gönderdiği ellişer kişi sırayla seçilir. Her Atina vatandaşı hayatı boyunca en az bir yıl için bule (boule) sıfatını kazanır. Beşyüzler Konseyi, Meclis adına hareket eder, daha çok yürütme organı niteliğindedir. Meclis kararnamelerinin yürütülmesini kontrol eder.⁴⁴

Yunan sitelerinin ardından M.Ö 509 Roma İmparatorluğu döneminde monarşinin terk edilerek cumhuriyete geçilmesi demokrasinin gelişimi açısından önemli bir noktadır. Halkçı yönetim Roma kentinde kendini göstermeye başlamıştır fakat Romalılar kendi sistemlerine cumhuriyet anlamına gelen “republic” adını koymayı tercih etmişlerdir. Latince “res” şey ya da ilişki, “publicus” ise halk anlamına geliyordu yani genel bir çeviriyle cumhuriyet; halka ait olan şey demektir. Cumhuriyete katılma hakkı başta soylular veya aristokratlarda sınırlıydı ama zor uğraşlar sonucunda yönetime aşağı tabakadan olanlar da katılmaya hak kazanmışlardır. Fakat Atina’da ve 20. yüzyıl demokrasilerinde olduğu gibi buradaki katılım da sınırlı olup kadınlar dâhil edilmemiştir.⁴⁵

Demokrasinin gerçekleşebilmesi için uygun koşullar orta çağda yitirilmiştir. Batı Roma İmparatorluğu’nun Kavimler Göçü sonucu çökmesiyle birlikte Avrupa’da feodalite dönemi başlamıştır. Bu dönemde derebeyine (feodal bey)bağlı olarak sosyal, siyasal ve ekonomik haklar şekillenmiş ve siyaset yapmak ancak toprak sahibi zenginlerin işi olmuştur. Ortaçağ iktidar mücadelesi ile geçmiş olan karanlık bir dönemdir. Kilise ve devlet birbirlerinden ayrı oldukları sürece kişi siyasal gücün baskılarına karşı kiliseye sığınabilme olanağı bulmuşken bu iki güç, birleşip dini

⁴² Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 1981, s.22.- Henry B. Mayo, *age*, s.31.

⁴³ Toktamış Ateş, *Demokrasi*, Ümit Yayınları, Ankara, 1994, s.35.

⁴⁴ Tanilli, *age*, s.22. – Toktamış, *age*, s.36-37.

⁴⁵ Dahl, *age*, s.21.

dogmalar artık siyasal toplumun yasaları haline gelmiş ve kişi için sığınabilecek bir yer kalmamıştır. Düşünce, inanç ve vicdan özgürlüğünün tanınmadığı bir dönem olmuştur.⁴⁶ Bu dönemde demokrasi için bir kırılma gerçekleşmiş ve karşımıza Magna Carta Libertatum'u (Latince: Büyük Özgürlük Fermanı) çıkarmıştır. İngiliz Kralının Fransa ile girilen mücadeleden yenik çıkmasıyla savaş faturası baronlara kesilmiştir. Bunun üzerine baronlar birleşerek isteklerini bildiren 47 maddelik bildiriye krala sunmuşlardır. Magna Carta 1215 yılında Kral John tarafından imzalanmış ve bu belge ile kralın yetkileri ilk kez sınırlandırılmıştır. Magna Carta demokrasi için kırılma olmuştur çünkü demokrasi için uygun koşulların sağlanmasına bir yol açmıştır.⁴⁷ Bu yol Yeniçağa gelince kendini Rönesans, Reform alanında göstermiştir. Bu çağda insan değer kazanmış, eşitlik, inanç ve vicdan özgürlüğüyle beraber insanların temel hakları yüceltilmiş. Kilisenin siyasal alanda koyduğu dogmaların ve tahakkümün zincirleri kırılmış ve böylece karanlık çağdan çıkılmış, demokrasi için uygun koşullar oluşmaya başlamıştır.

18. yüzyıla gelindiğinde hemen hemen her yerde mutlakiyet yönetim biçimine karşı hoşnutsuzluklar gittikçe artmış ve kendini göstermeye başlamıştır. Demokrasi tarihinde eski dönemden yeni döneme kesin geçişi ortaya koyan tarihsel dönüm noktalarından biri 1776'da Amerika'da görülmüştür. Amerikalılar 1776'da İngiliz sömürgesinden kurtulma isteğiyle, koloniler birleşip mücadele etmiş ve "Haklar Bildirisi" ile "Bağımsızlık Bildirgesi"ni yayınlamışlardır. Bu bildiri demokrasi tarihinin klasik belgelerinden biridir. Amerika'nın bağımsızlığı için verdiği mücadeleyi kazanmasıyla 1787'de yürürlüğe koydukları yeni Anayasaları ile demokrasinin temellerini atmışlardır.⁴⁸ Demokrasi için bir diğer tarihsel dönüm noktası ise 1789 Fransız Devrimi olmuştur. Bu devrim mutlakiyet rejimine karşı ayaklanma şeklinde başlanmış ve Amerika'daki çizgiyi izleyerek "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinin" yayınlanmasını sağlamıştır. Bu bildiri insanların özgürlüğünü, yasalar önünde eşitliği, herkesin memur olabilme hakkının sağlanmasını, söz ve basın özgürlüğünü, özel mülkiyetin dokunulmazlığını ve vergilerin toplumda dengeli bir biçimde dağıtılması gibi temel hak ve özgürlükleri kapsamaktaydı. Bunun sonucunda 1791'de yürürlüğe giren Fransız Anayasası, Kral'ın yetkileri

⁴⁶ Göze, *age*, s.71-89.

⁴⁷ İnan, *age*, s.6.

⁴⁸ Kuzu, *agm*, s.337.

sınırlandırmış ve siyasal iktidarı halkın seçeceği bir parlamento ile Kral arasında paylaşmıştır.⁴⁹

19.yüzyıla gelindiğine İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar ki süre zarfında bir yandan imparatorluklar yıkılıp ulus devletler kurulurken, diğer yandan ideolojiler gelişmiş ve ideoloji tartışmaları açığa çıkmıştır. Anti demokratik ideolojiler bazı ülkelerde meydana gelmiş ve bunun karşısında Avrupa'da ve dünyada demokrasi mücadelesi aynı zamanda bir insan hakları mücadelesi halini almıştır. En basit tanımlama ile insan hakları kavramı insanın insan olarak doğmasından ötürü sahip olduğu tüm hakların korunmasını içermektedir.⁵⁰ Bu yüzyıl zarfında birinci demokrasi dalgası; sanayi devriminin desteğiyle ülkelerde ortaya çıkmıştır. Ardından Birinci Dünya Savaşı'nda Batılı müttefiklerin savaşı kazanmasıyla ve savaştan sonra imparatorlukların parçalanışı demokrasinin gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. Sonuç olarak ilk demokrasi dalgasını doğuran başlıca faktörler; ekonomik gelişme, sanayileşme, şehirleşme, burjuvazi, orta sınıfın ortaya çıkışı, işçi sınıfının gelişmesi ve Batılı müttefiklerin Birinci Dünya Savaşı'ndaki zaferi sonucunda belli başlı imparatorlukların parçalanmasıdır. İkinci demokrasi dalgası İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya, Japonya ve İtalya'daki totaliter sistemlerin çöküşüyle meydana gelmiştir. İkinci demokrasi dalgasıyla demokrasiye geçen ülkelerin çoğu üç kategorilerden birine yerleşmekteydi. Bu kategoriler; Birincisi, savaşı kazanan Batılı müttefiklerin birçok ülkeye demokrasiyi empoze etmesi sonucu oluşan kategori. İkincisi, geriye kalan birçok ülke sırf savaşı Batılı müttefikler kazandıkları için demokrasiye yönelmesi sonucu oluşan kategori. Üçüncüsü ise Batılı devletlerin savaştan zayıflayarak çıkmasıyla sömürgelerde güçlenen milliyetçiliğinde etkisiyle sömürgeleri tasfiye sürecini başlatmalarına yol açması ve sonucunda bağımsızlıklarını kazanan sömürge ülkeleri içeren kategoridir. İkinci demokrasi dalgası büyük ölçüde galip devletlerin baskısı ve sömürgelerin bağımsızlaşması yoluyla olmuştur.⁵¹

İkinci demokrasi dalgası sırasında; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en önemli demokratik adımı Birleşmiş Milletlerin (BM) 10 Aralık 1948'de "İnsan Hakları

⁴⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013, s.164.

⁵⁰ Umut Bekcan, *Demokrasi Kuramları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2005, s.13.

⁵¹ Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyılın Sonlarında*, çev. Ergun Özbudun, Yetki Yayınları, Ankara, 1996, s.38-39-108.

Evrensel Bildirisi” ile atmıştır. Bu bildiriyle tüm haklar ve tüm uluslar için geçerli olmak üzere insan haklarıyla ilgili ideal ortak ölçüler belirlenmiştir. Bu bildiri bireysel haklar yanında örgütsel, ekonomik ve kültürel hakları da içerisine almaktadır. Bildiri insan haklarıyla ilgili yapılan tüm çalışmalara ve anayasalara yol gösterici olmuştur.⁵²

Üçüncü demokrasi dalgasının zaferi ise; 1970’li ve 1980’li yıllarda yönetim tarzı otorite olan İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkelerinin demokrasiye geçmesinin ardından Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinde yaşanan demokratikleşme ile olmuştur. Dördüncü ve son demokrasi dalgasının gerçekleşmesi ise Sovyetler Birliği’nin dağılması ardından Doğu Bloğu ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasıyla olmuştur.⁵³

Demokrasinin 20. yüzyılda gelişimini Dahl şu şekilde özetlemiştir: 20. yüzyılın ikinci yarısında dünyada köklü bir politik değişim yaşanmıştır. Demokrasinin bütün ana alternatifleri yok olmuştu. Yüzyılın başlarında, demokrasinin modernizm öncesi düşmanları olan; monarşi, babadan oğula geçen aristokrasi, kısıtlı ve seçkin bir nüfusun oy kullanmasına dayalı olan oligarşi insanların çoğunun gözünde meşruiyetini kaybetmişti. 20. yüzyılın en önemli anti-demokratik rejimleri olan komünizm, faşizm, Nazizm büyük bir savaşın yıkıntıları halinde ya yok olmuş ya da Sovyetler Birliği’nde olduğu gibi, içten çökmüşlerdir.⁵⁴

Günümüz itibariyle demokratik gelişmeler daha çok uluslararası ekseninde faaliyet gösteren BM, AB gibi kurum ve kuruluşlar ile onlar tarafından ortaya çıkarılan bildirgeler ve sözleşmeler ekseninde gerçekleşmektedir.⁵⁵

Demokrasinin tarihi gelişimi çeşitli zamanlarda kilisenin baskısına, kralın baskısına, sömürgecilerin baskılarına karşı başkaldırı şeklinde ve ekonomik- sosyal gelişmelerinde desteğiyle gerçekleşmiş olmuştur. Bunun yanı sıra Dünya Savaşları’nın da etkisiyle de demokrasi birçok ülkede; ya galip gelen ülkelerin baskısıyla ya zaferi kazanan ülkelerin Batılı olmasından ötürü ya da savaş sonrası zayıflayan devletlerin sömürgelerinin özgürleşmesiyle canlanmıştır. 20. yüzyılın

⁵² Bekcan, *age*, s.14.

⁵³ Yunus Yoldaş- Özlem Becerik Yoldaş, “Niklas Luchmann’ın Demokrasi Teorisi”, *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, Sayı 2, Nisan 2010, s. 582.

⁵⁴ Dahl, *age*, s.7.

⁵⁵ İnan, *age*, s.8.

ikinci yarısından itibaren artık meydan demokrasinin olmuştur. Bu anlamda, Demokrasi ulus-devlet oluşumunu sağlayan, çağa göre görece daha ileri sayılan belirli bir kültür seviyesine ulaşmış toplumlarda ortaya çıkmış ve gelişmiştir.⁵⁶

II. DEMOKRASİNİN UYGULANIŞ BİÇİMLERİ

Demokrasi dönemden döneme göre farklı uygulanış biçimleriyle hayata geçirilmiştir. Bu uygulama biçimleri demokrasiyi nasıl algılayıp hayata geçirdiğimizin de göstergesi olmaktadır. Nitekim demokrasinin ilk ortaya çıktığı Eski Yunan kentlerindeki demokrasiden günümüzde söz etmek mümkün değildir. Demokrasi tarihi gelişimini nasıl ki farklı ülkelerde farklı etkenler doğrultusunda gerçekleştirdiyse uygulanış biçiminde de farklılık arz etmektedir. Demokrasinin uygulanış biçimini aşağıdaki gibi sınırlandırmak mümkündür. Bu sınıflandırmalarda halkın hâkimiyet hakkını çeşitli şekillerde kullanmış olduğunu göreceğiz.

A. Doğrudan Demokrasi

Bu uygulama biçimi halkın hâkimiyetini doğrudan doğruya bizzat kendinin kullanmasıyla ortaya çıkmaktadır. Devlet için gerekli olan bütün kararlar, yurttaş olarak sayılanlar arasında aracısız ve temsilcisz olarak bizzat alınır. Atina demokrasisi bu uygulama biçiminin ilk örneğini teşkil etmektedir.

Doğrudan demokrasi, yani halkın yönetimle ilgili kararları kendisinin alması ve uygulaması gerçek demokrasiyi temsil etmektedir. Fakat günümüz açısından gerçek demokrasi olan doğrudan demokrasi bir idealden öteye anlam taşımamaktadır. Nitekim ünlü düşünür Rousseau “gerçek demokrasi sadece bir idealdir” demekle doğrudan demokrasinin günümüzde uygulanamayacağını ifade etmiştir.⁵⁷

Doğrudan demokrasinin gerçekleşebilmesi birçok zorluğu içine almıştır kalabalık nüfuslu bir ülkede doğrudan demokrasi uygulaması hayal olmaktadır. Nitekim Atina demokrasisinde doğrudan demokrasinin uygulanması; Atina halkının neredeyse yarısının kölelerden oluşması ve yurttaşlık hakkının sadece özgür yetişkin erkeklerle

⁵⁶ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, 4.bs. İstanbul, 1995, s. 390-391.

⁵⁷ Aktan, *age*, s.8.

sınırlı olmasıyla mümkün olmuştur. Atina demokrasisinde köleler kritik rol oynamaktaydı çünkü kölelerin emeği köle sahibi yurttaşların siyasete katılmaları için gerekli zamanı oluştuyordu.⁵⁸

Doğrudan demokrasinin uygulanabilmesi için en önemli şey zamandır. Tüm yetişkin vatandaşlar tüm kamusal meseleleri bilebilmeli, tüm çözüm ve karar önerilerini takip edip karşılaştırabilmelidir. Yani zaman burada devreye girmektedir; doğrudan demokrasi vatandaşların zamanının, enerjisinin ve imkânlarının büyük bir kısmını siyasete ayırmasını ister. Bu bireylerin hayatının siyasetin işgaline uğraması ve toplumun aşırı politize olması demektir. Bireyin hayatında siyaset elbette çok önemli bir yerdedir fakat insanların tek amaçları siyaseti gerçekleştirmek değildir, olmamalıdır da. İnsanlar çalışmak, üretmek, kendi zevklerine göre hobiler edinmek zorundadır. Ayrıca doğrudan demokrasi insanların hayatının her alanına yayıldığı için kendi kararlarından aksini iddia edenleri, muhalifleri, baskısı altına alması da muhtemeldir.⁵⁹

B. Yarı Doğrudan Demokrasi

Bu demokrasi uygulama biçimi, temsili demokrasi ve doğrudan demokrasinin karışımından oluşmaktadır. Yarı doğrudan demokrasi; halk ile temsilcileri arasında egemenliğin kullanılmasının paylaştırılmasıyla meydana gelmektedir. Yani egemenliğin kullanımı halkın seçtiği kişilere, temsilcilere verilmiştir; Halk, temsilcileri seçer parlamento oluşur ve yasalar parlamento tarafından yapılır. Ancak bazı durumlarda halk onayı, referandum, veto ve kanun teklif etme yollarıyla seçmenler de egemenliğin kullanılmasına doğrudan doğruya katılırlar. Sonuç olarak yarı doğrudan demokrasi egemenliğin kullanılmasına halkın zaman zaman doğrudan katılabildiği bir temsili demokrasi olmaktadır.⁶⁰

Yarı doğrudan demokrasi, temsili demokrasinin halkın seçtiği yöneticiyi istediği zaman kontrol edememesi gibi bazı eksikliklerini kapatmak ve halkla temsilciler arasında bir iş birliği meydana getirerek halkın, egemenliğin kullanılmasında daha

⁵⁸ Charles Tilly, *Demokrasi*, çev. Ebru Arıcan, ed. Gülben Salman, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014, s.53.

⁵⁹ Yayla, *age*, s.147.

⁶⁰ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002, s.120.

geniş bir katılım amacı güden demokrasi uygulama biçimidir. Yarı doğrudan demokrasinin uygulanması da referandum, halkın vetosu ve halkın kanun teklifiyle ortaya çıkmaktadır.⁶¹

Böylece yarı doğrudan demokrasi, doğrudan demokrasideki uygulama zorlukları ve üçüncü aşamadaki temsili demokrasiyi daha da rahatlatan bir süreçtir. Bu süreçte kanun yapma yetkisi temsilciler vasıtasıyla meclise bırakılmıştır. Meclis uygulamalarında tereddüde düştüğünde ya da sorumluluğu halkla paylaşmak istediğinde pratikte referandum yani halkın oyuna sunma yoluna gitmesidir.⁶²

C. Temsili Demokrasi

Temsili demokrasi; Halkın, egemenliğini kendi seçtiği temsilcileri aracılığıyla kullanılmasıdır ve bu temsilciler egemenliği kendi adlarına değil, halk adına kullanmaktadır. Yani temsilciler onları seçenler adına siyasal alanda faaliyette bulunur ve siyasetin temel fonksiyonunu onlar adına yerine getirirler. Günümüzde demokrasinin uygulanan şeklidir. Dünyada tüm istikrarlı demokrasiler temsili demokrasi olmaktadır. Temsili demokrasi, toplumların nüfus olarak büyümesinin ve modern devletlerin doğmasının doğal bir sonucudur ve demokrasiyi çok daha büyük toplumlarda uygulanabilir kılmıştır.⁶³

Egemenlik hak ve yetkilerini halk adına kullananlar; halk tarafından seçilmiş olan ve kurul halinde çalışan organlardır. Kanun yapmakla görevli olan ve genel olarak yasama organı adını alan bu organlar tek veya çift meclisten oluşmuş olup; birincisine genellikle temsilciler meclisi ikincisine de senato adı verilir, her iki meclis bir arada parlamento adını alır.⁶⁴

Demokrasi kültürü ve bilinci olan toplumlarda, halkın kendi özgür iradesi ile seçtiği, şeffaf ve seçim zamanlarında yapılan propagandaların dürüstlüğü de dikkate alındığında, parlamento halkın temsilcisi sıfatında kanun yapar ve uygular. Bu demokrasi biçiminde milletvekilleri seçilenler sadece kendi illerinin ya da

⁶¹ Arif Özsağır, “İnsan Hakları Ve Demokrasi”, Haz.: Kamil B. Raif- B. Jülide Mollaoğlu, **Demokrasi Dosyası**, içinde, Türk Demokrasi Vakfı- DIHEP Yayını, Ankara, 2000, s.235.

⁶² Abdullah Taşkesen, **Türkiye’de Demokrasi Sancıları**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2011, s. 102.

⁶³ Yayla, **age**, s. 147-148.

⁶⁴ Özsağır, **age**, s.236.

bölgelerinin vekilleri değil, bütün milletin temsilcileri sıfatını alırlar. Fakat sıfatları veya konumları ne olursa olsun hiçbir kurum ve kuruluş meclisin üzerinde değildir. Demokrasilerde esas olan halktır. Vekiller milletin iradesini gerçekleştirme de sadece aracılardır.⁶⁵

Halk ile temsilciler arasında normatif bir beklenti bağı vardır ve temsilciler sürekli olarak halka hesap vermek durumunda olduklarının farkındadırlar. Ayrıca eğer beklentileri karşılamazlarsa halk tarafından değiştirilebileceklerinin de farkındadırlar. Bu noktada halk da temsilcilerini sürekli kontrol etmelidir. Aksi takdirde temsilcileri seçip onların aldıkları kararlara karışmazlarsa bu büyük bir tehlikeyi ortaya çıkarabilir. Nitekim bunun sonucunda temsilciler halkın tepkisinden çekinmeyip, halka sürekli hesap verme durumunda olmazlarsa; bir daha iktidara gelmeme korkusuyla ya da sürekli iktidarda kalabilmek için halka ya da en azından kendini seçmeyen kesimlere karşı baskı uygulayabilir. Bu yüzden siyasal partilerin, mesleki ve sosyal örgütlerin teşkilatlanıp temsil ettikleri kesimin haklarını iktidara karşı korumalıdırlar.

Sonuç olarak temsili demokraside, siyasal partiler, seçim ve demokratik kitle örgütleri siyasal kurumları oluşturmaktadır. Halkın sağlıklı bir seçim yapabilmesi ve demokrasinin uygulanabilmesi bu kurumların iyi işlemesine bağlıdır.⁶⁶

III. DEMOKRASİ MODELLERİ

Sartori'ye göre demokrasi her şeyden önce siyasal bir kavramdır. Yüceltip, değer yüklediğimiz demokrasi veya demokratik amaç hangisi olursa olsun, değişmeyen tek şey demokrasinin gerçek koşulunun siyasal demokrasi olmasıdır. Eğer egemen sistem olan siyasal sistem demokratik bir sistem değilse, o zaman hayalini kurduğunuz hiçbir demokrasi modeli aslında gerçek bir demokrasi olmayıp, demokratiklikten çıkmış olacaktır.⁶⁷ Siyasal bir olgu olan demokrasinin en temel ilkeleri de; seçim, temsil ve çok partili hayattır. Zira Huntington, demokrasinin, seçimlerin yarışmacılık derecesi- rekabet ortamı, oy verme şartları, seçime katılma,

⁶⁵ Taşkesen, *age*, s.103.

⁶⁶ Arif Çiçek, *Demokrasi ve Türkiye'nin 1950 Sonrası Demokratikleşme Meselesinin Sosyolojik Tahlili*, Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Malatya, 1999, s.19.

⁶⁷ Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, s.12-13.

iktidarın el değıştirmesi, basın ve ifade hürriyeti gibi ölçütlere göre daha kolay ölçülebileceği görüşündedir. Çünkü bu ölçütlerin sağlanması doğrultusunda demokrasi oluşabilmektedir.⁶⁸

Bu doğrultuda demokrasinin farklı zamanlarda farklı şekillerde yorumlanmasıyla insanlar kendilerine göre birçok demokrasi modeli tanımlamışlardır. Bu demokrasi modelleri tanımlandığı çağın sosyal, ekonomik, toplumsal yapısına göre şekillenmişlerdir. Demokrasinin ilk ortaya çıkışı Atina'da olmasına karşın günümüzdeki demokrasi anlayışıyla birbirine benzememekte, keskin ayrılıkları olmaktadır. Günümüzdeki demokrasilere gelince onların da gerçek demokrasiyi tam anlamıyla yansıttığı düşünölmemektedir.

Demokrasiyi ideal demokrasi olarak algılayıp mevcut rejimleri bu doğrultuda ele alırsak o zaman dünyada demokratik rejim kalmaz. Unutulmamalıdır ki demokrasi olan ve olması gerekenin çatışmasından doğar, bu sebepten ötürü günümüz demokrasilerine bakarken ideal olanla yani olması gerekenle yaklaşmayıp, olanı olması gerekene en yakın olan hangisiyse o demokrasiyi gerçek demokrasi diye adlandırmalıyız. Yani ideal anlamda demokrasiyi değil, bu ideale en yakın olabilecek mevcut rejimleri ideal demokrasiyle harmanlayıp gerçek demokrasi olarak ele almalıyız. Bu noktada siyasal davranışımız, demokrasinin ne olduğu ne olabileceği ya da hangi rejimin daha az demokratik olduğu hakkındaki düşüncelerimize bağlıdır. Bu doğrultuda birbirinin karşıtı olan ya da eksikliklerini giderdiğini ileri süren dört demokrasi modeli bulunmaktadır;

- Sosyal Demokrasi
- Çoğunlukçu Demokrasi
- Katılımcı Demokrasi
- Liberal Demokrasi

A. Sosyal Demokrasi

Bu demokrasi modeli, sanayi devriminin ve onun ortaya çıkarmış olduğu işçi sınıfının etkisiyle oluşmuştur. Ekonomik bir sınıfın sorularına cevap olacak bir

⁶⁸ Samuel P. Huntington- Jorge I. Dominguez, *Siyasal Gelişme*, çev. Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1975, s.25.

şekilde doğmuştur. Tüm kişilerin eşit olmasını ve devlet önünde eşit muamele görmesi hakkına sahip olduğunu savunur ve bu hakların da gerçekleştirilebilmesi için devletin aktif bir şekilde rol alması gerektiğini düşünür.

Siyasal demokrasinin eşitliği görünüşte sağladığını ileri sürmüş ve onun aksine, zenginliğe ortaklaşa sahip olma yoluyla sosyal eşitlik hedefine ulaşmayı amaçlamıştır. Özünde klasik liberalizmin ve kökten sosyalizmin tutarlılığından yoksundur. İlki piyasaya bağlıyken diğeri ortak mülkiyeti savunmaktadır, sosyal demokrasi ise piyasa ile devlet bunun yanında birey ile topluluk arasındaki dengeyi savunur. Sosyal demokrasinin kaynakları ne olursa olsun, refah devletçiliğe yeniden dağıtım ve sosyal adalet gibi ilkeler üzerine yoğunlaşır.⁶⁹ Bunun doğrultusunda sosyal demokrasinin temelini, gücünü ortak ilişkilerden alan ve karşılıklı sorumluluğa dayanan özgürlük, eşitlik, sosyal adalet, katılım ve dayanışma ilkeleri oluşturur.⁷⁰

Sosyal demokrasiyle özünde siyasi bir olgu olan demokrasi sosyal alana uzatılır. Bu da sosyal demokrasinin devlet müdahaleciliğini düşünce sisteminin merkezine oturttuğunu göstermektedir. Sosyal demokrasi içerisinde sosyalizmin eşitlik ilkesiyle liberalizmin özgürlük ilkesini bir arada barındırmakta gibi düşünülebilir. Fakat yine de devlet müdahaleciliğini düşünce sisteminin merkezine oturttuğu için özgürlük ilkesinden daha çok eşitliği ön plana almaktadır⁷¹ve sosyal demokrasinin endişesi zayıf olana, haksızlığa uğrayana ilişkindir. Bu nedenle insanların ekonomik açıdan diğerleri altında ezilmemesi için devletin bu gibi durumlarda müdahale etmesini ve onu bu sorumluluğun altına itilmesini sağlar.

Sosyal demokrasi insan haklarının sağlanmak, sosyal hak ve özgürlükleri halka vermek için çalışır ve devlet bu hakları yerine getirmekle yükümlüdür. Devletin tek görevi, var olan özgürlükleri korumak değil; var olması gereken özgürlüklerin gelişmesini engelleyen unsurları ortadan kaldırmaktır. Sosyal demokrasinin ortadan kaldırması gereken ilk hedefleri; Servetin belirli ellerde toplanması, gelir dağılımında gruplar arasındaki büyük farklar, fırsat eşitliğinin yokluğu ve işsizlik gibi konuları içermektedir. Sonuç olarak sosyal demokrasinin ana çizgilerine bakacak olursak;

⁶⁹ Heywood, *age*, s.71-72-135.

⁷⁰ Fehmi Kaya, “Demokratik Sosyalizm Ya da Sosyal Demokrasi Nedir”, *Toplum Ve Demokrasi*, Cilt 2, Sayı 2, Temmuz 2008, s.212.

⁷¹ Yayla, *age*, s.99-100.

Kapitalizme karşıdır ve insanların başka insanlar tarafından sömürülmesine karşı çıkar, sınıf savaşını kabul eder ama ihtilalci değildir, proletarya diktatörlüğünü reddeder ve demokratik anayasa rejimini kabul eder. Her türlü totaliterliği ve dikta rejimleri reddeder.⁷² Fakat bunları yaparken de çok fazla devlet müdahaleciliğini savunduğu için ilkesi olarak kabul ettiği özgürlüğü; kişinin başkası tarafından engellenmemesi, kişinin üzerinde bir tahakküm olmadan kendi kararlarını gerçekleştirmesi anlamına gelen, negatif özgürlükten ziyade; hakları devlet tarafından sağlanan ve insanların birbirine karşı sorumlu olduğu, bireye pozitif yükümlülükler yükleyen, pozitif özgürlüğe daha yatkındırlar. Kısaca eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik herhangi bir girişim devletin müdahalesini gerektirir, ancak böyle bir müdahale de özgürlüğün bireysel kullanıma karışmak ve devletin bireyin özgürlüğüne müdahil olması demektir.

Bütün bu açıklamalara rağmen sosyal demokrasinin, demokrasinin bir türü olup olmadığı tartışmalıdır. Nitekim Yayla, sosyal demokrasi için demokrasinin bir türü olmadığını bir ideoloji olduğunu savunmuştur.⁷³

B. Çoğunlukçu Demokrasi

Bu demokrasi modeli Arendt Lijphart tarafından ortaya atılmıştır. Bu model Westminster modelinden esinlenmiştir. Çoğunlukçu demokrasinin özü çoğunluk hâkimiyetidir. Buna göre çoğunluk yönetimi demokratik ideale azınlığın isteklerine cevap veren bir yönetimden çok daha fazla yaklaşmış olur. Çoğunlukçu demokrasinin ayırt edici özellikleri; iki partili sistem olması, çoğunlukçu seçim sistemlerinin uygulanması, yazılı olmayan anayasa ve meclis egemenliği ile tekçi ve merkeziyetçi yönetimdir.⁷⁴

Lijphart çoğunlukçu demokrasinin ilk unsurunu yürütme gücünün toplanmasını tek parti ve dar çoğunluk kabineleri şeklinde belirtmiştir. Ayrıca model, iktidarların birleşmesi ve kabine üstünlüğü unsurunu kapsamakta, iki partili sistemi öngörmektedir. Çoğunlukçu düşünce doğrultusunda çoğunluk yönetimiyle

⁷²Bekcan, *age*, s.34-35-36.

⁷³ Yayla, *age*, s.160.

⁷⁴ Tamer Soysal, “Demokrasi İdesi Üzerine Bir Retorik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, 2002, s.333.

parlamento egemendir ve meşru kaynağını halkın çoğunluğundan alan egemenlik yanılmazdır.⁷⁵

Çoğunlukçu yoruma göre demokrasi, yönetme yetkisinin ve kaynağının halka ait olması, alınacak kararların ortak bir şekilde alınmasında çoğunluk yönetiminin benimsenmesidir. Halkın çoğunluk tarafından yönetilmesinden anlaşılabilecek olan çoğunluğun yönetmesi ve azınlığın da muhalefet etmesidir.

Bu demokrasi modelinde azınlık ve çoğunluk birbiri ardından hükümet olabiliyorsa yani bugünün azınlığı yarının çoğunluğu olabilme şansına sahipse ve sonsuza dek muhalefet etme rolüne hapsedilmediyse azınlığın yönetimden dışlanmasında bir sakınca görülmez.⁷⁶

Fakat bu demokrasi modeli, sadece çoğunluğun yönetimde olmasıyla azınlığın yönetimde söz hakkına sahip olmamasıyla demokrasiyi oluşturan ilkeyi ihlal etmiş olmaktadır. Burada kaybeden taraf dışlanmış, ondan sadece muhalefet olup eleştirilmesi beklenmiş ve yönetimde hiçbir hakkının olmaması istenmiştir. Aksine demokraside halk dediğimiz toplulukta hiçbir vatandaşın diğerinden daha üstün olduğu bir durum bir dışlama söz konusu değildir nitekim halk çoğunluk artı azınlıktan meydana gelmektedir, ayrıca çoğunluk belli başlı ilkelerle sınırlandırılmış, her durumda halka hesap verebilir konumda tutulmuştur. Çok önemli bir nokta da çoğunlukçu demokrasinin öne sürdüğü fikir daha az homojen toplumlarda gerçekleştirilemez; bu tür toplumlarda hem partilerin politikaları birbirine karşıttır hem de seçmenlerin tercihleri sert ve katıdır. Buna dayanarak da belli başlı partilerin birleşerek birbirini izleyeceği varsayımı çok zor gerçekleşir. Heterojen olan çoğunluk toplumlarda; din, dil, kültür ve ırk bakımından çeşitliliği içeren, çoğunlukçu demokrasinin uygulanması anti demokratik olmakla kalmaz belli başlı tehlikeleri de beraberinde getirir. Çoğunluğun yönetme hakkının hiçbir kısıtlamaya tabi tutulması yani azınlık hakları, kuvvetler ayrılığı ve yasalarla sınırlandırılmamış olması, azınlığın her zamanda azınlıkta kalıp çoğunluk haline gelmesin diye engellenmesi demektir. Çünkü bir kere çoğunluk olan bir daha bunu bırakmak istemeyebilir ve muhalefete kendini ifade edebileceği alanlara imkân vermeden onu bastırabilir. Bunun doğrultusunda çoğunluğun iradesi o toplumda sürekli olarak egemen olmuş

⁷⁵ Bekcan, *age*, s.36-37.

⁷⁶ Soysal, *agm*, s.334.

olacaktır, bu da azınlığın dışlandığı ve muhalefetin bastırıldığı anti demokratik bir rejimi ortaya çıkarır.

C. Katılımcı Demokrasi

Doğrudan demokrasiyi mümkün olacak en üst seviyede etkin kılacak bir biçimde vatandaşın siyasal hayattaki etkinliğini artırmayı amaçlayan demokrasi türüdür. Katılımcı demokrasi halkın toplumsal ve siyasal alanda etkin durumda olması için oy hakkına sahip olanların sayısını artırmak ve oy verenlerin de kendileriyle ilgili konularda söz hakkı, irade oluşturma ve karar vermeye katılımı artırmak amacındadır. Kararların oluşturulma sürecinin karar alma sürecinden daha önemli olduğu görüşüyle hareket eder.⁷⁷

Katılımcı demokrasiye göre sıradan insan çoğunluğunun onları yönetmeye çalışan daha küçük bir insan topluluğundan daha az hata yapacağını savunur. Gerçek katılım başkaları tarafından sunulan seçenekler arasından pasif bir şekilde tercih yapmak değil, aksine karar verme süreçlerinde bizzat yer alıp o seçenekleri kendi oluşturup tercih etmektir. Daha geniş bir anlatım biçimiyle yurttaşlara kararların alınması uygulanması ve denetlenmesi süreçlerinde aktif rol tanıyan, ilgili taraftarlara eşit düzeyde görüşme ve tartışma imkânı sağlayan ve bunun doğrultusunda ihtiyaç duyulan doğru bilgi edinmeye açık katılım biçimidir.

Katılımın sağlanabilmesi için tüm bireyler kendileriyle ilgili bütün kolektif karar almaları istedikleri genişlikte katılmalarını sağlayacak fırsatlara sahip olacaktır. Bu kolektif karar almaya katılma oy vermeyle sınırlı olmamalı çok çeşitli faaliyet alanlarını da içine dâhil etmelidir.⁷⁸

Katılımcı demokrasi günümüzde doğrudan demokrasinin uygulanabilme amacını gütmektedir yani yurttaşlar topluluğunun hiçbir temsilci aracılığı olmadan yoğun siyasal hayata katılımı öngörülmektedir fakat burada bazı sorunlar belirlemektedir. Bunlar, her şeyden önce yurttaşlar topluluğu dediğimiz nüfus birlikte katılım ve karar almayı mümkün kılmayacak biçimde kalabalıktır. Bir diğer taraftan günümüz

⁷⁷ Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2001, s.164.

⁷⁸ Ali Yaşar Sarıbay, *Siyasal Sosyoloji*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s.90-91.

insanının birçoğunun meselesi siyasal ve yönetsel konulardan oldukça uzaktır ki hepsinin de yoğun bir şekilde siyasete ilgisi olması beklenemez ayrıca etkin bir katılım için insanların zamanların çoğunluğunu ona ayırması gerekir, çünkü siyasal ve yönetsel konular oldukça teferruatlı teknik uzmanlık bilgisi gerektirmektedir. Bu nedenlerle halkın egemenliğinin doğrudan kullanılmasından ziyade temsili bir şekilde temsilcileri tarafından kullanılması büyük ölçekli nüfuslar için daha doğru bir karar olarak anlaşılmıştır. Bu durum katılımcı demokrasi savunucuları için halkın iktidarının asıl amacından uzaklaştırılması olarak görülmüş, neticesinde yurttaşların yerini seçmenler almış ve yurttaşların siyasal katılımı ise sadece oy verme olarak görülüp sınırlı kalmıştır. Sadece seçim dönemlerinde ortaya çıkan siyasal katılım da bir süre sonra siyasal ilgisizliğe ve etkin olmayan katılımı son bulmuştur. Katılımcı demokrasi bunun değiştirilip artık yurttaşın kendi hakkı olan egemenliğini bizzat kendi yönetmesi algısıyla, katılımcıların siyasal sorunlar hakkında doğru bilgiyle donatılmış olması, yönetimlerin şeffaflık algısıyla gerekli bilgiyi paylaşmaları ve katılımcılar için bilgiyi ulaşabilir kılmaları önemlidir. En önemlisi karar alma ölçeğinin küçültülmesidir yani, yönetici konumundaki temsilciler ile yurttaşlar arasındaki mesafenin azaltılmasıdır. Bu nedenle katılımcı demokrasi yerelden başlayıp ulusal bir yol izlemektedir. Katılımcı demokrasinin arzusu olan çeşitlilik ve farklılıklara sahip çoğulcu bir toplum içinde hoşgörölü, katılım ilgisini sürekli canlı tutan, uzlaşmacı bir toplum ancak yerel seviyede mümkün olabilir. Kısaca uzaktan hükmeden, karar alma yetkilerini yurttaşlara en yakın olan yerel yönetimlere devretmesiyle güçlü bir yerelleşme ve hâkim bir yerinden yönetim anlayışıyla çoğulcu ve katılımcı demokrasi anlayışı sağlanacaktır.⁷⁹

D. Liberal Demokrasi

Liberal demokrasiyi açıklamadan önce demokrasi ve liberalizm arasındaki ilişkiyi ele almalıyız. Bu ilişki çoğu düşünür tarafından eşitlik ile özgürlük arasındaki ilişki olarak gösterilmiştir. Bir diğer ifadeyle demokrasi ve liberalizmi birbirinden ayırt etmek için birinde eşitlik vardır diğerinde özgürlük vardır şeklinde bir tanımlama yapmışlardır. Buna bağlı olarak da liberal demokratik sistemlerin görevi özgürlük ve

⁷⁹ Fatih Turan Yaman, “Katılımcı Demokrasi: Kapsam Ve Unsurlar”, *Trakya Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Ocak 2018, s.153-155-156.

eşitliği birleştirmek olduğu söylenmiştir. Esasen liberalizm yalnız özgürlük, demokrasi de yalnız eşitlik demek değildir. Genel bir karşılaştırma yapacak olursak eşitlik bütünleşme ve uyumlu olmayı ister, özgürlükse zahmetli ve düzensizdir.⁸⁰ Bu karşılaştırmayı liberalizme ve demokrasi için devam ettirirsek; liberalizm hükümet görevleri ve özellikle onun bütün yetkilerinin sınırlandırılmasıyla ilgilenir. Demokrasi ise hükümeti kimin yöneteceği sorunuyla ilgilenir. Liberalizm için bütün iktidarların, yani çoğunluğun iktidarının da sınırlandırılması gerekir, demokrasi ise çoğunluğun fikrini hükümet yetkilerinin yegâne meşruiyet kaynağı haline getirmiştir. Liberalizm sınırlandırılmamış hükümet şekilleriyle bağdaşamaz buna sınırlandırılmamış demokrasi de dâhildir.⁸¹ Liberalizm belli başlı ilkelere dayanır ve nerede ilgi gösterilirse gösterilsin bir siyasi yönetim tekniğine ihtiyaç duyar, demokrasi ise bir yönetim biçimidir ve liberalizmi gerçekleştirecek en iyi yönetim biçimidir. Bununla beraber bu iki kavramın ortak noktası siyaset olduğundan dolayı birbirlerini etkilemişlerdir, nitekim 19. yüzyılda neredeyse birbirinin içine geçmiş bir hal almışlardır. Nihayetinde sınırsız halk egemenliği olan demokrasi liberalizmle etkileşimi sonucunda egemenliğin liberal ilkelerle sınırlandırılma yoluna gidilmiştir. Bunun sonucunda da demokrasi modeli çoğunluğun sınırsız egemenliğinden; anayasa ve yasalarla sınırlandırıldığı, kuvvet ayrılığı, hukukun egemenliği ve yerel güçlerin güçlenmesi aracılığıyla siyasal iktidarın sınırlandırıldığı bir yönetim modeline dönüşmüştür.⁸²

Liberal demokrasi devlet iktidarının sınırlandırılması tekniğiyle halkın gücünü devlete ortak etme amacını birleştirmektedir, bu doğrultuda bakacak olursak demokratik bir devletten kasıt liberal anayasal bir devlettir.⁸³ Bu da demokrasinin liberalizmle kaynaştığı birbirlerinin içinde kayboldukları anlamına gelmektedir. Bu durumda en başta söylediğimiz eşitlik ve özgürlük kavramı için liberal demokrasi özgürlük yoluyla eşitliği savunur, yani özgürlükler kullanılarak eşitlik sağlanır. Bir toplumda özgürlük aracılığıyla eşitlik koşulları sağlanabilir.

Liberal demokrasi hem liberalizmin unsurlarının hem de demokrasinin unsurlarının birleşmesi, birbirini tamamlaması ve bütünleşmesiyle oluşmuştur. Liberal

⁸⁰ Sartori, *age*, s.415-416.

⁸¹ Friedrich August von Hayek, “Liberalizm”, Ed. Cennet Uslu, *Liberalizm El Kitabı*, içinde, Liberte Yayınları, Ankara, 2017, s.51.

⁸² Süleyman Ekici, “Hayek’te Özgürlük Demokrasi İlişkisi”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Kış 2015, s.88.

⁸³ Erdoğan, *age*, s. 177.

demokrasinin liberal unsurları; Kuvvetler ayrılığı, hukukun hâkimiyeti ve anayasal insan hakları rejiminden meydana gelmektedir. Liberal unsurlardan ilki olan kuvvetler ayrılığı, devlette birleşen üç temel kuvvetin, yasama yürütme ve yargının birbirinden ayrı olup, ayrı ayrı organlara teslim edilmesidir. Kısaca bu kuvvetleri tanımlarsak; yasama kanun yapımı, yürütme kanunların uygulanılması, yargı ise kanunlarla ilgili sorunların yargı organları tarafından çözülmesidir. Bu üç kuvvetin aynı elde toplanılması ortaya zapt edilmesi zor bir gücü ortaya çıkarır. Bu durumda özgürlüğünü korumak isteyen her sistem bu kuvvetleri ayırıp, ayrı organlara vermelidir, aksi takdirde yönetimde keyfilik meydana gelebilir ve bireyin korunmasına bir imkân sağlanamaz. İkinci bir unsur olan hukukun hâkimiyeti; siyasi bir toplumda son sözü söyleyecek olanın hukuk kuralları olması anlamına gelir. Bu durumda herhangi bir konuda anlaşmazlık çıktığında söz sahibinin kişiler veya kurumların olmadığı ortadadır. Aksi bir durum olursa insanların hayatları güven içinde sürüp gidemez. Yalnız hukukun hâkimiyeti ilkesine uyması için kanunların da klasik insan haklarına aykırı olmaması gerekir. Yani insanın hayatını devam ettirmesini, ifade özgürlüğünü ya da mülkiyet edinme hakkını engelleyen bir kanun, hukuka uygun da olmaz. Hukukun hâkimiyeti, etkin işleyen adil yargılama kurallarına ve bağımsız-tarafsız yargıyı da beraberinde gerektirmektedir. Liberal demokrasinin son liberal unsuru olan anayasal insan hakları rejimi; bu hakların korunabilmesi değişen siyasal iktidarın insafına bırakılmamalı bunun aksine, tüm bireyleri ve kamu otoritelerini bağlayıcı bir üst metin olarak anayasada sayılmalı ve anayasal güvence altına alınmalıdır. Bu haklar doğal haklar olan yaşama hakkı, mülkiyet edinme hakkı ve özgürlük hakkının yanı sıra din, ifade, seyahat, basın, ikamet, örgütlenme özgürlüğünü de içermelidir.⁸⁴ Demokrasi liberal unsurları içermez ve çoğunluğun egemenliği sınırlandırılmazsa şüphesiz ki o sistem artık demokratik bir yolda değil, totalitarizme doğru yol alıyor demektir.

Liberal demokrasinin hem liberal unsurları hem de demokratik unsurları içerdiğini göz önüne alırsak kısaca liberal demokrasi; azınlık haklarına saygılı çoğunluk yönetimine, kuvvetler ayrılığı ve yasalarla sınırlandırılmış olan iktidarın seçimlerle gizli oy ve açık sayımla, temsil yoluyla devredilmesine dayanır. İktidar seçimle geldiği gibi seçimle gider, hiç kimsenin iktidarı sonsuz değildir ve halk siyasi iktidarı hesaba çekebilir nitekim eğer yapılanlar hoşlarına gitmiyorsa bir dahaki seçime ona

⁸⁴ Yayla, *age*, s.154-156.

oy vermeyerek onu cezalandırabilir ve iktidara gelmesi engellenebilir. Seçim sürecinde liberal demokrasi için partiler ve muhalefet çok önemlidir çünkü yarışmacı siyaset ancak çok partinin olduğu yerde var olabilir. Muhalefet demokrasinin kalbidir, muhalefetin parti olarak var olmadığı yerde demokrasi de yok demektir.⁸⁵

En nihayetinde liberal demokrasi; liberalizmin özünü oluşturan bireysel özgürlüğe saygı, hukuk düzeni ve insan haklarının korunması ilkeleri ve özü eşitlik, yöneten ve yönetilen arasındaki ayrımı kaldırmak olan, özdeşlik ve halk egemenliğini içeren demokratik düşünce üzerinde yükselen bir demokrasi anlayışını oluşturmuştur.⁸⁶

Liberal demokrasi modeli diğer demokrasi modellerinden daha çok demokrasiyi uygulanabilir hale getirmiştir; eşitlik ve özgürlüğü aynı doğrultuda ilerletip muhalefeti canlı tutarak ve vatandaşlara etkin katılım sağlayarak var olan demokrasiyi ideal olan demokrasiye en çok yaklaştıran olmuştur.

IV. DEMOKRASİNİN UNSURLARI- KOŞULLARI

Her sistemin ortaya koymak istedikleri doğrultusunda unsurları ve bu unsurların ortaya koyulabilmesi için de şartları vardır. Bir yönetim biçimi olarak demokrasinin de unsurları ve şartları vardır. Nitekim bu unsurlar gerçekleştiği, şartlar sağlandığı sürece demokrasi var olabilir. Yani demokrasinin vazgeçilmez bağlılıkları bulunmaktadır. Demokrasi tanımını netleştirmeden önceki kavram karmaşası kuvvetle muhtemel bu unsurların iyi bir şekilde ortaya konmaması ve şartların sağlanamaması ile ilgili olmuştur. İşte bu karmaşasının yaşanmaması ve demokrasinin de söz de demokrasi olarak kalmaması için bu unsur ve şartların net bir şekilde bilinmesi ve bunun doğrultusunda bir sisteme demokratik denilecekse, bu unsur ve şartların göz önüne alınarak hareket edilmesi gerekecektir. Bu yüzden demokrasinin unsur ve şartları bir devletin yönetim biçimini incelerken bize yol gösterici niteliğinde olacak ve demokrasi için var olup olmadığını, var olması için hangi şartların gerektiğini anlamamızı sağlayacaktır. Öncelikli olarak demokrasinin olmazsa olmaz unsurlarını bilmek demokrasi için hayati derecede önemlidir fakat

⁸⁵ Yayla, *age*, s.156-157-158.

⁸⁶ Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*, çev. Ahmet Cevdet Aşkın, 3. Bs. Epos Yayınları, Ankara, 2015, s.14.

unutulmamalıdır ki bu unsurları hayata geçirmek de bununla aynı derecede öneme sahip olmaktadır.

A. Demokrasinin Unsurları

Demokrasinin gerçekleşebilmesi unsurlarının varlığına gerçekleşebilirliğine bağlıdır. Bu unsurları açıklayacak olursak;

1. *Partiler*; demokrasinin vazgeçilmezlerindendir. Demokratik bir siyasetin yürüyebilmesi için başı siyasal partilerin çekmesi gerekir. Partiler demokratik siyasetin ana aktörleridir; demokrasi çok partili siyasi bir rejimdir bundan dolayı da birden fazla parti gerektirir.⁸⁷ Çok partili olmasından kasıt vatandaşların özgürce kendi düşüncelerine uygun olan partiyi diğer partiler arasından tercih etmesidir.

2. *Seçimler*; serbest, adil ve yarışmacı olmalı etkili sonuç yaratabilmelidir. Rekabete dayalı olan seçimler kamu görevlilerinin halk denetimine karşı sorumlu olmasını sağlayan temel araçlardır. Özgür ve adil seçimler iki kriterden oluşur; biri seçim sistemidir; hangi makamlara seçimle gelineceği, kimlerin aday olabileceği, seçimlerin ne zaman yapılacağı, kimlerin oy kullanacağı, kazananların tespit edilmesi için oyların nasıl açılıp değerlendirileceği gibi konuları düzenleyen kurallardır. İkinci kriter ise, seçim prosedürüdür; seçmenlerin ilk kayıtlarından oy pusulalarının sayımına kadar ki süreçte, kuralların sıkı ve adil bir şekilde uygulandığını ve sonuçlarda hiçbir yasa dışı uygulamaların yapılmadığını garanti altına alınmasıyla son bulan, seçimlerin pratikte nasıl gerçekleştirileceği sürecidir.⁸⁸ Seçimler herkesin seçimlerde aday olma ve vaatlerini seçmenlere sunma konusunda açık olmalıdır. Hesap verme ve sorumluluk arasında denge sağlanmak için seçimler üç veya beş yılda bir yapılmalıdır, bunun nedeni halkın hükümetlerin icraatları konusunda karar vermeden önce, hükümetin faaliyetlerinin sonuçlarını öğrenmeye fırsatı olacak ve ona göre diğer seçimde tercihte bulunacaktır.⁸⁹

3. *Siyasi eşitlik*; herhangi hukuku bir sınırlaması bulunmayan vatandaşlar (çocuklar, akıl hastaları ve diğer fiil ehliyeti bulunmayanlar) siyasi katılımdan yani seçme ve

⁸⁷ Yayla, *age*, s.156.

⁸⁸ Beetham- Boyle, *age*, s.30.

⁸⁹ Nigel Ashford, *Özgür Toplumun İlkeleri*, çev.: Can Madenci, 4. Bs., Liberte Yayınları, Ankara, 2015, s.32.

seçilme hakkını kullanmaktan dışlanamaz. Çünkü demokratik bir sistemde tüm vatandaşlar herhangi bir ayrıma tabi tutulmaksızın siyasi haklar bakımından eşittir.⁹⁰

4. *Yarışmacı siyaset*; siyasi rekabet aslında her rejimde vardır fakat rekabetin açık ve meşru hatta gerekli olduğu siyasi rejim demokrasidir. Demokraside muhalefet iktidar kadar önemlidir. Meşru olarak muhalefetin parti olarak var olmadığı ve muhalefetle iktidarın çekişmesinin olmadığı bir yerde demokrasi de var olamaz. Demokrasi varlığını muhalefetin ruhundan ve onunla yarışmaktan alsa da dikkat edilmelidir bu yarışma ve çekişmenin çok yoğun ve şiddetli olması halinde toplumsal barış ve siyasal istikrar tehlikeye düşebilir. Demek ki demokrasi bölünmeler, ayrılıklar, çekişmeler üzerine kurulu olsa da; demokrasinin kalıcılığı bakımından, bu çekişmeler toplumun genel tutarlılığını ve asgari bir görüş birliğini ortadan kaldıracak boyutlarda olmaması da gerekir.⁹¹ Demokrasi için muhalefet bir yapbozda kaybolan parça kadar önemlidir, fakat yarışmacı siyaset içerisindeki çekişmeli ortam aşırıya kaçmadan ılımlı, hoşgörülü ve uzlaşmacı bir şekilde devam ettirilmelidir.

5. *Siyasal iktidarın seçimle değişmesi*; demokrasi de siyasal iktidar akraba bağıyla iktidar olmaz ya da kendi kendini iktidar ilan edemez, ancak seçimle meşru bir siyasal iktidar ortaya çıkar. Halkı yönetecek kişi seçimle belirlenir. Halk kendi rızalarına bağlı olarak yönetilmeli ve ona göre temsilci seçmelidir. Yönetim yönetilenlerin rızasına dayalı olmalıdır ki bu da ancak seçimle belirlenebilir. Seçimi kazanan parti ebediyen iktidarda kalmaz, seçimle geldiği gibi seçimle de gider. Siyasal iktidarların seçimle değiştirilebilmesi, gerçekte demokratik ülkelerin istikrar sigortasıdır, çünkü iktidardaki partinin yönetiminden memnun olmayan vatandaş kitleleri iktidarın değişmesiyle rahatlar böylece ülkeye karşı umutsuzluk ve öfke içermezler. Demokrasi her an azınlığın çoğunluğa, çoğunluğunda azınlığa dönüşmesiyle mümkün olabilir.⁹²

6. *Siyasal iktidarın halka hesap verirliliği*; Demokrasiyi diğer yönetim biçimlerinden ayıran belki de en önemli unsurlardan biri olmaktadır, çünkü demokraside halk siyasal iktidarlara hesaba çekebiliyor. Şöyle ki siyasal iktidarı oyları ile cezalandırabilirler. Nitekim demokraside iktidar seçimle başa geldiği için seçimle de gideceğinin farkındadır ve bunun korkusunu taşımaktadır. Vatandaşlarda rahatsız

⁹⁰ Yayla, *age*, s. 156.

⁹¹ Erdoğan, *age*, s.185-186.

⁹² Yayla, *age*, s.157.

oldukları durumda bir başka partiye oy vererek siyasal iktidarı değiştirebilme yetkisine sahip oldukları için siyasal iktidar da bunun bilinciyle halkın nabzını tutmaya ve bunun doğrultusunda halkın isteğine göre iyi icraatlar geliştirmeye çalışır, kendi isteği doğrultusunda değil halkı baz alarak hareket eder.⁹³

7. *Çoğunluğun yönetme hakkı*; Rekabet ortamında, yarışmacı siyasetin sonucunda, her seçimin sonunda siyasal azınlık ve çoğunluk oluşmaktadır. Bu doğrultuda demokrasi de yönetme hakkı çoğunluğa aittir. Fakat demokrasinin bu unsuru sekizinci unsuru olan *azınlığın haklarına saygı gösterilmesi* ile etle tırnak gibi birbirinden ayrı düşünülemez. 8. *Azınlığın haklarına saygı gösterilmesi*; Demokrasi çoğunluk yönetimidir fakat bu çoğunluk sınırlı çoğunluk olup azınlığın haklarına saygı ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırılma olmadan çoğunluğun azınlık üzerinde baskısı onun gibi düşünmediği için sosyal ve siyasal alandan dışlanması durumuyla karşılaşılabılır fakat demokrasinin çoğunluk yönetimi olması, azınlığın çoğunluk tarafından ezilmesi, sindirilmesi, yok edilmesi anlamına gelmez. Aksine demokrasi azınlık haklarının etkili bir şekilde korunduğu bir sistemdir. Demokrasi muhalefetiyle var olduğu için azınlığa fikirlerini özgürce tartışıp ifade edebileceği demokratik bir karar alma platformu sunar. Böylece azınlıklara bir gün çoğunluk olabilme imkânı sunulur. Ancak bu şekilde vatandaşlar özgür tercih de bulunabilir, tek seçeneğin olduğu yer de tercih hakkı fiilen yoktur. Sağlıklı bir demokrasinin olabilmesi ve istikrarının sürdürülebilmesi için halka yani azınlık artı çoğunluğa demokrasinin işleyiş yöntemi için gerekli olan haklara sahip olmalarını sağlamalıyız. Demokrasinin kalbi azınlıktır, bu sebeple demokrasiyi ayakta tutan şey de azınlık haklarına saygı ve güvenceden geçer. 9. *İktidarın değişik seviyelerde paylaşılması*; Anti demokratik olarak niteleyebileceğimiz her siyaset bir çeşit kazan kaybet oyunudur. Kazanan her şeyi kazanır, kaybeden ise her şeyi kaybeder, demokrasi böyle bir oyun değildir, olamaz da. Demokrasi siyasal iktidarın çeşitli alanlarda ve seviyelerde paylaşıldığı bir süreçtir şöyle ki; belli bir ölçüde her siyasi parti seçimlerle kazanılabilen konumlardan, yönetimlerden bazılarını elde edebilir. Milletvekilleri, belediye başkanlıkları bu seçimle kazanılan konumlara örnek gösterilebilir. Fakat unutulmamalıdır ki bu makamlar geçici olarak kazanılır, hiçbir siyasal iktidar, iktidarın geri dönülemez bir biçimde sahibi olamaz.⁹⁴

⁹³Yayla, *age*, s.157.

⁹⁴ Yayla, *age*, s.157-158.

10. *Sivil- siyasi haklar*; İnsanların sivil toplum içinde örgütlenmek veya hükümet üzerinden etki sağlamak gibi siyasi faaliyetleri için gerekli olan ifade, örgütlenme ve gösteri yapma gibi özgürlükleri kapsamaktadır. Doğal haklar olan yaşama, hürriyet, mülkiyet haklarının yanında, demokrasinin olmazsa olmaz unsuru olan sivil- siyasi hakların mevcut olması ve anayasal teminat altında güvende tutulması gerekir. Demokrasi bireye sivil hakları olan din, vicdan, seyahat, ifade, basın, teşebbüs özgürlüğü gibi sivil özgürlüklerinin ve ortak amaçlara ulaşmak için başkalarıyla iş birliği yaptığı siyasi parti kurma, dernek kurma, toplantı ve gösteri yapma özgürlüğü gibi siyasi özgürlüklerini garanti altına alır ve bunları gerçekleştirebilecek imkânları sağlar.⁹⁵ Demokrasi bu özgürlükleri sağlama ve etkin bir şekilde kullanma konusunda herhangi bir rejim türünün vaat edebileceğinden daha kapsamlı bir kişisel özgürlük alanını sağlama eğilimindedir.⁹⁶ Sonuç olarak demokrasi, gerekli kamu özgürlüklerinin; basın, dernek kurma, din ve vicdan gibi özgürlüklerin var olmasını, muhalif kişi ve partilere karşı saygıyı içerir.⁹⁷

11. *Hukuk devleti*; temel hak ve özgürlüklerin hukukla korunup siyasi iktidarın hukukla sınırlandırıldığı böylece keyfiliğin önlendiği devlettir. Hukuk devleti, halkın seçtiği kişilerin hukuk kuralları dâhilinde hareket etmesini sağlar. Siyasi toplumda hukuk hâkimdir yani son sözü söyleyecek olan somut kişi veya kurumlar değil, hukuk kurallarıdır.

12. *Kuvvetler ayrılığı*; devletin üç temel kuvveti olan yasama, yürütme ve yargının birbirinden ayrı ellerde toplanmasını ifade eder. Kanun yapma görevinin yasamaya, kanunları uygulama görevinin yürütmeye, yapılan uygulamaların anayasa ve kanunlara uygunluğunu aynı zamanda bu kanunların da anayasaya uygunluğunun bağımsız yargı organlarına ait olması gerekir.⁹⁸ Bu üç kuvvetin tek elde toplanması durdurulması zor bir canavarı ortaya çıkarır bu yüzden özgürlüğünü korumak isteyen her sistem bu kuvvetleri ayırmak ve ayrı ayrı organlara teslim etmek zorundadır.

13. Demokrasinin son unsuru *sivil toplumdur*. Demokrasinin oluşması ve kurumsallaşması için sivil toplumun güçlü ve etkin olması gerekir. Demokrasi ve sivil

⁹⁵ Beetham- Boyle, *age*, s.31. - Aktan, *age*, s.11.

⁹⁶ Robert A. Dahl, *Demokrasi Ve Eleştirileri*, çev. Levent Köker, Yetkin Basımevi, Ankara, 1993, s.110

⁹⁷ Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, çev. Teoman Tunçdoğan, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1974, s.19.

⁹⁸ Aktan, *age*, s.12.

toplum doğru orantılıdır; siyasal iktidar karşısında hak ve özgürlükleri için mücadele eden sivil toplum kuruluşlarının sayısı arttıkça demokrasi de giderek kurumsallaşır. Nitekim sivil toplum unsuru demokrasinin devletten bağımsız olarak örgütlenen her türlü toplumsal kuruma ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Devletin iktidar alanı daha da sınırlandırılır şöyle ki; kamuoyu görüşü yukarıdan dikte etmek yerine aşağıdan üzerinde tartışılarak oluşturulabilir ve toplum keyfi yönetime karşı çıkma konusunda daha özgüvenli davranabilir. Bu kurumların sadece bağımsız değil aynı zamanda kendi içlerinde de demokratik ilke ile yönetilmesi gerekir.⁹⁹ Sivil toplum-devlet temelleri üzerine yükselen çoğulcu özgürlükçü demokrasi kültürü, her türlü mutlak doğru anlayışına karşı bir savaşımdır. Bunun için toplumdaki tüm seslerin siyasal alanlara taşınması ve farklılıkların her koşulda tanınması gerekir. Nitekim demokrasi bir denge ve uzlaşma rejimidir. Maddi ya da nicel açıdan zayıf topluluklar, demokrasinin tüm unsurlarının gerçekleştirildiği bir ortamda, sağlanan güvenceler sayesinde, kendilerinden çok daha güçlü grupların karşısına çıkabilir ve onları dengeleyebilirler. Böylece farklılıkların güvencesi olan çoğulculuk anlayışı gerçek anlamıyla hayata geçirilmiş olur. Bu unsurların hayata geçirilmesi oranında demokrasi, siyasi sistemden çok bir yaşam biçimi, yani toplumsal kültür niteliğini alır.¹⁰⁰

Demokrasiyi oluşturan on üç unsuru da açıkladık fakat bu unsurların birinin bile eksikliği demokrasinin sağlıklı işlememesine hatta yok olmasına neden olur. Bu sebepten ötürü hiçbir unsur için bir diğeri daha önemli ya da bir diğeri olmadan da demokrasi olur diyemeyiz, bu unsurlar olmadan demokrasi diye adlandıracağımız şey demokrasiden başka her şey olabilir fakat demokrasi olamaz. Demokrasinin bütün bu unsurları ve bu unsurların içerdiği haklar sadece yazılı olarak kanunlarda veya anayasal belgede olması yeterli değildir aynı zamanda etkin olarak yürürlükte olmalı ve her vatandaş için ulaşılabilir olmalıdır. Eğer olmazsa bu sistem unsurların içerdiği hakları anayasa da yazmasına rağmen demokratik değildir. Bu nedenle demokratik hakları, fırsatları oluşturan ve koruyan kurumlar demokrasi için gerekli koşullardır.

⁹⁹ Aktan, *age*, s.13.- Beetham- Boyle, *age*, s.32.

¹⁰⁰ Berke Özenç, “Türkiye’nin Demokratikleşmesinde Öncelikler”, *Milletlerarası Hukuk Ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt 24, Sayı 1-2, Haziran 2004, s. 622.

B. Demokrasinin Var Olabilme Koşulları

Bir ülkenin demokratikleşmesi, daha doğrusu bir yerde demokrasinin var olmasının koşulları, bir yerden diğerine ve bir zamandan diğer zamana göre büyük farklılıklar gösterir. Şöyle ki hiçbir faktör tek başına, bütün ülkelerde veya tek bir ülke de demokrasinin gelişmesini açıklamaya yeterli değildir ya da aynı şekilde hiç bir faktör demokrasinin gelişmesi için zorunlu değildir. Her ülkede demokrasinin var olması, ortaya çıkması bir sebepler kombinesinin sonucudur. Ve bu sebepler ülkeden ülkeye, zamandan zamana değişir, yani bir rejimi değiştiren sebepler artık başka bir rejimin değişikliği için geçerli olan sebeplerle aynı olmazlar. Fakat yine de en basit düzeyde bir ülkede demokratikleşme şunları içerir; bir otoriter rejimin sona ermesi, bir demokratik rejimin kurulması ve demokratik rejimin pekişmesi.¹⁰¹

Demokrasi, demokrasiye inanan ve onun için çabalayan demokratlar olmadan yaşama şansına sahip olmayan bir yönetim biçimidir. Bu sebeple demokrasinin var olabilmesi, sadece devleti demokratikleştirmekle sınırlı olamaz; toplumunda demokratikleşmesi gerekir. Toplumu demokratikleştirmenin yolu ise, bütün toplumsal kurumları kapsayan otokratik iktidar fırsatlarını önleyen bir zihniyeti yayma tedbirlerini almaktan, demokratik kültürü içselleştirmekten geçer. Demokratik kültürün oluşması uzun bir süreç gerektirir, demokrasinin bir yaşam biçimine dönüşmesiyle doğru orantılıdır. Hayatımızın her alanında demokratik bir ilke edinmeyi gerektirir.¹⁰² Yani demokrasi sadece bir yönetim biçimi olarak düşünülemez. Demokrasi çağdaş dünyanın da kabul ettiği gibi insanlığın kendi gayretleri ile ulaştığı en iyi yönetim ve aynı zamanda bir hayat biçimidir. Bu durumda demokrasinin bir hayat biçimi olarak kabul edilmesi her şeyden önce bir takım şartları gerektirmektedir. Çünkü insan hayatını belirleyen şartlar meydana gelmediği sürece insani bir davranış olan demokratik anlayış ortaya çıkmayacaktır. Demokrasi insanın mutlu olabilmesini sağlayan bir araçtır. Bu aracın güvenilir ve sağlıklı çalışabilmesinin şartı ise iyi yetişmiş, değerlerle donatılmış, ahlaklı insan yetiştirmekle mümkündür. Demokrasinin ana unsurlarından olan hukukun iyi işleyebilmesi ve toplumda bir arada yaşamanın en temel yardımcısı ahlaki değerlerdir. İşte bütün bu insani özelliklere sahip yaşama sanatını ve demokrasi

¹⁰¹ Huntington, *Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyılın Sonlarında*, s. 34-36-37.

¹⁰² Ali Yaşar Sarıbay, *Demokrasinin Sosyolojisi*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.14.

terbiyesini insana kazandıracak yer okuldur.¹⁰³ Yani demokratik kültürü gerçekleştirmek için eğitim şarttır ve bu yolda en önemli araçtır. Nitekim bir ülkede eğitim seviyesi ne kadar yüksekse demokrasiyi ayakta tutup, sürdürme şansı da o kadar yüksektir. Eğitim insanın görüşünü genişletmekte, hoşgörü kurallarının gerekli olduğunu anlamasını sağlamakta ve rasyonel seçim yapma tercihini artırmaktadır.

Hayek'in "Ekonomik ilişkilerimizi yürütürken kontrol edilmemiz... Her şey de kontrol edilmemiz demektir." sözü üzerine demokrasinin var olması için gerekli olan bir diğer koşul ekonominin belli bir düzeyde gelişmiş olmasını sağlayacak olan *serbest teşebbüs*ür. Serbest teşebbüs mal ve hizmetlerin gönüllü mübadelesine dayanan ekonomik bir sistemdir. Bu doğrultuda bu sistemde insanlar; nerede çalışacaklarına, nereye yatırım yapacaklarına, emeklerinin ürünlerini nasıl harcayacaklarına ya da saklayacaklarına hiçbir devlet müdahalesi olmadan kendileri karar verirler ve böylece ekonomik ilişkilerini kendileri tayin ederler. Serbest teşebbüs insanları ancak tüketicilere diğer insanlardan daha iyi hizmet ettikleri müddetçe yüksek gelirle ödüllendirir ve insanların kendi çıkarlarına hizmet etmelerine, ancak mülklerini ve emeklerini diğer insanların çıkarlarına hizmet etmek için kullandıkları sürece izin verir. Bu doğrultuda ekonomik özgürlük insanların gelirlerinde ve refahlarında kaçınılmaz olarak bir derece eşitsizliğe yol açmaktadır. Fakat insanların gelirlerini ve refahlarını devleti kullanarak belirleme girişimleri, siyasi bir güç elde etmenin insanların gelirini ve refahını belirlediği keyfi bir toplum yaratır ki bu tarz bir eşitsizlik fakirlere serbest girişim koşullarındaki refah ve gelir eşitsizliğinden daha fazla zarar verir. Serbest teşebbüs fakir insanların fakirlikten kurtulma imkânlarını en yüksek düzeye çıkarır ve toplumu yaşanabilir ucuz bir yer haline getirir. Ekonomik kararlar alma imkânı bireyin elinden alınıp merkezi bir otoritenin eline verildiğinde, bireyleri devletin yaptığı planlara uymaya zorunlu hale getirir ve bu otoritenin istediklerini yapmayanların devlet tarafından cezalandırılmasını mümkün kılar. Gücün devletin elinde olması devletin planlarına muhalefet etmeyi tehlikeli bir hale getirir; yani devlet tek işveren haline gelirse muhalefet açılıktan yavaş yavaş ölecektir. Aksine üretim araçlarının özel mülkiyetinin olduğu serbest teşebbüs toplumunda, alternatif işverenler, özel kişilerce finanse edilen sendikalar, politik partiler, baskı grupları, toplantı ve ibadet yerleri her zaman için mevcuttur. Birey bu olanaklar altında toplumda kendine uygun bir yer bulmada

¹⁰³ Başgil, *age*, s.75.

sıkıntı çekmez ve demokrasinin var olma koşulu toplumun serbest teşebbüs toplumu olmasından geçmektedir.¹⁰⁴

V. Neden Demokrasi?

Dünyada var olup üzerine düşünülüp, tartışılan bütün siyasal sistemlerden çok fazla şey beklemek yanlış olur. Bunun içerisinde demokrasi de vardır. Nitekim hiçbir siyasal sistem insanların mutlu, sağlıklı, zengin, akıllı ya da adil olacakları konusunda garanti veremez ki bu noktada günümüz ülkelerinde var olan demokrasi de ideal olan demokrasiye pek yaklaşamamıştır. Ancak eksikliklerine rağmen demokrasiyi diğer sistemlerden ayıran ve daha uygulanabilir kılan faydalarına değinmeden neden diğer siyasal sistemler değil de demokrasi olduğunu anlayamayız. Demokrasinin diğer alternatiflerine göre faydaları şunlardır;¹⁰⁵

1)*Zorbalığı Önlemek*; Demokrasi zalim ve kötü otokratların yönetime geçmesini engellemeye yardımcı olur, nitekim tartışmaların gönüllü olarak sulhçu yollarla çözülmesini sağlar. Tarihe bakacak olursak birçok lider; ideoloji, milliyetçilik, dini inançlar, doğuştan üstünlük inancından etkilenip, devletin zor kullanma ve şiddet uygulama imkânlarını kötüye kullanarak kendi amaçlarına hizmet eder hale getirmişlerdir. Bu liderlerin içerisinde seçimle siyasal iktidarı kazanmış kişiler de bulunmaktadır fakat buradaki mesele, eğer demokratik hükümetler kötü niyetli otokrasilerin başa geçmesini engelliyorlarsa, bu gerekliliği demokratik olmayan bir hükümetten daha iyi yerine getiriyorlardır. Yine de bu demek değildir ki; demokratik hükümetler, demokratik olmayan hükümetlerden daha az zalimdir diye halk bundan memnun kalacak. Demokratik unsurları uygulayan bir ülke haksızlık yaptığında sonuç yine haksızlıktır, bu değişmez ama buradaki esas nokta demokratik hükümetlerin demokratik olmayanlara kıyasla daha adil ve temel insan haklarına saygılı olacaklarına inanmak için başka sebepler vardır.

2)*Temel Haklar*; Demokrasi anti demokratik sistemlerin sağlamadığı ve sağlayamayacağı birçok temel hakkı sağlamayı garanti eder. Demokrasinin unsurları içerisinde sayılan haklar, demokrasinin özünü oluşturur. Demokratik olmayan hiçbir

¹⁰⁴ Ashford, *age*, s.49-55-57.

¹⁰⁵ Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s.56-60-64-66-70.

sistem, vatandaşlarına demokrasinin tanıdığı kadar geniş siyasi haklar tanımaz, tanısa zaten bu sistem demokratik olur. Fakat unutulmamalıdır ki demokrasinin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için unsurları arasında geçen bu hakların fiili olarak vatandaşa sağlanmış olması gerekir; yani yazılı olarak kanunlarda ya da anayasal bir belgede bu hakları vaat etmek yeterli değildir, aynı zaman da etkin bir şekilde her vatandaş tarafından kullanılabilir olması gerekir.

3)*Genel Özgürlük- İnsani Gelişme Sağlar*; Demokrasi insanlara diğer yönetim alternatiflerinden daha geniş bir kişisel özgürlük alanı ve aynı şekilde insani gelişmeye olanak sağlar. Şöyle ki demokrasi, insanların kendi ilkelerini ancak bir düşünme, tartışma inceleme sürecinden, alternatifleri ve sonuçlarını göz önüne aldıktan sonra bu ilkelere dayanarak kararlar alarak oluşturur ve demokrasi bu ilkelerin oluşmasını sağlayacak platformlara olanak sağlar.

4)*Kendi Kaderini Tayin Etme-Ahlaki Özerklik*; Demokrasi insanların hayatlarını kendi düşünce, tarz ve zevklerine göre yaşamasını herhangi bir başka görüşün baskısı altında kalmadan hayatı hakkında kendi kararını verebilmesini sağlar ve diğer yönetim biçimlerine göre insanların kendi temel çıkarlarını korumalarına daha fazla yardımcı olur. Her insanın benliği farklı olduğu için yasalara karşı düşünceleri de farklıdır fakat demokrasi; insanların tamamen kendi seçtikleri kanunlarla yaşayacaklarını garanti edemese de kendi kaderlerini tayin etme fırsatlarını en üst seviyeye çıkarır.

5)*Refah*; Demokrasiyle yönetilen ülkeler diğer alternatif yönetim şekilleriyle yönetilen ülkelere daha gelişmiş bir ekonomiye sahiptirler. Demokrasilerin sahip olduğu piyasa ekonomisi, alternatif ekonomi sistemlerinden daha fazla kazanç sağladığı için ve her demokratik ülkede piyasa ekonomisi bulunduğu için modern bir demokratik ülkenin de ekonomisinin gelişmiş olması muhtemeldir. Ayrıca demokratik ülkeler halkın eğitimini teşvik ederler, böylece eğitimli bir iş gücü de yeniliklerin uygulanmasına ve ekonomik büyümeye yardımcı olur.

Demokrasinin uygulandığı bir ülkeye faydalarına ek olarak; kanunlar demokratik ülkelerde daha güçlü ve mahkemeler daha bağımsızdır; ayrıca demokratik ülkelerin iletişim üzerine kısıtlamaları çok daha azdır. Bilgiyi aramak ve ona ulaşma imkânı daha kolay ve anti demokratik yönetim sistemlerinden çok daha güvenlidir. İşte tüm

bu olumlu sonuçlarında dolayı bir insan topluluğunun yönetilebilmesi noktasında demokrasi gereklidir.

VI. DEMOKRASİ NE DEĞİLDİR?

Demokrasi siyasal bir toplumun sahip olması gereken özelliklere, yani özgürlüğe, eşitliğe, birey haklarına, azınlık haklarına sahip olduğunu işaret eder, şayet bu gibi demokrasinin unsurlarının olmaması halinde o siyasal toplumda demokrasi dışında başka her şeyin hâkim olması demektir. Bir sistemin demokrasi olabilmesi için sahip olduğu unsurların etkin bir şekilde uygulanması lazım aksi takdirde seçimler sonucunda iktidara geçen hükümetler demokratik olmasa bile kendilerinin demokratik olduğunu iddia edebilirler. Fakat unutulmamalıdır ki demokrasi tek bir unsuruna indirgenemez seçimlerden başarılı bir şekilde çıkması tam anlamıyla demokrasiyi yerine getirdiği tanısını oluşturmaz, sadece demokrasinin bir unsurunu başarılı kılmış, ancak demokrasinin diğer unsurlarının da gerçekleştirilmesi halinde demokrasi ideal olana yaklaşım varlık kazanacaktır. Yine de günümüzde bir toplumda demokrasinin tam anlamıyla gerçekleşmesi ütöpik olsa da alternatiflerinden daha başarılı bir toplum ortaya çıkardığı kesindir. Demokrasiyi gerçekten iyi anlayabilmek, demokrasinin aslında ne olmadığını bilmekten geçer bunun için de onun alternatiflerine, ona karşıt yönetim şekillerine bakmak daha faydalı olacaktır.

A. Mutlakıyet

Mutlak kelime anlamı bakımından hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmayan, her türlü denetimin dışında kalan, sınır tanımayan anlamına gelir bu doğrultuda mutlakıyet de hükümdarın kayıtsız bir şekilde elinde tuttuğu hükümet şeklidir. Devlet içindeki bütün kudret ve sahip olunan otoritenin devletin başında bulunan hükümdarda toplanmasıyla ortaya çıkan siyasi rejimdir.¹⁰⁶

Bu sistem 17. yüzyılda daha yaygın olarak görülmüştür. Bu yüzyılda mutlakıyet, feodal yapının dağınık, bölünmüş, parçalanmış siyasal anlayışına karşı; birleştirici, bütünleştirici ve tekelci güçlü bir iktidar anlayışını içermektedir. Bu yüzyılda

¹⁰⁶ Çiçek, *age*, s.75.

mutlakıyet genel olarak çeşitli sınıflar arasındaki mücadelenin, iç savaşların, din adına yapılan savaşların bir sonucu olarak güçlü iktidarlar gerekmiş ve toplumda barış ve güvende olma isteğini de artırmıştır. Bu doğrultuda barışı, güveni ve düzeni sağlayacak güçlü merkezi otoritelerin ve mutlakıyet yönetimlerinin kurulmasına imkân sağlanmıştır.¹⁰⁷ Mutlakıyetin bu yüzyılda istenmiş olması onu sağlıklı bir yönetim şekli yapmaz, nitekim o dönemden bu döneme birçok şey değişmiş ve artık mutlakıyet istenen bir sistem olmaktan çıkmıştır. Nitekim her şeyi tek bir kişinin eline bırakmak, insan haklarının dahi bir kişinin vicdanına bağlı olması o insanların ne kadar güvende tutabileceğinin karmaşasını da ortaya çıkarır.

B. Otokrasi

Otokraside yöneticiler halk tarafından belirlenmezler (örn; darbeler sonucu) yani halk tarafından açık seçimlerle belirlenmemişlerdir, bu yönetici bir hükümdar, küçük bir grup ya da tek bir siyasal partinin siyasal erki elinde bulundurduğu yönetim şeklidir.

Demokrasi ile otokrasinin kısa bir karşılaştırmasını yapacak olursak; Demokraside halk her zaman haklıdır savı rasyonel olarak savunulmasa da yine de halk çeşitli uyum ve denetim sürecinden geçmektedir, bu yüzden bu sav bir tehlike arz etmez. Fakat buna karşılık otokraside yönetici her zaman haklıdır savı vardır ki bu sav tehlikelidir, çünkü buradaki iktidar keyfidir isterse tek bir tuşla bütün insanlığı yok edebilecek kadar. Yani demokrasi de siyasal iktidar için birçok denetim mekanizması ile doluyken, otokrasi ölçülemeyecek büyüklükte kör bir tehlike oluşturur ve demokrasideki gibi insanlara güven verici mekanizmalardan yoksundur. Demokratik lider halkın önderi olarak halkı izler, otokratik lider kendisini halkın yöneticisi yaptığı için halkı kendine boyun eğmek zorunda bırakır. Demokrasi güven vericiyken otokrasi korkutucudur.¹⁰⁸

C. Totalitarizm

¹⁰⁷ Göze, *age*, s.142.

¹⁰⁸ Sartori, *age*, s.293-294.

Totalitarizm ve daha sonra açıklanacak olan otoriterizm Birinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkmışlardır. Nitekim bugün demokrasi ne değil sorusuna tam yanıt totalitarizm ve otoriterizm olur. En azından günümüzde demokrasinin tam karşıtının totalitarizm olduğu kabul edilmiştir.¹⁰⁹

Totalitarizm; halkın yaşayışını yakından denetleyen, onlara medeni, sosyal ve siyasi özgürlük tanımayan, zalim, baskıcı bir yönetim şeklidir. Komünizm ve faşizm totaliter yönetime örnek teşkil etmektedir.¹¹⁰

Tam anlamıyla totalitarizm; devlet ve toplumu belirli bir ölçüde birbirine eklemler, birbiriyle uyumlaştırır ve bunun neticesinde ortak bir görüşü topluma dayatır, bunun için gerektiğinde her türlü baskı ve zor kullanmayı kendi egemenlik alanı içerisinde bulundurur. Bu sistemde halk temsilcilerini seçmez, iktidar sahipleri halkı temsil ettikleri kanaatine varır ve toplum iktidarı şekillendirmez, iktidar toplumu şekillendirmeye kalkışır. Toplum bir ideolojik bütünlük içerisinde kontrol altına alınır ve devlet kendi tanımladığı ideal bireyi ve ideal toplumu yaratmak için çalışır, totaliter sistemde devlet toplumu ve bireyi ideal formata göre yeniden yaratmak fikriyle bir tür Tanrısal rol üstlenir. Totalitarizm bütün sivil toplumunun tamamen yok edilmesini ima eder ve özel olanı ortadan kaldırır. Toplumsal ve kişisel varoluşun her yönünü siyasallaştırma yoluyla her şey devletin elindedir böylece insana çok kolay baskı kurabilir ve insanın özel yaşamı büsbütün saldırıya uğrar, insanın doğası gereği farklı olup çeşitlilik gösteren ve özerk olan her şeyin yok olması demektir. Yani totalitarizmin bütün bir iktidar peşinde oluşu onu diğer anti demokratik sistemler olan mutlakıyet, otokrasi ve otoriterizmden ayırır.¹¹¹

Demokrasi ne kadar özgürlüğe önem veriyor bireysel hakları koruyorsa, totalitarizm de demokrasinin tam tersine bireysel özgürlüğü tamamen kısıtlamakta ve farklı olmayı ortadan kaldırıp insanların özel hayatına, kendi kararlarına, dinleyecekleri şarkıya, oturup kalkmalarına dahi karışmaktadır. Totaliter bir yönetime sahip ülkelerde insanlar tek tipleştirilmiş, devlete itaati zorunlu hale getirilmiş ve tüm yetkiler merkezleştirilmiştir. Bu yönetime sahip ülkelerde, tek bir kişinin yönettiği

¹⁰⁹ Sartori, *age*, s.202.

¹¹⁰ Raymond Aron, *Demokrasi Ve Totalitarizm*, çev. Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, s.379.

¹¹¹ Mücella Sakman, “İdeolojik Hegemonya İçerisinde Örgütlenen Siyasal Bir Sistem Olarak Totalitarizm”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 55, Ocak 2015, s.119. – Yayla, *age*, s.159.

tek bir partinin egemenliği vardır, muhalefet baskı altındadır ki muhalefeti oluşturacak insanlara zaten farklı düşündükleri için baskı uygulanmaktadır, bu baskıların boyutu şiddet içerikli olup faili meçhul ölümlere kadar gitmektedir. Kısaca totalitarizm tüm topluma benimsetilecek ve iktidarın sahip olduğu total bir ideolojiyi, tek parti egemenliğini, kitle iletişim araçlarında devlet kontrolünü, devlet eliyle ekonomik hayatı ve aşırı bir siyasi şiddeti içerir; insanların sadece siyasi bir şekilde değil ruhuna kadar bağlı olmasını ister, günlük hayatı bile rejimin istediği, izin verdiği şekildedir.

D. Otoriterizm

Öncelikle bilinmesi gereken en önemli husus otoriterizm ve otorite birbirinden farklı şeylerdir ve otoriterizm demokrasinin karşıtı olurken, otorite hiç de demokrasinin karşıtı değil aksine gereğidir. Otorite; kabul edilen, saygı gören, meşru iktidar olarak tanımlanır. Fakat otorite iktidardan da farklıdır; iktidar buyurur, gerektiğinde zor uygulanarak ayakta tutulur otorite ise zorla uyguladığı anda otorite olmaktan çıkar. Aslında otorite saygınlığı gösterir, insanlara bir şey yapmaya zorlamaz, çünkü otorite başka türlü hareket etmemize engel olan bir şey değildir, otorite meşruiyeti içermektedir. Bu doğrultuda otorite bir şeyin yapılmasını buyruğa değil, haklılığa dayanarak ister veya önerir. Otoritesiz iktidar ya baskıcı iktidardır zor kullanır, ya da güçsüz iktidardır bir iktidarsızlık durumu söz konusudur. Bu bakımdan demokraside otorite çok önemlidir, çünkü iktidarın iktidarsızlığa düşmeden baskıyı azaltabilmesi için, otoriteye ihtiyaç duyar; otorite ile desteklenmelidir. Demokrasinin amacı iktidarı, otoriteye dönüştürmek olmalıdır. Bu bakımdan demokrasi ve otorite birbirinin karşıtı değil tam tersine demokrasi için gerekli bir iktidar formölüdür; şöyle ki demokrasinin ideali iktidarı zapt etmek değil, iktidarın azaltılmasıdır, dolayısıyla iktidarın sahiplerinin yerini otorite sahiplerinin almasıdır. Peki, otorite ve otoriterizmi ayıran nokta ne diye soracak olursak, işte bu nokta özgürlüktür. Otorite özgürlüğü tanır, otorite kabul etmeyen özgürlük keyfi özgürlüktür ve özgürlük kabul etmeyen otorite de otoriterizmdir. İşte bu noktada otoriterizmin özgürlüğü kabul etmemesi onu demokrasinin karşıtı haline getirmiştir.¹¹²

¹¹² Sartori, *age*, s. 203-205-207.

Otoriter bir sistem, tek bir lider veya küçük liderler grubundan oluşur, bu sistemde pati ve kütle mobilizasyonu yoktur, belli bir zihniyet vardır ama topluma dikte edilecek sert bir resmi ideoloji yoktur. Otoriterizmde seçim yarışması ve yaygın ölçüde seçime katılma yoktur çünkü muhalefet bastırılmıştır.¹¹³ Otoriter bir sistemde en büyük korku iktidarın iktidar elinde kalmamasıdır. Bu nedenle iktidara meydan okumayan ya da tehdit teşkil etmeyen her kişi bir dereceye kadar güvendedir totalitarizmdeki gibi topluma ideoloji dayatmak veya hayatına karışmak gibi bir şey söz konusu değildir, fakat aynı şey muhalefet için geçerli değildir, muhalefet baskı ve şiddet altındadır. Anti demokratik olmasının en temel sebebi muhalefetin bastırılmış olmasıdır, çünkü demokrasi bunun aksine muhalefetiyle var olabilen bir sistemdir.

Bir kavram her zaman karşıtıyla ortaya çıkmakta iyi ve kötü, siyahla beyaz gibi eğer bir kavramı iyi anlamak istiyorsak karşıtının içerisinde onu görecektir, tartacak öyle sonuca varacağız, bu nedenle demokrasinin karşıtlarına baktığımızda görülüyor ki demokrasi dünyada daha iyi bir alternatifi ortaya koyulmamış bir sistemdir. Hiçbir hükümet şeklinin dört dörtlük olması beklenemez ama ideal olana yaklaşmak önemlidir. Demokrasi de ideal olan demokrasiye yaklaşabildiği ölçüde verimli olacaktır. Demokrasinin eksikliklerini gidermek artık biz insanlara kalmıştır. Çünkü demokrasi için verimli ortamı oluşturmak bizim kendimizi eğitmekten, hoşgöründen ve öz eleştiriden geçer. Biz ne kadar demokrasi hakkında donanımlı olursak ve anlayış seviyemizi artırırsak demokrasi de o kadar var olabilir. Demokrasi ne kadar soyut bir kavram olarak kullanılırsa kullanılsın, insanlar onu layığıyla gerçekleştirebildiği sürece hep kalıcı olacak ve daha iyi bir alternatifi bulunana kadar da yerini ve önemini korumaya devam edecektir.

¹¹³ Huntington, *age*, s.9-10.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDE VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEMOKRATİK GELİŞMELER

I.1908 ÖNCESİ DEMOKRASİ KONUSUNDA GELİŞMELER

Demokrasinin tarihsel gelişimi açısından daha önce belirttiğimiz dönüm noktaları olan Amerika Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız Devrimi büyük bir etkiye sahiptir. Pek tabi bu iki itici gücün diğer ülkeler üzerinde de etkileri gözle görülür olacaktır. Hak, özgürlük, eşitlik gibi kavramların gelişip yayılmasıyla başta Avrupa olmak üzere tüm dünyayı, nitekim bu dünya içerisinde Osmanlı'yı da etkisi altına almıştır. Fakat bu etki halkın demokrasiye olan ihtiyacından değil de daha çok Fransız Devrimi'nin yaymış olduğu milliyetçilik akımının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti kuruluşundan sona erişine kadar altı yüzyıl boyunca Avrupa'nın bir parçası olmuştur, nitekim Osmanlı, imparatorluk boyutuna Avrupa'da fethettiği topraklarla ulaşmış ve başkenti Avrupa'da yer almıştır. Bütün bu yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti, Avrupa ülkeleriyle yakın siyasi, sosyal, ekonomik ilişkiler geliştirmiştir. Çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti için dini ve kültürel hoşgörünün ileri bir düzeyde olduğu söylenebilir; çok sayıda farklı kültürün birbiriyle yan yana barış içinde yaşadığı, ayrıca insanların kendi dinlerini, dillerini ve kültürel kimliklerini bu hoşgörü çerçevesi altında muhafaza ettiği görülmektedir. Çok uluslu yapısıyla Osmanlı Devleti bütünlüğünü korumak adına ve Avrupa ülkelerinin de etkisiyle demokratik gelişmelere öncü niteliğinde değişiklikler yapmıştır.¹¹⁴

İlber Ortaylı'ya göre "Osmanlı modernleşmesi askeri zaruretin sonucudur. Hayatın bütün kompartımanlarındaki Batılılaşma bu temel gereksinmeyi ve zorunluğu izlemiştir."¹¹⁵ Nitekim 18. yüzyılın sonunda reform girişimlerinin nedeni olarak da Avrupa'ya özellikle Rusya'ya karşı durabilmek için orduyu güçlendirmekten ibaret olduğunu savunmaktadır. 19.yüzyıl ıslahatçıları ise daha radikal ve bütüncül bir

¹¹⁴ Bekcan, *age*, s.49.

¹¹⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, ed. Adem Koçal, 28. Baskı, Timaş Yayınları, İzmir, 2018, s. 7.

davranış izlemelerinden ötürü ordunun reformu; eğitimin, maliyenin ve tüm idari sistemin yeniden düzenlenmesiyle ele alınmıştır.¹¹⁶

Bakıldığında Türk toplumunun demokratikleşme süreci 19. Yüzyıla kadar uzanmaktadır ve bu yüzyıldan başlayarak reform süreci, Avrupa ülkeleriyle çok daha yakın siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkileri de beraberinde getirmiştir. 1908 öncesi demokratikleşme hareketi Sened-i ittifak ile başlamış, ardından Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet ile devam etmiştir.

A. Sened-i İttifak

7 Ekim 1808 yılında II. Mahmut tarafından imzalanan Sened-i İttifak, Ayan Meclisi'nin hükümet içinde kendini resmen kabul ettirmesiyle iktidarın ve gücün tek sahibi olan padişahın yetkilerinin sınırlandırılması açısından önemli bir gelişmedir. Devlet iktidarını sınırlandırılabilmeyi amaçlayan ve devletin dokunamayacağı alanların olduğunu gösteren bu belge, Türk tarihinde ilk anayasal belge niteliğini taşımaktadır.¹¹⁷

17. yüzyılın hareketli ayaklanma yıllarından sonra, Anadolu ve Rumeli'de ağalar, beyler otonom beylikler kurmuşlardır. Ayan, derebeyi ve beylerin daha genel bir söylemle Osmanlı toprakları içindeki hanedanların yetki ve hakları ile merkezi hükümet arasındaki ilişkileri belirlemek için bir meşveret (danışma) meclisinin toplanmasına karar verilmiştir. Bu toplanmayla tartışmalar sonunda Sened-i İttifak denilen belge imzalanmıştır. Sened-i İttifak'ta kabul edilen ilkeleri kısaca özetlemek gerekirse; Hanedan diye adlandırılan beyler, Osmanlı padişahının egemenliğini ve yasa yapıcılığını kabul etmişlerdir. Yine de bu beyler padişahın yasa ve emirlerinin bir yürütme organı tarafından uygulanacağını ve yürütme organı olarak gözüken sadrazamlık makamına karşı bu nedenle, kimsenin karşı bir eylemde bulunmayacağı ilkesini benimsemişlerdir. Ayrıca hanedanın, hak doğrultusunda olmayan yasa ve emirlere karşı bir direnme hakkının olması da Sened-i İttifak'ta kabul edilmiştir. Fakat yasama, yürütme ve hanedanlar arasında kurulan bu düzenin, dengenin sağlanmasını ve denetlenmesini takip edecek bir organın kurulmasına Sened'de yer

¹¹⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.42-44.

¹¹⁷ Bekcan, *age*, s.50.

verilmemiştir. Bu eksiklik Sened'in ciddiyetten yoksun olduğu kanısı vermiş ve pratikte etkisi ve önemi sınırlı kalmıştır. Tüm eksikliklerine rağmen bu Sened hem demokratikleşme yönünde hem de anayasal düzene yönelik atılmış ilk adımdır ve Osmanlı padişahının egemenliğinin paylaşılabileceği bu Sened ile belirlenmiştir. ¹¹⁸

B. Tanzimat Fermanı

3 Kasım 1839'da, devlet ileri gelenlerinin, kalabalık bir halk kitlesinin, Osmanlı tebaasının her din ve sınıftan ahalisini temsil eden, ruhani reislerin ve yabancı diplomatların önünde okunan "hattı hümayun", imparatorluğun devlet ve toplum hayatında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmekte ve yeni bir dönemin başladığını göstermektedir. Bu fermanın sonra aydın bürokrat zümre, imparatorluğun işlevini yitirmiş kurumlarını ve sarsılan merkezi otoriteyi yeniden kurmak; devleti mali, idari, adli alanlarda düzenli bir yapıya kavuşturmak için hakimiyeti ele geçirmişlerdir. Bu Ferman esasen klasik adaletname geleneğinin devamı gibidir, şöyle ki Osmanlı Devleti'nde üç asırdan beri, tahta çıkan her sultan tebaasına adaletli bir idare vaat eden benzeri hatt-ı hümayunları ilan etmiştir. Fakat Tanzimat Fermanı'nın diğer ilan edilen fermanlardan farkı; Tanzimat Fermanı'nda adalet ve refah vaat edilen millet bütün imparatorluğun tebaası olmasıdır. ¹¹⁹

Tanzimat Fermanı'nın oluşmasına II. Mahmut döneminde zemin hazırlanmıştır. II. Mahmut'un başlatmış olduğu reform hareketi Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasındaki en göze çarpan ayrılıkları giderme amacına yönelmiştir. Orduda başlayan ilk reformlar az çok benimsenince, bunları başka alanlarda reformlarla tamamlayıp, güçlendirmek üzere teşebbüslere girişilmiştir. 1838 yılında II. Mahmut mevcut Osmanlı kurumlarının yanı sıra Batılı örnekte adli, idari ve askeri üç meclis kurmuştur. Böylece, bir yandan reformları ordunun dışına yayma fikri, diğer yandan Batılı devletlerin Osmanlı'nın Hristiyan ahalisine eşitlik ve teminat verilmesi yolundaki ısrarları, siyasi reforma zemin hazırlamıştır. İşte bu reform 1839 yılında Tanzimat Fermanı olarak meydana gelmiştir. 3 Kasım 1839'da İstanbul'da Gülhane Parkı'nda okunmasıyla Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen, Tanzimat

¹¹⁸ Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 4. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008, s.23-24.

¹¹⁹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi*, ed. Ahmet Nezihi Turan, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012, s.401.

Fermanı Sultan Abdülmecid'in rızasıyla Reşit Paşa tarafından düşünülüp, yazılmıştır.¹²⁰

Tanzimat Fermanı'nı iktisadi bünyesi ve toplumsal kurumları ile endüstri çağına ayak uyduramayan bir imparatorluğun aydın bürokratlarının, belirli iç ve dış baskılar soncunda zaruri olarak ilan ettirmesi sonucu ortaya çıkmıştır. İç nedenlere bakacak olursak; İmparatorluk iki asırdır gereken sınai ve zirai reformları başaramamıştır ve bunun getirdiği çöküntüyle Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan kavimlerin isyanına sebep olmuştur. Ülkenin değişen toplumsal yapısı büyük krizlere sebep olmuş ve devletin dayandığı temelleri sarsmış, İmparatorluğun Balkanlar'daki tebaası Osmanlı idaresine yüz çevirmiştir. Bozulan toprak rejimiyle beraber merkeze başkaldıran mahalli derebeylerinin her yerde süren nüfuz mücadelesine ve bir otorite bunalımına sebep olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Tanzimat Fermanı özellikle imparatorluğun içine girdiği ekonomik ilişkilerden dolayı zirai sistemin uğradığı çöküntü ve bu çöküntüden meydana gelen krizlere bir tepki mahiyetinde düşünülmelidir.¹²¹

Tanzimat Fermanı'nı oluşturan dış nedenlere bakacak olursak, bunlar bir dizi ticaret anlaşmalarıyla Osmanlı'nın Avrupa ekonomisi ve siyasetiyle daha da bütünleşmesiyle oluşmuştur. Bu etkenlerden biri 1838 İngiltere- Osmanlı Devleti Ticaret Anlaşması'dır. Bu anlaşmayla Osmanlı gümrük duvarları indirilmiş ve devletin yarı sömürge haline gelme süreci başlamıştır. Ayrıca anlaşma, Osmanlı Devleti'ni zaten cılız olan endüstri Avrupa rekabeti karşısında savunmasız durumda bırakmıştır.¹²² Avrupa bu anlaşmalarla Osmanlı ülkesi için liberal bir düzen istiyordu. Fakat Osmanlı Devleti için dış devletlerin imparatorluğun içerisindeki ulusal ayaklanmaları desteklemeleri, özellikle balkan halklarını kışkırtmaları büyük bir tehdit oluşturmıştır. Bu durumda Tanzimat hareketi, bu gelişmelere karşı ayakta durabilmek için girişilen bir reformlar silsilesi olarak görülmektedir. Avrupa bundan sonra iş yaptığı ve kendi komisyoncusu olan gayrimüslim tebaanın eşitliği ve güvenliğini sağlamak için çalışması durumuna karşı, Tanzimat bürokrasisi ise Avrupa'yı işe karıştırmamak için her din ve tebaasına kendiliğinden eşitliğe yönelik

¹²⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 96-97.

¹²¹ Ortaylı, *age*, s.402.

¹²² Sander, *age*, s.304.

haklar vermek veya vadetmek yolunu benimsemiştir. Osmanlı Devleti bu durumlar karşısında bu Fermanı zaruri olarak ilan etmiştir.¹²³

Tanzimat Fermanı'nda gerçekte dört temel reform vaat edilmektedir bunlar;¹²⁴

- “Padişahın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması,
- İltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sistemi,
- Zorunlu askerlik sistemi,
- Hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlik(bu husus belgelerde biraz muğlak şekilde ifade edilmiştir)”.

Bu vaat edilen reformlara bakılarak Çavdar'a göre Tanzimat Fermanı'nda üç temel nokta vardır. Bunlar;¹²⁵

- “Padişahın kendi egemenlik hakkını sınırlaması,
- Kişiye bağlı can, mal ve onur korurluğu haklarının padişahın egemenlik haklarından çıkartılıp yasal düzenlemelere bağlanması,
- Yürütmenin Mevad-ı Esasiye olarak nitelenen ilkeler uyarınca düzenlenecek yasalarla çalışması.”

Bu üç ilke yasama, yürütme ve yargı organlarının özerkliği oranında etkin bir biçimde uygulanabilecek olan ilkelerdir ve aslında Tanzimat Fermanı'nın en kapalı yanı yürütmeyi bağlayacak olan Mevad-ı Esasiye'nin nelerden oluştuğu noktasıdır. Yüksek Şura'nın bir protokolü, bahsi geçen Mevad-ı Esasiye'yi şöyle açıklar;¹²⁶

- “Devlet yönetimi yeni kanunlara göre düzenlenecektir,
- Bu kanunlar şeriata uygun olacaktır,
- Bu kanunların amacı, sayılan üç hakkın(can, mal, onurun korunması hakları) dokunulmazlığını sağlamak olacaktır,
- Bu kanunlar din farkı gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasına eşitlikle uygulanacaktır,
- Hükümdar bunlara aykırı eylemlerde bulunmayacağına söz verecektir.”

Tanzimat'la beraber gelen yeni kurumlardan biri de yasama görevini yerine getirecek olan sürekli meclislerin kurulmasını öngörmesidir. Bu meclislerin üyeleri asker-sivil bürokrasi ve ulemalardır. Yani bu durumda Sened-i İttifak'ta ayan ve diğer

¹²³ Ortaylı, *age*, s. 403.

¹²⁴ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gömen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 79.

¹²⁵ Çavdar, *age*, s.25.

¹²⁶ Çavdar, *age*, s.25-26.

hanedanlarla hükümdar arasında yapılan sözleşme, burada hükümet ile hükümdar arasında gerçekleştirilmiştir. Buradaki hükümet merkezi bürokrasinin üst organı olduğu için Tanzimat Fermanı'ndaki egemenlik paylaşımı da bürokrasi ile hükümet arasındadır.

Tanzimat Fermanı'nda devlet kurumlarının bozukluğunun yüz elli yıldır devam ettiği ve bu durumun giderilmesi için yeni kurallar konması gerektiği üzerinde ısrarla durulmuştur. Ayrıca taşrada merkezi otoriteyi artırmak yeni düzenlemelerle istenen bir hedef olmuştur.¹²⁷

Fermanda liberal bir görüşle can, mal ve namus emniyetinden bahisle müsadere ve angaryanın kalktığı bildiriliyor. Müsaderenin kalkışı bürokrat tabakanın ve doğması arzu edilen ticaret burjuvazisinin güvenliğini sağlamaya yöneliktir. Ayrıca ferman negatif statü haklarının yanında, amme hizmetlerine katılma ve bu alanda eşitliği, aktif statü haklarını öngörmektedir. Ancak Fermanda askerlik alanında Hristiyanlar için bedelli askerlik kabul edilmiştir. Böylece ticaretle uğraşan gayrimüslim tebaa her türlü devlet hizmetinden uzak kalmış olacak ve Müslümanlar için yeni bir durum söz konusu olmamakla beraber, din ve vicdan hürriyetinde gayrimüslim tebaaya dayanan bu hakkın Müslümanlara tanınmadığı görülmektedir. Bu noktada Fermandaki bütün tebaa için eşitlik ilkesi, batının milli devletlerindeki eşitlik prensibinden farklıdır. Batıdaki eşitlik prensibi, içtimai sınıfların, vatandaşların eşitliği yönünde gelişirken, Osmanlı Devleti'nde bu prensip mevcut kavimlerin, gayrimüslimlerin eşitliği şeklinde kendini göstermiştir.¹²⁸ Osmanlı'daki gayrimüslimlere eşit haklar vaadi kısmen yabancıları etkilemek için yapılmıştır. Reşit Paşa ve bazı çalışma arkadaşları bu vaadin Hristiyan cemaatlerin arasındaki milliyetçilik ve ayrılıkçılığın büyümesini durduracağına ve yabancıların özellikle de Rusların müdahale bahanelerini ortadan kaldıracağına inanmışlardır.¹²⁹

Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı toplumuna inkılapçı fikir ve müesseseler dâhil olmuştur. Bu fikir ve müesseseler arasında, sultanın taahhütte bulunması, taahhütlerini bir yeminle tasdik ve teyit etmesi, fermanın prensiplerine uygun olarak

¹²⁷ Muharrem Sevil, *Türkiye'de Modernleşme Ve Modernleştiriciler*, Vadi Yayınları, Ankara, 1999, s. 104.

¹²⁸ Ortaylı, *age*, s.405-406-407.

¹²⁹ Zürcher, *age*, s.80.

kanunlara riayet etmesi, müzakere ve tartışma serbestliği altında teşri faaliyetini yürütecek bir meclisin kurulması gibi mühim hususlar yer almaktadır.¹³⁰

Tanzimat Fermanı'yla beraber bu dönem, Osmanlı toplumunda, cemaatten ayrı bir birey kavramının doğduğu ve bireyin kendi başına bir değer olarak görülmeye başlandığı bir dönem olarak nitelenebilir. Birey bu haliyle, siyasi sürecin önemli bir halkası durumuna geçmiştir. Siyasal sistemden hizmet beklemesi ve onun için faaliyet göstererek yönetenleri etkilemesi, meşru görülmeye başlanmıştır. Bu durumda Tanzimat Fermanı'nın, Osmanlı/Türk demokrasi tarihi için siyasal katılmanın temellerini oluşturabilecek öğeleri siyasal kültüre dahil etmesi önemli rol oynamıştır.¹³¹

Tanzimat Fermanı için bütün bu değerlendirmelere bakarak Osmanlı'nın ve devamında Türkiye'de demokrasinin gelişmesinde önemli bir hareket olarak bakılmaktadır. Nitekim Padişahın kendi egemenliği sınırlaması ve yasama konusunda sürekli meclislerin kurulması da Osmanlı tebaası üzerinde Padişahın egemenliğini sınırlandırmıştır. Osmanlı tebaasının can, mal ve namus güvenliği padişahın egemenliğinden çıkarılıp yasal düzenlemelere bağlanmıştır. Ayrıca Ferman'da Osmanlı'nın bütün tebaası için eşitlik ilkesinden bahsetmesi, her ne kadar uygulamada böyle olmasa da onun ayırıcı bir özelliğini oluşturmaktadır.

C. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı Tanzimat Fermanı'ndan on yedi yıl sonra, Paris Antlaşması'nın imzalanmasından altı hafta önce 28 Şubat 1856'da bütün bakanlar, yüksek memurlar, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı ve cemaat ileri gelenleri önünde okunmuş ve ilan edilmiştir. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı gibi Osmanlı Devleti'nde yapılması kararlaştırılan yeni bir düzenin programını ortaya koymaktadır. Tanzimat Fermanı'nın bir devamı olarak kabul edilse de hazırlanış şekli, etkileri ve yapısıyla

¹³⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, ed.: Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.62.

¹³¹ Ayşenur Akpınar Gönenç, *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri Ve Türkiye Perspektifi*, Altıkitap Yayınları, Ankara, 2001, s.75.

ondan birçok noktada ayrılır. Bu yeni fermanın hazırlanmasında Reşit Paşa'nın etkisi olmamış, reformu Ali ve Fuat Paşalar gerçekleştirmiştir.¹³²

Bu yeni Islahat dalgasının başlamasındaki en önemli etken Kırım Savaşı'dır. Kırım Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa ülkelerinin Tanzimat Fermanı'yla vaat edilen reformların gerçekleşmemesi üzerine yaptıkları baskıdan dolayı Islahat Fermanı bir çare olarak düşünülmüştür.¹³³ Kırım Savaşı sonunda Osmanlı Rusya'ya karşı kazanmış ve bu savaşın sonucunda 1856 yılında Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu savaşta Osmanlı Rusya'ya karşı tek başına zafer kazanmamıştır, Avrupalı bağlaşıklarının yardımıyla kazanmıştır. Nitekim imzalanan Antlaşma, Osmanlı Devleti'ni ilk kez Avrupa Uluslararası Topluluğu'na kabul etmiş ve devletin bağımsızlığıyla toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin ortak güvencesi altına koymuştur. Bu hüküm Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda içine düştüğü durumu açıkça göstermektedir. Artık Osmanlı Devleti kendi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü kendisi koruyacak durumda değildir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin çok pahalıya gelen yıkıcı bir savaşı yürütebilmek için Avrupalı bağlaşıklarından, ödeme kapasitesinin çok üzerinde borç para almıştır. Zaten endüstrisinin gelişmesi 1838 Ticaret Sözleşmesi'yle engellenen devlet, bu borçların altından kalkamamış ve bunların neticesinde Avrupa devletlerinin mali denetimi altına girmiştir. Bu sırada Paris Barış Antlaşması, Osmanlı Devleti'nde ilan edilen Islahat Fermanı'nı Avrupa devletlerine duyurmuştur.¹³⁴

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'ndan bağımsız düşünülemez, çünkü Tanzimat Fermanı'nda ileri sürülen vaatlerin gerçeklemesine ilişkin bir dizi somut tedbirleri içermektedir. Bu tedbirler kısaca; Bütçe yapılması, bir bankanın kurulması, ekonomik kalkınma için Avrupa sermayesi ile o ülkenin yetkili uzmanlarının çağrılması, karma mahkemelerin kurulması. İşte Fermanda bahsi geçen bu tedbirler doğrultusunda 1856 ıslahatı Osmanlıların ekonomik, kültürel ve toplumsal dışa bağımlılığı daha da artıran bir yapıda olduğu görülmektedir. Kırım Savaşı galipleri, Batı Avrupa devletlerinin de isteği budur. Islahat Fermanı'nın önemli bir noktası; yerel yönetimler ve cemaat meclislerinde halkın temsil edilmesi düşüncesini tartışmaya başlayan ilk resmi bildirge olmasıdır. Fakat bu temsil sistemi, o günün

¹³² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.116.

¹³³ Çavdar, *age*, s. 26.

¹³⁴ Sander, *age*, s.309-310.

koşulları içerisinde Müslüman halktan çok gayrimüslim tebaa için etken olarak görülmüştür. Bu özelliğinin neticesinde de Islahat Fermanı için dışa dönük, Hristiyanlara yönelik ıslahat da denmektedir.¹³⁵

Islahat Fermanı'nın Hristiyanlara yönelik algılanması şöyle açıklanabilir, esasen Ferman, Tanzimat Fermanı'ndaki temel haklar güvenesinde eşitlik esasını eklemekte ve birçok noktada Hristiyanlarla Müslümanlar arasında eşitlik sağlamayı amaçlamıştır. Ancak Müslümanlar için herhangi bir yeni hak söz konusu olmadığı ve Hristiyanların yararına hükümler içerdiği için Müslüman tebaayı memnun ettiği söylenemez. Bununla beraber ilerleyen dönemlerde Islahata dayanan yabancı devletler Osmanlı Devleti'nin iç işlerine daha çok karışmaya başlayacaklardır. Islahat Fermanı'nın getirdiği hükümlerden ortaya çıkan amaç, imparatorluk içindeki herkese Osmanlı yurttaşlığını vermektir. Buna örnek olarak; yasalar önünde eşitlik, dini fark gözetilmeksizin herkese memur olabilme hakkı, din yetkilerinin sivil otoritesinin kaldırılması, ordunun hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaaya açılması, vergi reformu ve rüşvetle mücadele Fermanın getirdiği yeniliklerdir. Ayrıca Islahat Fermanı Osmanlı Devleti için yeni bir devrin kapılarını aralamıştır, nitekim 1856 yılından sonra bunun etkisiyle, batının liberal düşünceleri dolaşmaya başlamıştır.¹³⁶ Islahat Fermanı'nın o zamana kadar millet-i hakime olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıp, din farkı gözetilmeksizin bir Osmanlı vatandaşlığı kurmaya çalışma durumu, Müslüman tebaanın tepkisine eş olarak onlardan sonra birinci sırayı işgal eden Rumlar da bu sırayı kaybettiklerine üzülmüşlerdir. Fakat bununla beraber asıl Ferman'ın etkisi bu amaçlanan beraberliğin tersine çevrilip, gayri Müslimlerle yabancıların kendilerine sağlanan hukuksal imkanları; mali kaynaklar, organizasyon bilgileri ve Batı diplomatik desteği sayesinde, Müslüman tebaayı çok geride bırakır şekilde kullandıkları görülmüştür. Bundan sonra Türk düşünürlerin çoğu bu iktisadi gelişme farkını Batı'ya verilmiş ödünlerin sonucu olarak görmüşlerdir.¹³⁷

Hem Tanzimat Fermanı hem de Islahat Fermanı'yla Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir siyasal görüş şekil almaya başlamıştır. İmparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese tek vatandaşlık sıfatı altında, fakat İmparatorluğun İslami geleneklerine zarar

¹³⁵ Çavdar, *age*, s.26.

¹³⁶ Sander, *age*, s.311.

¹³⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, der. Mümtaz'er Türköne- Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.14.

gelmeksizin eşit hak ve vazifeler tanımak fikri, azınlıkları imparatorluğa bağlamak ve onları bağımsızlık emellerini yatıştırma amacı olarak düşünülmüştür.¹³⁸

D. I. Meşrutiyet Dönemi

Öncelikle Meşrutiyet kavramının tanımını ele alacak olursak Meşrutiyet; hükümdarlıkla yönetilen bir ülkede hükümdarın başkanlığı altında parlamento ile yönetilen hükümet biçimidir. Bu hükümet biçimi, hükümdarın keyfi yönetimin engellemek ve halkı da belirli ölçüde yönetime katmak özelliğine sahiptir. Meşrutiyet'te bir parlamento ve seçilmiş milletvekilleri bulunur. Fakat yine de hükümdar parlamentonun başkanıdır.¹³⁹

Islahatların babası olarak bilinen Reşit Paşa, onun yetiştirmeleri olan Ali ve Fuat Paşalar 1850-1860'larda imparatorluk işlerini yönetmeye başlamışlardır. 1860'larda Tanzimatçıları eleştiren Yeni Osmanlılar diye bir grup ortaya çıkmıştır. Bu grup Batı tarzı eğitimden geçmiş, Fransızca bilmeleri sayesinde zamanın Avrupa düşünce akımlarıyla özellikle 1848'in düşünceleriyle, liberalizm ve milliyetçilikle tanışmışlardır. Bu kişiler Osmanlı aydınlarının öncüleri olarak tanımlanmaktadır. Yeni Osmanlılar Reşit Paşanın koruyuculuğu altında olarak mesleklerine umut verici başlangıç yapmalarının ardından, Ali ve Fuat Paşalarla anlaşamamışlar ve bundan ötürü bu iki paşa reform politikalarına ağırlıklarını koydukları sürece Yeni Osmanlılar yükselememişlerdir. İktidar merkezlerinden dışlanmaları nedeniyle sivrilmek için bazıları imparatorluk için yeni bir meslek olan gazeteciliğe geçmişlerdir.¹⁴⁰

Meşrutiyet fikri 1860'lardan itibaren Osmanlı aydınları tarafından tartışılmaya başlanmış ve bu dönemdeki Yeni Osmanlı hareketi Osmanlı aydınının anayasal bir devlet yaklaşımını pekiştirmiştir. Böylece Şartlı hükümdarlık ve anayasa kavramı, 1870'li yıllarda açıkça tartışılmaya başlanmıştır.¹⁴¹ Bu tartışmalar ortamında Yeni Osmanlılar Tanzimatçıları eleştirmişler; Tanzimatçıların sömürü olayını anlamadıklarını, bir üst tabaka meydana getirdiklerini, kendi kültürleri olan şeriati

¹³⁸ Karpat, *age*, s.36.

¹³⁹ Sezgin Kızılcelik- Yaşar Erdem, *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*, 6. Baskı, Saray Kitabevi, İzmir, 1996, s.377.

¹⁴⁰ Zürcher, *age*, s.102-103.

¹⁴¹ Çavdar, *age*, s.38.

unuttuklarını ve sadece yüzeysel anlamda batılı olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca Tanzimatçıların Batının ruhunu oluşturan parlamenter ve hürriyetçi eğilimleri anlamadıklarını da söylemişlerdir.¹⁴² İşte Tanzimatçılar tarafından getirilen batılılaşmanın bozuk düzenine ve bürokrasinin üst kademelerini işgal eden büyük bürokrat ailelerin, yetenekli bürokratların üst kademelere yükselmesini engellemelerine ilk olarak başkaldıran Yeni Osmanlı hareketinin öncüleri olarak, birer bürokrat olan, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi görmekteyiz. Bunlara ek olarak Mithat Paşa ve Süleyman Paşa gibi büyük devlet adamları da yer almaktadır.¹⁴³

Yeni Osmanlılar, monarşik meşruluğa karşı, alternatif ve modern meşruluk kaynağı olarak, temsili ve meşruti bir rejimi savunmaktaydılar.¹⁴⁴ Padişah adına hareket ettiklerini ileri süren, fakat tam tersi Osmanlı Devleti'nin zararına eylemlerde bulunan büyük bürokrasiye karşı Yeni Osmanlıların yaptığı muhalefet hem Osmanlı Devleti'ni parçalanmaktan korumak hem de büyük bürokrasinin mutlak gücünü sınırlayarak kendi statü kayıplarını telafi etmek amaçlarını taşımaktadır. Bunu sağlamak için iktidarın tek elde toplanmasını zararlı ve baskıcı bir güç olarak görüyorlar ve iktidarı Montesquieu'den esinlenerek kuvvetler ayrılığı ilkesi ile sınırlandırma amacını taşıyorlardı. Şurayı Ümmet, Şurayı Devlet ve Meclisi Ayan'ın kurulmasıyla beraber bu kuvvetler ayrılığı ilkesi gerçekleştirilmiş olacaktı. Böylece başta padişahın olduğu meşruti bir idare öngörülmekteydi. Yeni Osmanlılara göre siyasal iktidarın mutlak gücünün bu şekilde sınırlanması şeriata dayandırılmak istenmiştir. Bu konuya dair yaygın olan Yeni Osmanlılar görüşü şöyledir; başkalarının özgürlüklerine dokunmamaları için insanların özgürlüklerine sınır konulmalıdır ve insanlara da özgürlük Tanrı tarafından verildiği için bu sınırlama işlemi yine en iyi Tanrı tarafından yapılacaktır. Bu nedenle Yeni Osmanlılara göre meşrutiyet rejimini Tanrıya dayanan hukuk bilinci, yani şariat düzenlemeliydi.¹⁴⁵

1871'de Ali Paşa'nın ölümü, iktidarın merkezinin değişmesine ve Tanzimat dönemindekinden daha bunalımlı bir döneme girilmesine yol açmıştır. Abdülaziz yönetime ağırlığını koymuş ve reformların düşmanı olan Mahmut Nedim Paşa'yı

¹⁴² Çiçek, *age*, s. 185.

¹⁴³ Ahmet N. Yücekök, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye' de Parlamentonun Evrimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 71.

¹⁴⁴ Ergun Özbudun, *Türkiye'de Parti Ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 16.

¹⁴⁵ Yücekök, *age*, s.72.

Sadrazam yapmıştır. Aynı Paşa, Tanzimat'ın kurmuş olduğu bürokratik sistemi dağıtmış ve yüksek kademe memurlarını sürekli değiştirerek bürokrasiyi hareket edemez duruma getirmiştir.¹⁴⁶

Bu iç karışıklığın üzerine 1875'te Osmanlı ekonomisi çok ciddi bir bunalımın içine girmiştir. Dış borç kaynakları azaldığı gibi, borçların ödenmesi de imkansız bir hal almıştır. Nitekim 1875 yılının ortalarına doğru Babıali kısmi bir ekonomik batışın eşiğinde olduğunu kabul etmiştir. Bunun hemen ardından Bosna-Hersek'te bir köylü ayaklanması meydana gelmiş ve tüm Balkanlara yayılma tehlikesinin belirmesiyle Eylül 1875'te eski Zagor dolaylarında Bulgarlar isyan etmiştir. Bütün bu ayaklanmalar, ekonominin sarsılması, Avrupa'nın yeniden Doğu sorununu tartışmaya başlamasına neden olmuş ve dış müdahaleyle beraber savaş tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Bu sırada Abdülaziz'in Rus Elçisi Ignatiev ile oluşturdukları siyasal cephe içeride güçlü bir karşıt grubun oluşmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın bu iç ve dış bunalımları neticesinde Mayıs 1876'da ordudan Hüseyin Avni Paşa ve Süleyman Paşa, sivil bürokrasiden Mithat Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa, Şeyhülislamın işbirliğiyle Padişah Abdülaziz'e karşı bir darbe gerçekleştirilip tahtan indirilmiş onun yerine Namık Kemal'in öğrencisi olan V. Murat tahta çıkarılmıştır. Fakat V. Murat'ın sağlık nedenleriyle hükümdarlık yapamayacağının anlaşılması üzerine Mithat Paşa II. Abdülhamid'le irtibata geçmiştir.¹⁴⁷

Yeni Osmanlılar II. Abdülhamid'le görüşmelerinde meşruti yönetime geçme konusunu kendisinden talep etmişlerdir. Görüşmeleri bizzat Mithat Paşa yürütmüştür.¹⁴⁸ Çavdar'a göre Niyazi Berkes'in ileri sürdüğü; Mithat Paşa'nın yürüttüğü görüşmeler neticesinde II. Abdülhamid'in Kanun-i Esasi'yi ilan etmesine karşılık tahta çıkarılmasında belirli bir gerçeklik payı olduğunu söyler. Abdülhamid'in meşrutiyeti ve anayasayı kabul etmesi üzerine, ordu, bürokrasi ve Şeyhülislamlık birleşerek bir fetvayla V. Murat'ın hastalandığından ötürü yerine Abdülhamid'in geçtiğini bildirmişlerdir. II. Abdülhamid 30 Ağustos 1876'da tahta çıkarılmıştır. Bundan yaklaşık bir ay sonra anayasayı hazırlayacak komisyon kurulmuş ve komisyon öncelikli olarak bir Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi'nin

¹⁴⁶ Sander, *age*, s.338.

¹⁴⁷ Çavdar, *age*, s.43-44-45.

¹⁴⁸ Şakir Batmaz, "Osmanlı Devleti'nde Sosyo-Ekonomik Düzen ve XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketleri", ed. Şakir Batmaz- Serdar Şahin, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, içinde, Öteki Adam Yayınları, İstanbul, 2012, s.31.

kurulmasına karar vermiştir.¹⁴⁹ Hem imparatorluğun içerisindeki Yeni Osmanlılar, meşruti idare isteği doğrultusunda Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesi için baskı yapmakta hem de Balkanlar'daki durumunda daha da kötüleşmesiyle Rus hükümeti Bulgarların yaşadığı bölgelerde geniş kapsamlı reformlar yapılması ve fiili özerklik verilmesi için İstanbul'a baskı yapmakta, savaşa tehdit etmektedir. Bütün bunların etkisiyle dış müdahalelerden korunmak, Avrupa'nın istediği gibi bir hukuk ve siyaset düzeni kurmak için II. Abdülhamit 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir.¹⁵⁰

119 maddeden oluşan Kanun-i Esasi, bilinen modern anayasalara benzemekle beraber, yönetim alanında padişahın yetkilerini, vatandaşın haklarını, hükümetin yetkilerini, memurlara ait düzenlemeleriyle meşruti yönetimin müesseseleri olan kurumların çerçevesini çizmekte, Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nda geçen bütün güvenceleri de içermektedir. Bunun neticesinde Kanun-i Esasi'yle birlikte Osmanlı Devleti çağdaş Avrupa ülkeleri gibi meşruti yönetime geçmiştir.¹⁵¹

Kanun-i Esasi'nin çıkarılması olayı tarihte I. Meşrutiyet olarak adlandırılan ve 1908 yılına kadar devam eden evrenin başlangıcına işaret etmektedir. 1876 Kanun-i Esasi vatandaşlara birtakım bireysel haklar tanımakta, Mebusan ve Ayan Meclisi'nden meydana gelen Meclis-i Umumi adını taşıyan bir parlamento sistemini kurmaktadır. Bu iki meclisli parlamentoda, Ayan Meclisi padişah tarafından atanan üyelerden, Mebusan Meclisi de halk tarafından seçilen üyelerden oluşmaktadır. Bu durum, halkın siyasi bir varlık olarak tanındığının göstergesidir.¹⁵² Fakat padişahın yetkilerine hiç dokunulmamıştır; padişah yasama meclislerini istediği zaman toplantıya çağırıp dağıtabilir, yürütme organının üyelerini de istediği gibi tayin eder ya da uzaklaştırabilmekteydi.¹⁵³

1876 Anayasası, padişahın sistemdeki merkezi konumun sadık kalmakla beraber, karar mekanizmasında katılım ve uzlaşmaya da yer açmaktaydı. Meşveret (danışma) ve şura (meclis) gibi geleneksel kavramlar içerisinde yalnızca dinsel liderler ile padişahın vekillerinin değil, dolaylı seçimle gelen halk temsilcilerinin de bulunduğu

¹⁴⁹ Çavdar, *age*, s.45.

¹⁵⁰ Zürcher, *age*, s.113.- Sina Akşin, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, Ocak 1970, s.20.

¹⁵¹ Batmaz, *age*, s.31.- Bekcan, *age*, s.57.

¹⁵² Akpınar Gönenç, *age*, s.77.

¹⁵³ Karpat, *age*, s.99.

Meclis-i Mebusan'da toplanmıştır. 1876-1878'de yapılan iki seçimle, cemaat liderleri, yerel eşraf, toprak sahipleri, tüccarlar ve ulemadan meydana gelen bir parlamento kurulmuştur.¹⁵⁴

1876 Anayasası olan Kanun-i Esasi'nin toplanmasını emrettiği Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877'de toplanmıştır. İmparatorluğun yedi iklim dört bucağından gelen mebusların oluşturduğu renkli kalabalık tam bir imparatorluğu yansıtmıştır. Nitekim Mebuslar Meclisi'nin üçte biri gayrimüslim üyelerden oluşmuştur. Bu 19. Yüzyıl için tam bir devrim olarak görülebilir, çünkü hiçbir ülkede hakim dinin dışındakilere bu kadar yüksek bir temsil hakkı verilmemiştir.¹⁵⁵

1877-1878 yılların arasında Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) , hükümet ile Mebusan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Savaş sırasında yapılan yolsuzluklar, idaresizlikler savaş heyecanı içinde bulunan Mebusan'nın gözünde ihanet şeklinde algılanmıştır. Hükümete yönelik açık eleştirilerin artmasıyla, devlet adamı paşaların mebusa ve meşrutiyete düşman olmalarına yol açmıştır. Savaş karışıklığı içerisinde başbozukların, Çerkes muhacirlerin davranışlarından şikayet eden gayrimüslim mebusların dile getirdiği şikayetler, bir müddet sonra Müslüman ve gayrimüslimler arasında gerginliklere de sebep olmuştur. Hem Rus ordusunun neredeyse İstanbul'un kapısına kadar gelmesi hem hükümete yönelik açık eleştirilerin artması hem de Meclis'in içerisinde huzursuzluk çıkması nedeniyle 18 Şubat 1878'de padişah II. Abdülhamid Kanun-i Esasi'ye uygun olarak meclisi tatil etmiştir.¹⁵⁶

Meclisi tatil ettikten sonra II. Abdülhamid otuz yıl düzenini devam ettirebilmiştir. Bunun en önemli sebebi uyguladığı denge politikası kadar halkı yanına almış olmasıdır. II. Abdülhamid'in politikası, merkezi güçler ile çevresel güçler arasında bir orta yol politikası olarak tanımlanabilir. Abdülhamid, merkezi bürokrasinin üst kademeleri üzerinde kontrolünü kurmakla beraber, asıl gücünü alt düzeydeki din adamlarının ve alt sınıfların desteğinden almaktaydı. Ayrıca Abdülhamid, eğitim ve teknoloji alanlarında Tanzimat reformlarını güçlü şekilde devam ettirmekle beraber, İmparatorluğun bütünlüğünün korunabilmesi için Müslüman unsurlar arasındaki

¹⁵⁴ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s.9.

¹⁵⁵ Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s.15-16.

¹⁵⁶ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, ed. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 160-161.

ilişkinin güçlendirilmesi gerektiğine inanmıştır. Bunun neticesinde de Osmanlı Devleti'nin İslami karakterini ön plana çıkarmaya önem vermiştir.¹⁵⁷

II. Abdülhamid batıcılığı, batının tekniğini, idari sistemini ve özellikle askeri teşkilatı ile eğitimini alma şekli olarak anlamış ve bunun yanında Müslümanlığı tebaası arasında güçlendirmeye çalışmıştır. Bu amaçla harbiye, mülkiye ve askeri tıbbiyenin programları geliştirilmiş, okullarda bilgili bir kuşak yetişmiştir.¹⁵⁸ Bu dönemde Abdülhamid, bürokrasiyi yeniden düzlemiş, eğitimi yaygınlaştırmış, tarımsal sistemi yenilemiş, ulaşım sistemini modernleştirmiş ve ekonomiyi bütünüyle canlandırmıştır. Saltanatı döneminde, tarımsal üretim üç kat artmış ve sanayileşme alanında ilk adımlar atılmıştır. Abdülhamid'in icraatları sayesinde, modern politik bir sistemin kurulması için gereken sosyoekonomik altyapı önemli ölçüde güçlenmiş ve eğitim sisteminin alt yapısı inşa edilmiştir. Karpat'a göre bütün bu ıslahatlar yapılmıyaydı Jön Türkler ve Cumhuriyet dönemlerindeki politik gelişmelerin yaşanması düşünülemezdi.¹⁵⁹

I. Meşrutiyet dönemi demokrasinin gelişmesi ardından getireceği anayasal hareketlere zemin hazırlamasıyla çok önemli bir dönemdir. Ayrıca bu dönem Batı fikirlerinin daha iyi anlaşıldığı bir dönemdir. Bunun sebebi Abdülhamid'in batıyı bir bakıma model olarak almasıyla, beraberinde yeni kurulan okullar sayesinde eğitilmiş kişilerin ortaya çıkmasıdır. Bu kişiler de aynı I. Meşrutiyetin birikimiyle yeni demokratik ve anayasal gelişmelere imkan sağlayacak kişiler olacaktır. Bu yüzden I. Meşrutiyet dönemi ve bu dönemde ilan edilen Kanun-i Esasi demokrasinin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Nitekim Mebusan Meclisi'nin karma yapısı ve vatandaşların din ve millet gözetmeksizin hukuk önünde eşit sayılması gibi hakların sayesinde demokrasinin yeşerdiği inkar edilemez.

II) 1908'DEN 1913'E KADAR DEMOKRATİK GELİŞMELER

Sened-i İttifak ile başlayıp devamında Tanzimat, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyetle son bulan 1908 öncesi dönem, ardından demokrasinin gelişmesine ve anayasal hareketlerin daha da ortaya çıkmasına imkan sağlamıştır. Nitekim 1908 sonrasındaki

¹⁵⁷ Özbudun, *age*, s.16.

¹⁵⁸ Mardin, *age*, s.15-16.

¹⁵⁹ Karpat, *age*, s.10.

gelişen demokratikleşme hareketlerinin kaynağını bu peşi sıra gerçekleşen 1908 öncesi hareketleri oluşturmuştur. 1908-1913 yılları arasındaki demokratikleşme hareketlerini bilinçli ve Batı eğitiminden nasiplenmiş bireyler şekillendirmiştir. Bu demokratikleşme hareketlerini; yeni kurulan birçok cemiyet ile muhaliflik ruhunun yayılması ve bu süreçte tekrar gündeme gelen meşrutiyet olgusuyla II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında İmparatorluktaki çoğulcu ortam oluşturmaktadır.

1908 ve 1913 yılları arası çoğulcu dönem Osmanlı/Türkiye demokrasi tarihi için büyük öneme sahiptir. Ayrıca bu dönem Cumhuriyet tarihi açısından dönüm noktası olacak gelişmeler bakımından bir başlangıç olmasının yanı sıra, siyasal partileşme, iktidar muhalefet ilişkisinin kurumlaşması ve bunun Cumhuriyet dönemine taşınması bakımında da önemlidir. Siyasal partiler içerisinde hizipleşme ve bölünmelerin ilk çekirdekleri bu dönemde atılmıştır.¹⁶⁰

Nitekim Osmanlı/Türk siyasal gelişim çizgisinde ilk defa çok partili hayata geçilmesiyle her türlü ideolojik ve siyasal görüşün kendisini temsil etme hakkı elde ettiği veya var olma mücadelesi verebildiği bir döneme adım atılmıştır. Siyasal gelişmeler, siyasal modernleşme ve demokratikleşme açısından 1908-1913 arası çoğulcu dönem, Osmanlı Devleti'nin altın çağı olmuştur. Bu dönemde azınlık unsurlardan sosyalistlere, liberallere ve dini ayrıcalıklara dayanan dini örgütlenmelere kadar uzanan geniş bir yelpazede yer alan pek çok politik kuruluş varlığını göstermeye başlamıştır. Bu doğrultuda Devrimin ilk zamanlarında doğan özgürlük ortamında, örgütlenme hakkına dayanarak şekillenen etnik tabanlı birçok siyasal cemiyet veya dernek kurulmaya başlanmıştır. Bu oluşturulan dernek veya cemiyetlerin ortak özelliği milli olmaları ve üyesi oldukları etnik ve dini grubun kültürel ve siyasal çıkarlarını savunmalarıdır.¹⁶¹

1908-1913 yılları arası çoğulcu dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti dışında muhalif olan çok sayıda parti ve cemiyet kurulmuştur. Bu sayede farklı siyasal

¹⁶⁰ Adem Çaylak, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri", ed. Adem Çaylak- Seyit Ali Avcu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, içinde, 2.baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2018, s.45.

¹⁶¹ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 1.baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s.53.

düşünce ve ideolojilerin iktidar mücadelesi verebildiği, demokratik bir geleneğin yerleşmesi için uygun bir ortam yakalanmıştır.¹⁶²

A. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Abdülhamid'in hürriyetleri kaldırıp 1878'de Kanun-i Esasi'yi de yürürlükten alması üzerine önce imparatorluk sınırları içerisinde, sonraları dış memleketlerde gizli cemiyetler kurulmuş, bu cemiyetler zamanla Jön Türkler adıyla tanınmıştır.¹⁶³ Jön Türkler dönemi (1908-1918), Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet döneminde hem seçkinleri hem de yığınları harekete geçiren politik örgütlenmenin ve ideolojinin kaynağını oluşturması bakımından büyük öneme sahiptir.¹⁶⁴

Jön Türk muhalefeti büyük ölçüde, Batılılaşmış, aydın, asker ve bürokrat kadrolarından gelmektedir. Jön Türklerin başlıca amaçları, Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması ve Batı tipi meşruti (anayasal) monarşi kurulmasıdır.¹⁶⁵ Bu amaç doğrultusunda bazı Osmanlı talebeleri tarafından 1889 yılında Askeri Tıbbiye' de İttihad-ı Osmani adında gizli bir dernek kurulmuştur. Bu derneğin kurucusu ve lideri İbrahim Temo dur.¹⁶⁶

İbrahim Temo'nun kurmuş olduğu gizli derneği örnek alarak, Ahmet Rıza Bey 1889 yılında Paris'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu dönem diğer memleketlerde de buna benzer dernekler kurulmaya devam etmiştir. Çeşitli memleketlere dağılmış olan bütün Jön Türk gruplarını bir merkez etrafında birleştirmek ve ortak bir hareket yolu çizmek amacıyla 4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te gizli bir toplantı yapılmıştır. Fakat bu konferans sırasında kısmen şahsi çatışmalar yüzünden ama asıl sebebi tasarlanan iç ihtilale ordu ve yabancı yardımın katılıp katılmaması konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmış, bunun neticesinde konferans ikiye bölünmüştür. İhtilale ordu ve dış yardımın katılması görüşünü savunanlar yani Müdahalecilerin, başında Prens Sabahattin yer almış ve bu grup ana teşkilattan ayrılarak Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni

¹⁶² Baran Hocaoğlu, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, İzmir, 2008, s.5.

¹⁶³ Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.100.

¹⁶⁴ Karpaz, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, s.11.

¹⁶⁵ Özbudun, *age*, s.16-17.

¹⁶⁶ Batmaz, *age*, s.41.

kurmuşlardır. Bunun tam aksi görüş olan iç ihtilale ordu ve yardımın katılmamasını, savunan grubun başında ise Ahmet Rıza Bey yer almış ve cemiyetin adını Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti şeklinde değiştirmiştir. Bundan sonrası için bu cemiyet Jön Türklerin en ileri gelen örgütlenmesi olmuştur.¹⁶⁷

1905 sonrası Abdülhamid'e karşı muhalefet askeri çevrelerde de etkinlik kazanmıştır. Özellikle Makedonya'daki ayrılıkçı hareketlerin giderek yoğunlaşmasına karşılık Abdülhamid'in yönetim anlayışının bu hareketleri engelleyemeyeceğini düşünen çoğunluğu Müslüman olan halkta huzursuzluklar görülmüştür.¹⁶⁸ Bu olaylar devamında Ahmet Rıza Bey'in cemiyeti, 1906'da Selanik'te subay ve devlet memurlarından oluşan bir grubun kurmuş olduğu Osmanlı ve Hürriyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında birleşmiştir. Esasen Ahmet Rıza Bey'in cemiyeti olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, yapmış olduğu bu birleşme sonucu güçlenmiştir. Nitekim bu birleşmeden sonra Jön Türkler hareketi hem Müslümanlarca hem de Hristiyanlarca desteklendiğinden gücünü hızla artırmıştır. Hristiyan azınlıklar kurulacak olan meşruti idare sonucunda ulusal bağımsızlıklarını kazanacakları ümidiyle İttihat ve Terakki'yi tutmuşlardır. Bu sırada 1907 yılında ikinci olarak Jön Türkler toplanmış ve büyük bir uzlaş sonucunda Ahmet Rıza Bey ve Prens Sabahattin'in cemiyetleri geçici bir anlaşmaya varmışlardır. Böylece 1908 hareketi öncesinde bütün Jön Türk kurumları bir amaç üzerinde birleşmişlerdir. Bu amaç Abdülhamid'in istibdadına son vermek ve Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koymaktır. Bu doğrultuda gerçekleştirilecek olan 1908 hareketi II. Meşrutiyetin başlangıcını ifade etmektedir.¹⁶⁹

İttihat ve Terakki'nin Osmanlı'dan başlayarak Türkiye'de demokrasinin gelişmesi için önemli bir yerinin olduğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi bir kuruluş olarak, parti haline gelme çalışması yaptığını söyleyebiliriz.

B. II. Meşrutiyet Dönemi

¹⁶⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.100.

¹⁶⁸ Batmaz, *age*, s.44.

¹⁶⁹ Karpat, *age*, s.101.

II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de Jön Türklerin ihtilali, Balkan halkının (Makedonya-Trakya) da yardımıyla Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesini kabul etmiştir. Böylece Sultan Abdülhamid'in anayasası, iki meclisli parlamento sistemini ve bütün hürriyetleri yeniden yürürlüğe koymuş ve II. Meşrutiyet dönemi başlamış olmuştur.¹⁷⁰

Bu ihtilal esasında, artık bir dar kalıptan ibaret kalmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtarmak, ancak yine İmparatorluğu kendi yapısı içerisinde yaşatmak gayreti vardır. Bu bakımdan ihtilal, devletin yalnız yaşama hayatında yapılacak değişikliklerle, mevcudun devam ettirilebileceği kanısı gütmüştür.¹⁷¹

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi halkta inanılmaz bir sevinç ve ferahlama yaratmıştır. Her meslekten ve Müslüman, Musevi, Hristiyan her cemaatten insan caddelerde kardeşlik gösterileri yapmış ve birbirlerini kutlamıştır. Meşrutiyet devriminin getirmiş olduğu düşünce ifade ve toplantı özgürlüğünün etkisi sadece sevinçli veya öfkeli siyasal gösterilerle kalmamış, işçiler arasında da olaylara sebep olmuştur. Devrimden sonra ilk iki ay içerisinde fiyat artışı %20'ye ulaşmıştır. Bunun üzerine işçiler fiyat artışlarını telafi etmek için ücret artış talebinde bulunmuş, talepleri yerine getirilmeyince İmparatorluk altı ay içerisinde yüzün üzerinde greve tanık olmuştur. Sadrazam Sait Paşa yönetimindeki mevcut hükümet bu grevlerden korkmuş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de desteğiyle; kamu kesiminde sendikaları yasaklayan, zorunlu hakem usulünü getiren ve grev eylemini son derece güçleştiren yasaı çıkararak tepkide bulunmuştur. Bu yasa işçi hareketlerini etkin şekilde bastırmıştır. İttihat ve Terakki'nin grevleri bastırmadaki rolü ilginçtir, çünkü anayasal özgürlüğün şampiyonu olmasına rağmen, örgütlü işçilerin pek de fazla olmayan özgürlüğünün bastırılmasında açık şekilde kapitalistlerin tarafında olduğunu göstermiştir.¹⁷²

1908'den sonra İttihat ve Terakki'ye yönelik muhalefet de yükselmeye başlamıştır. Eski Jön Türklerin yurda dönmeleri, İttihat ve Terakki'nin bunların önemli bir bölümüne yakın bakmaması muhalefetin ilk çekirdeğini oluşturmuştur. Meşrutiyetin ilanıyla beraber bütün İmparatorlukta esen özgürlük rüzgârlarının ilk somut sonuçları grev dalgası ile kadın hareketinin başlaması olmuştur. Başta Halide Edip Adıvar

¹⁷⁰ Çiçek, *age*, s.191.- Karpat, *age*, s.101.

¹⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919*, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014, s.115.

¹⁷² Zürcher, *age*, s.140.

olmak üzere basında kadın hak ve özgürlüklerinin savunusunu yapan yazılar çıkmış, tiyatro gelişmeye başlamış; yeni bir iklim Müslüman kadınların sahneye çıkmalarına izin vermiş ve böylece kadınların toplumdaki konumlarında değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır.¹⁷³

Meşrutiyet rejiminin ilan edilmesinin altında yatan felsefenin önceliği ülkenin demokratikleştirilmesi, çağdaştırılmasından ziyade Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemek ve Osmanlı birliğini temin etmek olmuştur. Dolayısıyla 1908 hürriyetinden sonra başlayan toprak kayıpları, bu alanda rejime duyulan güveni sarsmış ve iktidarı denetleyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik eleştirilerin artmasına ve siyasal anlamda bir muhalefetin doğmasına zemin hazırlamıştır.¹⁷⁴

İkinci Meşrutiyet dönemi, ilk defa siyasal partilerin yarıştığı ve bu doğrultuda Türk parti sisteminin oluştuğu bir dönemdir. Kanun-i Esasi'nin otuz yıl arayla yeniden yürürlüğe konulmasından sonra yapılan ilk Meclis-i Mebusan seçimlerinde, devrimi gerçekleştiren İttihat ve Terakki büyük çoğunluk sağlamıştır. Seçimlerin sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclis-i Mebusan'da çoğunluğa sahip olmasına rağmen, İttihat ve Terakki, siyasal bir parti değil, sadece kültürel bir cemiyet olduğunu ileri sürmüştür. Fakat Sultanın yürütme yetkileri, İttihat ve Terakki üye ve taraftarlarından meydana gelmiş olan yasama organınca sıkı sıkıya kontrol edilmişti. Yani bir yandan cemiyetin gizli merkez komitesi bütün siyasal faaliyetleri kontrol ediyordu. Bu seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif, Prens Sabahattin'in taraftarlarının Eylül 1908'de kurmuş olduğu liberal/muhafazakâr eğilimli Ahrar Partisi olmuştur. Ancak seçimde geride kalmış ve Mebusan Meclisi'ne bir mebus gönderebilmiştir. Bu parti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezîyetçi ve otoriter eğilimlerine karşı, parlamenter demokrasiyi, Osmanlıcılığı ve adem-i merkezîyetçiliği savunmuştur. Bu özelliklerinden dolayı İmparatorluğun Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni gibi Türk olmayan tebaasından da destek görmüşlerdir. İttihat ve Terakki için diğer bir muhalefet türü de bu partinin laik eğilimlerinden rahatsız olan İslamcı muhalefetti. Bu akım, en radikal anlamda siyasal alanda yerini 1909'da kurulan İttihad-ı Muhammedi Fırkasında bulmuştur.¹⁷⁵

¹⁷³ Çavdar, *age*, s.115. – Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev.: Yavuz Alogan, 8. bs., Kaynak Yayınları, 2009, s.45.

¹⁷⁴ Hocaoglu, *age*, s.6.

¹⁷⁵ Özbudun, *age*, s.17. – Karpat, *age*, s.103.

Osmanlı Devleti'nde muhaliflerin oluşmasıyla, 31 Mart Olayı olarak anılan 12 Nisan 1909 gecesi başkentte İslam'ın ve şeriatın geri gelmesi adına silahlı bir ayaklanma meydana gelmiştir. Bu isyan Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır. İsyanın kimin başlattığı konusunda İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid ve Şeyh Vahdeti'nin İttihad-ı Muhammedi'sinden gelen dinsel muhalefeti sorumlu tutmuştur. II. Abdülhamid anılarında, isyanla herhangi bir ilişkisi olmadığını söylemiş ve bunu suçu kabul etmemiştir. Zürcher'e göre isyanı başlatan liberal muhalefet olan Ahrar Partisi'dir. Bununla birlikte İttihad-ı Muhammedi etrafında toplanan İslamcı muhalefet de isyanın örgütlenmesinde ve askeri birliklerin tahrik edilmesinde önemli rol oynamıştır.¹⁷⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart Olayı ile isyanı teşvik ettikleri düşüncesiyle Ahrar, İttihad-i Muhammedi, Fedakaran-ı Millet ve Heyet-i Müttetika-i Osmaniye partilerini kapatmıştır. Aynı düşünce doğrultusunda II. Abdülhamid tahtan indirilip yerine V. Mehmet getirilmiştir.¹⁷⁷

İttihat ve Terakki üyesi ağırlıkta olan Meclisi Mebusan, Meşrutiyet düzeninin pekişmesini hedefleyen bir yasama programına girişmiş ve Kanun-i Esasi'de önemli değişiklikler yapılarak tekrar yürürlüğe konmuştur. Ağustos 1909'da anayasanın bazı maddeleri sonunda tam bir meşruti parlamenter rejim kuracak ölçüde değiştirilmiştir. Padişahın yetkileri sınırlandırılmış, sadece sadrazamı ve şeyhülislamı atama hakkına sahip olmuştur. Meclisin üstünlüğüne dayanan yeni bir sistem kurulmuştur. Parlamento artık yalnızca kabinenin güvenoyu almaması durumunda feshedilebilecek, feshedilme durumunda da üç ay içerisinde seçimler yapılacaktı. Fertlerin hürriyetleriyle ilgili olarak, 1876 Anayasası'nda dikkate alınmayan toplanma ve cemiyet kurma hakları kabul edilmiş, fertlerin hak ve hürriyetleri bakımından tehlikeli olan maddeler anayasadan çıkarılmıştır. Böylece yasaların yapılması ve anlaşmaların akdi parlamentonun imtiyazına geçmiştir.¹⁷⁸

II. Meşrutiyetle, ilk anayasa olan Kanun-i Esasi'nin bazı maddeleri değiştirilerek yürürlüğe konmuş, ancak bu anayasa gerçekte uygulanmamış, hakimiyet iktidarda bulunan siyasi partinin liderlerine geçmiştir. Bu anayasal değişikliklerin ardından, devam eden aylarda merkezi otoritenin güçlendirilmesini ve bireysel- toplumsal

¹⁷⁶ Zürcher, *age*, s.147-148.

¹⁷⁷ Karpat, *age*, s.103.

¹⁷⁸ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1990, s.60.- Zürcher, *age*, s.149.

özgürlükleri sınırlamayı amaçlayan bazı yasalar hayata geçirilmiştir. Bunlar kamu toplantıları, cemiyetler, eşkıyalık, grevlere ilişkin yeni yasalar ve kısıtlayıcı basın yasalarıdır. Ayrıca askerlik hizmeti hakkındaki yeni bir yasa da Müslüman, gayrimüslim ayırt edilmeksizin bütün Osmanlı erkeklerini askerlik ödevi ile yükümlü tutmuştur.¹⁷⁹

Nisan 1909'da sindirilmiş olan muhalefet, sonraki yıllarda yavaş yavaş ortaya çıkmış, 1909-1911 yıllarında yeni partiler kurulmuştur. Bu partilerden bazılarının kurucusu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski muhaliflerindendi ama diğer partilerin kurucuları ise ya daha liberal ya da daha muhafazakâr bir çizgiden gelen muhalif ittihatçılardı. Bu dönem çok partili anlayışın içerisinde örgütlü sosyalist faaliyetin İmparatorluk'ta ilk ortaya çıkışına da sahne olmuştur. İstanbul'da küçük bir solcu aydın çevresinden oluşan bu grup, İttihatçıların Meşrutiyet Devrimi sonrasında sendikaları ve grev eylemlerini yasaklamış olmasına tepki gösteriyorlardı. Bunun doğrultusunda, grubun başlıca ismi olan ve İştirak dergisini çıkaran Sosyalist Hüseyin Hilmi, Eylül 1910'da Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmuştur. Parti gerçek anlamda sosyalist parti olmaktan çok, ilerici ve liberal bir parti olmakla beraber hiç nüfuzu olmayıp küçük bir topluluktan meydana gelmiş, mecliste de temsilcisi bulunmamıştır.¹⁸⁰

İttihat ve Terakki'nin tecrübesiz, mutlakîyetçi yönetim tarzı, dışa bağımlılıktan doğan zorluklarla çabucak birleşmiş ve İttihat ve Terakki karşısında gittikçe büyüyen bir muhalefet oluşturmuştur. Muhalefetin en çok eleştirdiği nokta, hürriyeti ilan eden bir örgütün, Abdülhamid istibdadı yerine, Merkez-i Umumi istibdadı kurmasına yönelik olmuştur.¹⁸¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı yükselen muhalefet partilerinden en önemlisi tek başlarına muhalefet olmayıp, hepsinin birleşmesi sonucu kurulan muhalefet partidir. Bu parti; Mutedil Hürriyetperveran, Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye ve Ahali Fırkaları gibi başlıca muhalefet partileri ile Rum, Ermeni, Arnavut ve Bulgar azınlıklarının Meclis'teki temsilcilerinin birleşmesiyle 21 Kasım 1911'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dır.¹⁸² Bu parti İttihat ve Terakki'nin bütün muhaliflerini, liberalleri, İslami unsurları ve etnik azınlıkları bir araya getirip içine alan, türdeşlikten yoksun bir partidir. Bütün bu farklı unsurları

¹⁷⁹ Çiçek, *age*, s.192.- Zürcher, *age*, s.149.

¹⁸⁰ Zürcher, *age*, s.151-152.

¹⁸¹ Çaylak, *age*, s.45.

¹⁸² Karpat, *age*, s.103-104.

birleştiren tek şey, İttihat ve Terakki'ye duyulan nefrettir, bu doğrultuda partinin tek amacı ne olursa olsun İttihat ve Terakki'yi iktidardan uzaklaştırmak, yıkmaktır.¹⁸³

Nitekim Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulduktan üç hafta sonra, İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin adayını yenip ara seçimleri kazanmıştır. Bu durum İttihat ve Terakki'nin iktidarı kaybetme korkusuna sebep olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyet'i 1908'den beri hükümeti, sarayı ve bürokrasiyi denetlemede başlıca aracı olan meclise güvenmişti, fakat ara seçimden çıkan sonuç meclis üzerinde Cemiyetin hakimiyetini yitirmekte olduğunu göstermiş ve meclisi feshetmenin bir yolunu düşünmüştür. 1912 ilkbaharında yapılan seçimler Türk tarihinde, İttihat ve Terakki'nin şiddet ve korkutmasıyla çoğunluk sağlamasından dolayı *Sopalı Seçim* olarak bilinmektedir. Seçim sistemi iktidarda bulunan partinin haksız ve yasadışı müdahalelerde bulunmasını mümkün kılacak bir yapıdaydı. Aynı zamanda seçimler imparatorluğun her yerinde aynı anda bitirilmiyordu, böylece bazı bölgelerdeki seçimlerin sonuçları diğer bölgelerdeki gerekli tedbirlerin alınmasına yol açmıştır. Özetle 1912'de yapılan seçim yöntemi adil, genel ve eşit oy ilkesini sağlayacak durumda değildi. Seçim sisteminin bu demokratik olmayan ortamının yanı sıra devlet ve kolluk güçleri de seçmenler üzerinde çeşitli baskılar uygulamıştır. Sonuç olarak İttihat ve Terakki bu baskı ve zorlama altında seçimlere giderek Mebusan Meclisi'ne tamamen hakim olmuştur. Artık Meclis'te yalnız bir avuç muhalif aday olarak seçilmiş ve Mebusan Meclisi Cemiyet'in itaatkar bir aleti olmuştur. Bununla beraber İttihat ve Terakki, 1912'de kısa bir zaman içinde iktidardan düştü, bunun başlıca sebebi Miralay Sadık gibi subayların kurdukları ihtilalci bir grup olan Halaskar Zabitan Grubu'nun baskısı olmuştur. Bu grup hükümetin istifasını istemiş ve razı olmadığı takdirde grup tarafından yapılacak silahlı müdahale tehdidinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Sait Paşa kabinesi yerine, içinde çok sayıda yaşlı tecrübeli devlet adamı olduğu için Büyük Kabine denilen ulusal birlik kabinesi geçmiş, kabine imparatorluktaki siyasal kargaşanın nedeni olarak subayların siyasete karışması ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sorumsuz politikaları olarak görmüş, bunun neticesinde Meclis-i Mebusan dağıtılmıştır.¹⁸⁴

Bu esnada Osmanlı Devleti uluslararası ortamda bir kargaşanın içerisindeydi. 2 Ekim 1912 yılları arasında Balkan Devletleri (Sırbistan, Karadağ, Yunanistan,

¹⁸³ Özbudun, *age*, s.18.- Tevfik Çavdar, *age*, s.138.

¹⁸⁴ Çavdar, *age*, s.140.- Zürcher, *age*, s.153-154.

Bulgaristan), Babıali'ye Makedonya'da yabancı denetimi altında geniş çaplı ıslahat talebinde bulunmuşlar ve hemen ardından savaş için seferberliğe başlamışlardı. Savaşın sonunda 3 Aralık'ta Osmanlı umutsuz bir şekilde ateşkesi kabul etti. Bu sırada Kasım ayında İttihat ve Terakki'nin eski düşmanı Kamil Paşa sadrazam olarak yönetime geçmiştir. İttihatçıların Babıali Baskını'nda etken olarak imparatorluğun içerisindeki sorunları göstermesi muhtemeldi. O sırada Edirne'nin Bulgarlara verilmesi hususu vardı ki bu İttihatçılar için bir gerekçe olmuştur. Bir ittihatçı subay topluluğu Babıali'ye gelip Harbiye Nazırı'nı vurmuş ve Kamil Paşa'yı istifaya zorlamıştır. Sonuç olarak Ocak 1913'te İttihat ve Terakki bir hükümet darbesiyle tekrar iktidarı eline geçirmiş ve ardından genel kurulunu toplayarak nihayet bir siyasi parti kimliği alma kararını vermiştir. İttihat ve Terakki bu karardan sonra 1918'e kadar hükümeti elinde tutmuştur.¹⁸⁵

III. 1913'TEN 1918'E KADAR DEMOKRATİK GELİŞMELER

İttihat ve Terakki gerçekleştirmiş olduğu darbe sonucu iç siyasal duruma tamamen hakim olmuştur. İlk başlarda liberal muhalefete baskıda bulunulmamış, sadece liderlerine siyaset dışında kalmaları özel olarak bilgilendirilmiştir. Fakat bu durum, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın muhalif taraftarları tarafından öldürülmesiyle değişmiştir. Bu muhalefetin kendi açtığı kuyuya düşmesine neden olmuştur. İttihatçılar bu olayı muhalefetin kesintisiz bir şekilde ortadan kaldırılması için fırsat olarak görmüş ve mevcut siyasal düzen ile yaşayamayacağını düşünüp aldığı sert tedbirlerle denetleme iktidarını gerçek iktidara dönüştürmüştür.¹⁸⁶ Bu olaydan sonra birçok tutuklamalar olmuş, bazı kişiler idam edilmiştir. İttihatçılar hükümetteki nüfuzlarını daha da artırmışlardır: Talat Dahiliye Nazırı olarak kabineye girmiş, Enver terfi ettirilerek Paşa olmuş, Cemal de terfi ettirilmiş Paşa unvanına sahip olmuş ve yeni Sadrazam da Sait Halim Paşa olmuştur. Ortaya çıkan bu yönetim biçimine Enver, Cemal ve Talat üçlü yönetimi denilmiştir.¹⁸⁷

Böylece İttihat ve Terakki kurulduğundan beri ilk kez kendi isteği doğrultusunda kabine kurmuştur. Muhalefet ise İttihat ve Terakki karşısında başını kaldıramayacak

¹⁸⁵ Zürcher, *age*, s.158-159-160.- Karpas, *age*, s.104.

¹⁸⁶ Hocaoglu, *age*, s.319.

¹⁸⁷ Zürcher, *age*, s.163.

biçimde ezilmiştir. Balkan barışının başladığı Eylül 1913'te ülkenin içinde bulunduğu duruma bakılacak olursa; Devletin sınırları daralmış, Rumeli elden gitmişti. Geriye kalan Anadolu, Suriye, Irak ve Arap yarımadası ise iktisadi açıdan çok geri kalmış yapıdaydı. 20 Eylül 1913'te gerçekleştirilen kongrede Fethi Bey'in yapmış olduğu açılış konuşmasında, İmparatorluğa ekonomik canlılık kazandıracak yeni kanunlara, ticaret ve endüstrinin geliştirilmesine, tarım kooperatiflerine, ulusal banka ve benzeri finans kuruluşlarına ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Konuşmasının devamında ayrıca eğitim sorunu, dinde yozlaşmanın engellenmesi gibi konulara da değinilmiştir. Ayrıca bu kongrede alınan önemli bir karar da İttihat ve Terakki'nin şimdiye kadar ileri sürdüğü kültürel bir cemiyet kimliğini bırakıp tam anlamıyla siyasi bir parti kimliğini alma kararıdır. İttihat ve Terakki demokrasiye ve meşrutiyet düşüncesine olan saygısını göstermek için seçimleri yenilemiştir. Böylece 1912'de feshedilen Mebusan Meclisi yeniden toplanmıştır. Her şey İttihat ve Terakki'nin istediği şekilde olmuş yeni Mebusan Meclisi'nde artık muhalefet yoktur.¹⁸⁸

1914 yılına gelindiğinde artık dünya bir savaşın ortasına doğru ilerliyordu, bu savaş bir paylaşım savaşıydı. Osmanlı bu savaşın ortasında yalnız kalmıştı, nitekim Cemal Paşa Paris hükümetine başvurmuş ve yüz bulamamıştır. İttihatçılar yalnız kalmaktansa herhangi bir ittifakı kabul etmeye hazırdılar, bunun doğrultusunda Almanya'ya yakınlaştılar. Enver Paşa Almanya Büyükelçisine savunma amaçlı bir ittifak önerdi ve aralarında gizli bir antlaşma imzalandı. İttihatçı hükümet İmparatorluğun savaşa girmeye hazır olmadığını ve Almanlardan yüklüce bir para yardımı ve silah almadan savaşa başlamayacağını bildirmesi üzerine, Almanya hükümetinin Osmanlı Devleti'ne gereken mali yardım ve teminatı sağlayınca Osmanlı İmparatorluğu 11 Kasım'da Rusya, Fransa ve İngiltere ile savaşa girmiştir.¹⁸⁹

Osmanlı orduları savaş boyunca değişik cephelerde; Güneyde Sina ve Kanal cephesinde, Kut-ül Amare ve Irak'ta, doğuda Sarıkamış'ta batıda Çanakkale'de ve Doğu Avrupa Galiçya'da çarpışmıştır. Bu cephelerden Galiçya, Çanakkale ve Kut-ül Amare'de büyük başarılar elde ederken, Sarıkamış hareketi ve Kanal Savaşı'nda aynı sonuç elde edilememiştir. Savaş sürecinde Sadrazam Halim Paşa istifa etmiş yerine 22 Ocak 1917 Talat Paşa sadrazam olmuş, 1918'in ortalarında da Sultan Reşat ölmüş

¹⁸⁸ Çavdar, *age*, s.151.

¹⁸⁹ Zürcher, *age*, s.164-165-167-168.

yerine Vahdettin padişah olmuştur. Beklenilenden daha uzun süren savaş Almanların batı cephesindeki taarruzunun başarısızlıkla sonuçlanmasıyla savaşın sonu gözükmiştir. Almanlar barış isteyeceklerini 1 Ekim’de Osmanlı’ya bildirmişlerdir. Bunun üzerine Talat Paşa ve İttihat Terakki’nin son kabinesi istifa etmiş, 1 Kasım 1918’de İttihat ve Terakki’nin son kongresi Merkez-i Umumi binasında toplanmış ve vaziyetin aldığı şekil üzerine İttihat ve Terakki hükümeti iktidarlığı terk ettiği gibi cemiyet liderleri de istifa etmişler, İttihat ve Terakki kendi kendini dağıtmıştır. 2 Kasım’da Talat, Enver, Cemal ve bazı arkadaşları bir Alman savaş gemisiyle İstanbul’dan uzaklaşmışlardır.¹⁹⁰.

1908’den 1918’e kadar süren bir zaman süresinde dolayı ve doğrudan olmak üzere iktidarda bulunmuş olan İttihat ve Terakki¹⁹¹ son hükümeti döneminde, savaşın zor koşullarına rağmen bir dizi toplumsal ve kültürel dönüşümün gerçekleştirilmesini sağlamıştır. İttihat ve Terakki’nin 1914’te kapitülasyonları kaldırması ile ticari ilişkileri kapsayacak yeni bir düzenlemenin gereği olarak, hukukta birliği sağlayabilmek için yeni ve çağdaş yasaların getirilmesini öngören dönüşümler ortaya çıkmıştır. Borçlar ve ticaret yasaları alanında bu tip düzenlemelerin yapılabilmesi için bir komisyon kurulmuş, bu sırada bazı yasalar kanun gücünde kararnameler ile değiştirilmiştir. Bu kararnameler içerisinde kadınlara haklar tanıyan 1917’deki Hukuk-u Aile kararnamesi önemli bir yer almaktadır. Bu kararname bütün Osmanlı tebaası için ayırım yapılmaksızın, bütün Osmanlıların aile hukukunu düzenleyen bir sistem getirmektedir. 1917’de İttihat ve Terakki’nin aldığı bir karar üzerine, aile hukuku ile ilgili davalar Şeriat mahkemelerinden alınıp sivil mahkemelere verilmiştir. Bu dönemde kadınların toplumdaki konumu değişmiş, en azından orta ve üst sınıftaki kadınlar, tiyatroya, müzik gösterilerine gitmeye başlamışlardır. İlköğretim 1913’te kızlar için zorunlu hale getirilmiş, 1914’te kadınlar için İstanbul Darülfünun’da birçok kurs açılmıştır. Savaşa katılan her ülkede olduğu gibi erkeklerin savaşa alınmasından dolayı istihdam açığını kadınlarla telafi etmek gerekmiştir bu da kadınların iş piyasasına girişi hızlandırmıştır. İttihatçılar bu konuda Kadınları Çalıştırma Cemiyeti kurmuş; bu cemiyet sanayide istihdam edilecek kadınları bulmaya ve kadınların çalışma koşullarını düzene sokmaya çalışmıştır. Devletin ve toplumsal kurumların dönüştürülmesinden atılan bir önemli adım da

¹⁹⁰ Çavdar, *age*, s.153-156.

¹⁹¹ Ayhan Öztürk, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Yay. haz. Ayhan Öztürk, Arka Oda Yayınları, Kayseri, 2007, s.79.

medreselerin şeyhülislamlığa bağlanmasıdır. 2 Nisan 1917’de yürürlüğe giren bu yasaya göre dini eğitim belirli kurallara bağlanmıştır. Miladi takvimin kabul edilmesi konusundaki girişimler gerçekleşmese de Rumi ve Miladi takvim arasındaki on üç günlük fark kaldırılmıştır. Ayrıca ulusal banka sorununa da çözüm getirilmiş; savaş döneminde Osmanlı Bankası’nın sürekli zorluklar bırakması üzerine İttihat ve Terakki bir ulusal bankanın kurulması gerektiği sonucuna vardı. Bunun doğrultusunda 11 Mart 1917’de İtibar-i Milli Bankası kurulmuş ve ilk kez tüm işlerin Türkçe yapıldığı ulusal nitelikli finans kurumu özelliğinde çalışmalarına başlamıştır.¹⁹²

1913 yılı siyasal, toplumsal, kültürel değişimlerin yanında İmparatorluk’taki ideolojik akımların etkisinde de bir değişimi içermiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun hızla toprak kaybedip küçülmesi, aydınları kimlik arayışı içerisine sokmuştur. 20. yüzyıla doğru başlıca düşünce akımları olan *Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük*, bu dönemde gelişmeye ve birbirleriyle çatışmaya başlamıştır. Bunlar arasından Türkçülük akımı en çok benimsenen akım olma özelliğini taşır.¹⁹³ Türkçülük, özellikle II. Meşrutiyet dönemindeki Balkan Savaşları sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu düşünceye sıcak bakmasıyla yükselişe geçmiştir.¹⁹⁴ Nitekim İttihatçıların özünü oluşturan Jön Türk hareketi, dinamizmini Yeni Osmanlılarda olduğu gibi İslam tabanına oturtulmuş liberal bir Osmanlı parlamentarizminden değil, zaman zaman radikal boyutlara ulaşan bit Türk milliyetçiliğinden almaktadır. Bunun ana nedenini de 1908’e kadar İmparatorlukta yaşanan büyük toprak kayıplarıdır; Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmiş, Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan ile birleşmiş. Fakat Jön Türklerin dönüm noktalarını 1911’de Libya’yı İtalyanlara ve Edirne’ye kadar olan toprakları Balkan Devletlerine kaybetmeleri belirlemiştir. Bu toprak kayıplarıyla, İmparatorluğun çok uluslu niteliği büyük ölçüde azalmış ve Jön Türklerin ideolojik etkisi ile hareket Türklüğe ve Anadolu’ya yönelmiştir. Osmanlıcılığın yerini Türkçülük almış ve azalan toprak kaybıyla beraber İmparatorlukta sayıca en önemli unsur haline gelen Türkler nedeniyle İdeoloji ve Siyaset “*milliyetçiliğe*” dönüşmüştür.¹⁹⁵

¹⁹² Zürcher, *age*, s.177-178.- Çavdar, *age*, s.154-155.

¹⁹³ Akpınar Gönenç, *age*, s.85.

¹⁹⁴ Yaşar Semiz, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 35, Haziran 2014, s. 217.

¹⁹⁵ Yücekök, *age*, s.83.

Gelişen bu fikir akımlarının etkisi sadece siyasal hayata yansımamış, ekonomik hayata da yansımış, ekonomide yeni görüşlere ve tartışmalara yol açmıştır. 20.yüzyılın başlarından itibaren iktidara geçen İttihatçılar, devleti içinde bulunduğu ekonomik zorluklardan kurtarmak için güçlü bir iktisadi yapı oluşturmaya ve ekonomik alanda etkili olan gayrimüslimlerin etkisini azaltarak milli iktisat anlayışını güçlendirmeye çalışmıştır. Milli iktisat düşüncesi, İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliği düşüncesinin iktisadi alanda hayat bulmasının bir sonucu olmuştur. İttihat ve Terakki hükümeti milli iktisat adı altında girişimci bir Müslüman-Türk sınıfı oluşturmak düşüncesiyle adımlar atmıştır. Milli iktisat anlayışı doğrultusunda, serbest dış ticaret anlayışı yerine, koruyucu bir dış ticaret anlayışı getirilmeye çalışılmış, bu anlayış ekonomide devletçilik ilkesine dayalı politikalara uygun zemini hazırlamıştır. Bu doğrultuda II. Meşrutiyetle beraber iktisadi hayat, 1908-1913 yılları arasında liberal, 1914-1918 yılları arasında ise “milli iktisat” dönemi olarak adlandırılmaktadır.¹⁹⁶

II. Meşrutiyet döneminde siyasal partiler cemiyetler yasasına göre kuruldukları için dernek, siyasi parti ayrımı yapmak pek mümkün olmamıştır. Demokrasilerde ortak siyasi fikre sahip olan kişilerin oluşturduğu partiler ve bunlara karşı muhalefetin oluşturduğu siyasi partiler olmak zorundadır. Nitekim çok partili siyasal hayat, demokrasinin vazgeçilmezidir. Bu doğrultuda Osmanlı'da demokratikleşme hareketinde ve bunun Cumhuriyet dönemine yansımada, II. Meşrutiyet önemli rol oynamaktadır. Çok partili siyasal hayata II. Meşrutiyetle ulaşılmış fakat bu deneyim başarıyla devam ettirilememiştir.¹⁹⁷

IV. CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEMOKRATİK GELİŞMELER

Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki toprakları ve insan gücü üzerinde yükselen Türkiye Cumhuriyeti'ne birçok aşamalardan geçilerek ulaşılmıştır. Anadolu'da kurulan yeni devlet, Osmanlı Devleti'nin yaklaşık son 200-250 yıllık tarihi seyrinin ürünüdür. Bu süre zarfında İmparatorlukta başlayan reformlar ve yeniden yapılanma çabaları, iç ve dış şartların elverişsizliği yüzünden istenen

¹⁹⁶ Koray Ergin, “İttihat Ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918)”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Mayıs 2017, s.115.

¹⁹⁷ Yunus Ekici, “Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 27, Sayı 2, Temmuz 2017, s.351.

sonuçları vermekten uzak kalmıştır. İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla beraber reform hareketleri duraklamış, savaşın kaybedilmesi sonucunda da reformların devam ettirilmesi politik açıdan imkansız hale gelmiştir.¹⁹⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918), Osmanlı Devleti için tam bir teslimiyet belgesi niteliğini taşımaktadır. Nitekim bu Antlaşma'nın 7.maddesine, dayanarak ülkede işgaller kendini göstermeye başlamıştır. Bu madde; Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek durum olduğunda herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacaktır, seklindedir. Batılı müttefikler Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmekte gecikmemişlerdir. Bu durum Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Müdafaa-i Hukuk hareketlerini yaratmıştır. Bu hareketleri ortaya çıkaran nedenler arasında benzerlik olmasına rağmen, bunların arasında bir birlik yoktur, hemen hemen hepsi bölgesel hareketler olup işgale karşı silahlı direniş göstermişlerdir.¹⁹⁹ İmparatorluğun zor duruma düşmesinin sorumluluğunu yüklenen İttihat ve Terakki 1918'de kendini feshettikten sonra birçok üyesi ve lideri milli mücadele safında yer almıştır. Bağımsızlık konusundaki düşünceleri ile imparatorluğun son dönemindeki konumları Kurtuluş Savaşı'nı aktif olarak desteklemelerine yol açmış ve örgütlenmeyle ilgili deneyimleri de bu konuda önemli katkı sağlamıştır.²⁰⁰

Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa Erzurum ve Sivas Kongreleri ile bu ulusal direnişe önderlik ederek yön vermiştir. Bu direniş karşısında İstanbul Hükümeti, (yönetim padişah ve geleneksel saray paşalarının eline geçmiş, Damat Ferit Paşa kabineleri, Hürriyet ve İtilaf Partisi yönetime ağırlığını koymuştur) Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılmasına izin vermek zorunda kalmıştır. Seçimler, Müdafaa-i Hukuk üyelerine büyük çoğunluk sağlamış ve böylece toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi, Türk yurdunun bölünmezliğini ifade eden Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir. Fakat kısa süre sonra İngilizler İstanbul'u işgal etmiş ve Milli Mücadele taraftarı birçok milletvekilini tutuklamış, Damat Ferit Hükümeti meclisi feshetmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, illere Ankara'da kurucu meclis niteliğinde bir meclisin toplanacağını bildirmiş ve I. Türkiye Büyük Millet Meclisi (I.TBMM), 23 Nisan 1920'de toplanmıştır. Meclis Kurtuluş Savaşı'nı topyekun birlik ve beraberlik

¹⁹⁸ Esat Öz, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s.71.

¹⁹⁹ Akpınar Gönenç, *age*, s.92.

²⁰⁰ Öz, *age*, s.72.

içerisinde sürdürmek ve hizipleşmeyi engellemek için partisiz olarak kurulmuştur. Hükümetin kurulması zaruri olarak görülmüş ve geçici olarak bir hükümet başkanı seçilmemiş ya da padişaha vekil tanınmamıştır. I.TBMM Hükümeti'nin dayandığı ilkeler, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile açıklığa kavuşturulmuştur. 1876 Kanun-i Esasi'si henüz resmen yürürlükten kaldırılmadığı için bu anayasa 24 maddelik kısa bir metin olarak kalem alınmıştır. 1921 Anayasası il ve bucaklarda halk idaresi, yani yerinden yönetim ilkesini kabul etmiştir. Ayrıca anayasa saltanatın kaldırılacağıyla ilgili bir hüküm taşımamakla beraber ²⁰¹“Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir idare usulü, halkın mukadderatını bizzat bilfiil yönetmesi esasına dayanır” biçimindeki birinci maddesi, adı konulmamış bir Cumhuriyetin ilanından açıkça bahsetmektedir.²⁰² 1921 Anayasası'nın temel karakteri halk unsuruna dayanmakta olan bir devlet yönetim tarzı benimsemekte oluşudur. İl ve bucaklardaki yerinden yönetim ilkesi uygulama alanında da halk unsurunun esas olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda devlet idaresi biçimi (halk hükümeti) demokrasidir.²⁰³ Bu meclis, milletin tek temsilci sıfatıyla kuvvetler birliği sıfatını benimsemiş ve 29 Nisan 1920'de çıkardığı Hıyanet-i Vataniye Kanunu ile meclisin meşruluğuna karşı isyanı vatan hainliği olarak ilan etmiştir.²⁰⁴

I. TBMM teorik olarak partisiz bir meclis olmasına karşın kısa bir süre sonra, Meclis içerisinde Birinci ve İkinci Gruplar adıyla iki siyasal grup birbiriyle çatışmaya başlamıştır. Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Paşa kendisine bağlı milletvekillerinden oluşan Birinci Grup olarak nitelenen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurmasıyla yaklaşık bir yıl sonra bu gruba karşı muhalif olanlar da İkinci Grup adı altında örgütlenmişlerdir. Birinci Grup üyelerinin, Mustafa Kemal Paşa liderliğine bağlı daha radikal reformculardan oluşmasına karşılık, İkinci Grup üyeleri sosyal bakımdan daha muhafazakar, siyasal bakımdan ise daha liberal görüşlere sahiptirler. İkinci Gurup içerisinde önemli bir bölüm, saltanatın bir kurum olarak muhafaza edilmesine, yani meşruti monarşiye taraftardı.²⁰⁵

²⁰¹ Ergun Özbudun, *Anayasa Hukuku*, Ed. Ergun Özbudun- Bülent Yücel, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2003, s.17.- Öz, *age*, s.76.

²⁰² Öz, *age*, s.78.

²⁰³ Bülent Nuri Esen, “Türkiye’de Anayasal Gelişmeler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, Mart 1968, s. 37.

²⁰⁴ Çiçek, *age*, s.199.

²⁰⁵ Özbudun, *Türkiye’de Parti Ve Seçim Sistemi*, s.19-20.

Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın zaferle sonuçlandırılmasından sonra, duruma açıklık getirmek için TBMM, 30 Ekim ve 1-2 Kasım 1922 tarihli, 307 ve 308 sayılı iki tarihi kararıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğini ve padişahlığın 16 Mart 1920 tarihinden itibaren tarihe karışmış olduğunu ilan etmiştir. Bunun doğrultusunda, 1 Nisan 1923'te yeni seçimler yapılmak üzere, dağılma kararı vermiştir.²⁰⁶

Meclisin seçimlerin yenilenmesinde karar almasından sonra, Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin reisi sıfatıyla 8 Nisan 1923'te "9 Umde"yi içine alan bir seçim beyannamesi yayınlamıştır. 9 Umdeden oluşan bu beyannamede, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştürüleceği ve beyannamede yer alan diğer maddelerde ise grubun siyasal, ekonomik ve sosyal sorunlar karşısında alacağı tavırlar açıklanmıştır. Halk Fırkası'nın yasallaşması 1923 seçimleri sonrasında mümkün olmuştur. İkinci Grubun aday göstermeyerek katılmadığı 1923 seçimlerini, büyük bir çoğunlukla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'i kazanmıştır. Mustafa Kemal Paşa 7 Ağustos'ta partiye mensup milletvekilleriyle yaptığı toplantı Halk Fırkası isimli ilk toplantı olmuş ve Fırka tüzüğü üzerine görüşülmüştür. Bunun ardından 9 Eylül'de fırka tüzüğü kabul edilmiş, fırka reisliği ve idare heyeti seçimleri yapılmıştır. Bunun sonucunda Mustafa Kemal Paşa Halk Fırkası reisliğine, Kütahya milletvekili Recep Peker genel sekreterliğine seçilmiştir. Halk Fırkası 9 Eylül'de resmen kurulmadığı halde fiili olarak işlerlik kazanmıştır. Asıl kuruluş tarihi ise resmi kuruluş dilekçesinin 20 Kasım 1923'te İçişleri Bakanlığı'na verilmesiyle mümkün olmuştur. Bu tarihte Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'lerine gönderilen bir genelgeyle Cemiyet'in Halk Fırkası'na dönüştüğü ve bütün cemiyetlerin partiye bağlandığı belirtilmiştir.²⁰⁷ Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisini oluşturacak olan Halk Fırkası oluşumunu tamamlamıştır

TBMM, ikinci dönem çalışmalarına başlamasından kısa bir süre sonra 23 Ağustos'ta Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamış ve böylece yeni devlet uluslararası alanda tanınmış olmuştur. İsmet İnönü'nün, Ankara'nın Türk devleti hükümetinin merkezi yapılması önerisi, parti tarafından kabul edilmiş ve meclisten geçerek yasallaşmıştır. Şartları dikkatle olgunlaştıran Mustafa Kemal Paşa, Halife'nin hala devletin başı olarak görülmesinin oluşturduğu belirsizliği ortadan kaldırmak için, 29 Ekim 1923'te

²⁰⁶ Özbudun, *Anayasa Hukuku*, s.18.

²⁰⁷ Öz, *age*, s.83-84-85-86-87.

meclise bir anayasa değişikliği önergesi vermiştir. Bu önergeye göre Türkiye bir Cumhuriyet olacak, cumhurbaşkanı Büyük Millet Meclisi tarafından devlet başkanı olarak seçilecek ve kendisine başbakanı atama yetkisi verilecekti. Uzun ve şiddetli tartışmalardan sonra bu önerge kabul edilmiştir.²⁰⁸ Böylece 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyet, Mustafa Kemal Paşa ilk cumhurbaşkanı, İsmet İnönü'de ilk başbakan olmuştur.²⁰⁹

Mustafa Kemal Atatürk'e göre; Cumhuriyet rejimi demek, demokratik bir devlet şekli demektir. Demokratik devletin bütün kurumlarını kurmak ve onları gerektiği şekilde işlemektir. Nitekim Atatürk bu konudaki düşüncelerini belirtirken de şunları söylemiştir:²¹⁰

“Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi ile devlet şekli demektir. Biz Cumhuriyet kurduk. O, on yaşını doldurken demokrasinin, bütün gereklerini sırası geldikçe yürürlüğe konulmalıdır” şeklinde olmuştur. Nitekim Albayrak'a göre Atatürk'ün bu sözleri ile açıkça demokratik bir devlet kurmayı amaçlamıştır.

II. Meşrutiyet ile şekillenmiş olan Cumhuriyet dönemi böylece demokratikleşme yolunda adımlarını atmıştır. Cumhuriyet döneminde demokratikleşmeyi oluşturacak olan demokrasinin olmazsa olmazı muhalefet olacaktır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olan Halk Fırkası'na karşı muhalefetin oluşması, Cumhuriyet dönemindeki demokratikleşme hareketlerini oluşturacak ve uzun süreli olmasa da çok partili hayat yaşanacaktır.

A. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Deneyimi

Cumhuriyetin ilanından sonra Meclis'te bazı görüş ayrılıkları görülmeye başlanmış ve bu süreç Halk Fırkası'na muhalif bir güç oluşturacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş sürecini başlatan sebepleri de ortaya çıkarmıştır. Bu görüş ayrılıkları; Milli Mücadelenin tanınmış kişilerinin Meclis içerisindeki itirazları, Cumhuriyetin ilan edilmesiyle ilgili olmamış, ilan edilme şekliyle ilgili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı hanedanına bağlılığı ile bilinen, bu yüzden de

²⁰⁸ Ahmad, *age*, s.70.

²⁰⁹ Karpat, *age*, s.129.

²¹⁰ Mustafa Albayrak, *Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.100.

cumhuriyetin ilanına karşı çıkacaklarını düşündüğü parti üyeleri şehir dışındayken, bu olayı gerçekleştirmiştir. Rauf Orbay, Refet Bele ve Adnan Adıvar İstanbul'da olup Ali Fuat Cebesoy da 29 Ekim günü İstanbul'a varmıştır. Cumhuriyet ilan edilmesi kararı alınırken bu kişilere ne danışılmış ne geri çağırılmışlar ne de durumdan haberdar edilmişlerdir.²¹¹

Ortaya çıkan görüş ayrılıklarının derinliği anlaşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, topyekun bir inkılabı hazırlanıyordu. Rauf Bey ve arkadaşları ise bu dönemde toplumun ağır ağır gelişmesini daha uygun görmüşler, acele ve sert köklü değişimlere lüzum görmemişlerdir. Onların düşüncesi, egemenlik halkınsa bu halk egemenliğini diğer Avrupa demokratik ülkelerindeki gibi, kendilerini temsil eden kuruluşlar eliyle kullansınlar şeklinde olmuştur.²¹²

Rauf Orbay'ın önderliğindeki muhalif grup, Cumhuriyetin ilanını Mustafa Kemal Paşa'nın giderek büyüyen iktidar tekelinin daha da güçlenmesi olarak yorumlamışlardır. Bu süre zarfında özellikle 1924 Anayasası'nın görüşüldüğü günlerde muhalefet iyice kendini göstermiştir. En önemli tartışma konusunu, Cumhurbaşkanının yetkileri oluşturmuştur. Cumhurbaşkanına meclisi fesih hakkını veren 25. Madde üzerine tartışmalar yaşanmış ve bu yetkinin verilmesine büyük bir çoğunluk karşı çıkmıştır. Bunun üzerine bu madde 194 üyeden 122'si tarafından reddedilmiştir. Bu doğrultuda 20 Nisan 1924'te yeni anayasa kabul edilmiştir.²¹³

20 Ekim 1924 tarihinde Menteşe mebusu Esat Efendinin, Lozan Antlaşması uyarınca Yunanistan'dan mübadele sonucu Türkiye'ye yerleştirilmeye başlayan mültecilerin durumları ve sayısına ilişkin bir dizi soru önergesini, Mübadele, İmar ve İskan vekili Refet Bey'e yöneltmesi ve beraberindeki gelişmeler iktidar partisi içerisindeki bölünmeye yol açacak son siyasal olaylardır. Esat Efendinin, soru önergesine Refet Bey'den almış olduğu yanıtlardan tatmin olmadığını bildirerek gensoru istemiştir.²¹⁴ Bu süreçte hükümet karşıtlarına karşı eleştiriler giderek artmış ve sertleşmiştir. 8 Kasım 1924 günü yapılan oylamada, 19 güvensizlik oyuna karşılık 148 oyla güvenoyu almış olup 41 milletvekili oylamaya katılmamıştır. Bu olaylar

²¹¹ Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.53.

²¹² Mustafa Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 6, Sayı 11, Kış 2012, s.153.

²¹³ Öz, *age*, s.89.

²¹⁴ Zürcher, *age*, s.71-72.

doğrultusunda hükümete güvensizlik oyu verenlerin partide kalamayacağı, yeni bir partinin kurulacağı kesinlik kazanmıştır. Nitekim hükümetin güvenoyu almasından sonra, hükümeti eleştirenlerin başında gelen ve güvensizlik oyu kullananlar o tarihten itibaren istifa etmeye başlamışlardır. İlk grup olarak 9 Kasım'da on milletvekili (Adnan, Rauf, Salahattin, Muhtar, Sabit, Halis Turgut, Feridun Fikri, Faik Beyler ve Refet, Rüştü Paşalar) istifa etmiştir. Bunun neticesinden Halk Fırkası'ndan ayrılan mebuslar sık sık toplantı düzenleyerek yeni bir partinin kurulması kararını almışlar, böylece bir program ve tüzük hazırlamaya başlamışlardır.²¹⁵ Kazım Karabekir, Rauf Bey, Refet Paşa ve Ali Fuat Paşa'nın önderliğini yaptığı muhalifler Cumhuriyet'in ilanından yaklaşık bir yıl sonra, diktatörlüğe doğru gidildiğini iddia ederek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır.²¹⁶

17 Kasım 1924'te İçişleri Bakanlığı'na dilekçe ile başvuran Ali Fuat Cebesoy, Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu ilan etmiştir. "Fırkalar memleket için esastır, yeter ki şahsi arzular yerine memleket için çalışsın. Allah mübarek etsin." diyerek başvuruyu kabul eden İçişleri Bakanı Recep Peker, yeni fırkanın kuruluşunu resmen kabul etmiştir.²¹⁷ Fakat yeni muhalif fırka iktidar çevreleri tarafından pek de iyi karşılanmamış, hatta bazı gazetelerin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. Halk Fırkası çevreleri yeni partinin doğuşunu vakitsiz ve gereksiz bulmuşlar, bir müddet daha tek partili bir idarenin varlığını öncelemiş, önemsemişlerdir.²¹⁸ Sonuç olarak Kurtuluş Savaşı liderleri arasındaki bölünme kesin olarak gerçekleşmiş ve Cumhuriyetin ilk demokrasi deneyimi olarak kabul edilen, ilk muhalif parti Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.²¹⁹ Fırka'nın ismi ilginçtir, Fedayi'ye göre Terakkiperver yani İlerici Cumhuriyet Fırkası'yla ima edilen fikir şudur: Gerçek ilerici biziz, gerçek Cumhuriyetçi biziz... Yani kendilerinin hakiki Terakkiperver-

²¹⁵ Öz, *age*, s.90.

²¹⁶ Cemal Fedayi, *İmparatorluk Nasıl Yıkıldı? Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Nasıl Geçildi?*, 4. Baskı, Kadim Yayınları, 2016, s. 273.

²¹⁷ Resul Babaoğlu, "Nutuk Ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı Ve Süreci", *Yakın Dönem Türk Tarihi Araştırmaları*, Cilt 11, Sayı 22, Kasım 2012, s.83.

²¹⁸ Ersin Müezzinoğlu, "Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Journal of Universal History Studies*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2018, s.74.

²¹⁹ Nevin Yurdsever Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.105.

ilerici olduklarını ve hakiki cumhuriyeti kendilerinin getireceklerini ifade ediyorlardı.²²⁰

Terakkiperver Fırka, Türkiye’de Batı ölçülerine göre kurulmuş ilk parti olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim İttihat ve Terakki olmak üzere geçmişteki bütün partiler belirli bir siyasi rengi olmayan, kişisel iktidar toplulukları olup, Halk Fırkası bile, ayrıntılı bir programa değil, herkes tarafından kabul edilebilecek belirli temel ilkelere dayanıyordu. Terakkiperverliler ise tam bir parti programı ve iç tüzük hazırlamışlar ve İçişleri Bakanlığı’na bunu vererek resmen izin almışlardır.²²¹

Terakkiperver Fırkası’nın dayandığı esas fikir, muhalefet denetimi olmaksızın bütün kuvvetlerin Millet Meclisi’nde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı düşüncesi olmuştur. Bu doğrultuda parti, birkaç kişinin oligarşik gayelerine karşı koyarak kişisel hürriyetleri korumak amacındaydı.²²²

Terakkiperver Fırkası’nın parti programının birinci maddesinde, “Türkiye devleti halkın egemenliğine dayanan bir cumhuriyettir” ifadesi yer almış, ikinci maddede ise partinin liberalizme ve halkın egemenliğine(demokrasi) bağlı olduğu belirtilmiştir. Yani parti Cumhuriyet rejimi, liberalizm ve demokrasiyi kabul etmiştir. Hem iç hem de dış ticaret serbestleştirilecek ve devlet müdahalesi en aza indirilecekti. Ayrıca parti, dini düşünce ve inançlara saygı göstermeye de söz vermiştir. Parti programında, seçim sistemine ilişkin, şehir ve kırdaki seçkinler lehine olan iki türlü dolaylı seçim yerine, genel oy hakkıyla birlikte doğrudan seçim, tek aşamalı seçim önerilmiştir.²²³

Bunlara ek olarak Cumhurbaşkanı seçilenlerin, vekillik sıfatını kaybedeceği belirtilerek, Cumhurbaşkanlarının partiler üstü kalması amaçlanmıştır. Bütün bu parti programın kabul edilen ilkeler, Halk Fırkası içindeki muhalefetin, siyasal sistemin biçimlenişi ve işleyişine getirdiği eleştirilerin bir sentezi niteliğinde olmuştur. Bu partinin kurulması Halk Fırkası üzerinde de etki etmiş, nitekim yeni kurulacak partinin içerisinde Cumhuriyet kelimesi yer alacağını anlaşılmıştıktan sonra, Halk Fırkası 8 Kasım 1924’te isminin başına Cumhuriyet kelimesi eklenmiştir. Bu şekilde

²²⁰ Fedayi, *age*, s. 273-274.

²²¹ Lord Kinnross, *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 465.

²²² Karpas, *age*, s.132.

²²³ Ahmad, *age*, s.74-75.

Cumhuriyet Halk Fırkası, hem bütün halkı hem de yeni rejimi ve devleti sembolik olarak da temsil eden resmi bir parti olmuştur.²²⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ve kamuoyundan destek görüp örgütlenme çabalarına başlaması hükümeti tedirgin etmiştir. 22 Kasım öncesine kadar Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan ayrılan milletvekillerinin sayısı 32'yi ve bunlar arasından Terakkiperver Cumhuriyeti'n katılanların sayısı da 28'i bulmuştur. Bütün bu gelişmeler, ara seçimlerin yaklaşması ve muhalefet partinin kurulmasından yalnızca üç gün sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Meclis Grubu toplantısında sıkıyönetim önerisi ret edilince, 22 Kasım günü Terakkiperverlilerin eleştirilerinin başlıca hedefi olarak görülen İsmet Paşa istifasını vermiştir. Aynı gün daha ılımlı olarak tanınan Ali Fethi Bey (Okyar) yeni hükümeti kurmuştur. Aralık ayında yapılan ara seçimlerde, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kesin bir başarı elde edememesi, parti üyelerini daha da öfkelenmiştir. Aralık ayının sonlarına doğru tamamlanan bu seçimlerde boş bulunan 13 vekillik için oylama yapılmış ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası henüz örgütlenmesini tamamlamadığı için seçimlere katılmamış fakat bazı yerlerde bağımsız olarak adaylığını koyanları desteklemiştir. Nitekim desteklenen adaylar başarılı olmuştur.²²⁵

1925 yılına gelindiğinde artık siyasal atmosfer gittikçe sertleşmiş, 13 Şubat'ta Elazığ, Diyarbakır ve Dersim (Şimdiki Tunceli) illerini kapsayan bölgede bir isyan meydana gelmiştir. İsyan hem Kürt ulusçuluğunu hem de İslamcı tepki karakterini taşımış ve bir Nakşibendi şeyhi olan Palulu Şeyh Sait tarafından yönetilmiştir. İsyanlıların üzerinden çıkan propaganda broşürleri ve mektuplar, ayaklanmanın Kürt ulusçuluğu yönünde bir ulusal Kürt hükümeti talep ettiğini ve İslami karakter yönünde de şeriatın egemenliği ve hilafetin yeniden kurulması istediğini açıkça ortaya koymuştur.²²⁶

Cumhuriyetin yeni sınırları dahilindeki nüfusun %20 civarını Kürt halkı oluşturmaktadır. Fakat buna rağmen Lozan Barış Antlaşması'nda Kürtlerden söz edilmemiş ve milliyetçi önderlerce bağımsızlık mücadelesi sırasında verilen özerklik sözleri unutulmuştur. Bu Kürt milliyetçileri için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur.

²²⁴ Öz, *age*, s.90-91.

²²⁵ Karpat, *age*, s.133.- Öz, *age*, s.93.- Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.110.

²²⁶ Zürcher, *age*, s.115-116-117.

Fakat asıl isyana temel hazırlayan ve Kürtler ile çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Cumhuriyet Hükümeti arasındaki ilişkileri kötüleştiren 1924'te Hilafetin kaldırılması olmuştur. Hilafetin kaldırılmasıyla iki toplumu bir arada tutan dinsel simge yok edilmiştir. Aynı zamanda milliyetçi cumhuriyet yeni bir ulusal bilinci oluşturma çabası içinde, Kürt kimliğine karşı baskıcı bir siyaset geliştirmiş; Kürtçenin açık bir şekilde kullanılması ve öğretilmesi yasak edilmiştir. Nüfuzlu Kürt toprak sahipleri ve aşiret başkanları zorla ülkenin batısına yerleştirilmiştir. Bu siyasetlere karşı da bir Kürt ayaklanması patlak vermiştir.²²⁷

Bu durum karşısında Fethi Bey, Cumhuriyeti korumak için hükümetin her türlü önlemi almayı kararlaştırdığını belirtmiş ve Meclisten iki önlemi onaylamasını istemiştir. Bunlardan ilki, Hükümet önergesinde adı geçen doğu illerinde ve ek olarak Malatya ilinde sıkıyönetimin ilanı, ikincisi de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda siyasal amaçlar doğrultusunda "dini veya mukaddesat-ı diniyeyi" kullanmayı vatana ihanet suçu oluşturan eylemler arasına dahil eden bir değişikliğin yapılmasıdır. Muhalefet adına konuşan Kazım Karabekir, hükümeti tamamen desteklediğini ve herhangi bir iç ve dış tehlikeyle karşılaştığında Türk ulusunun tek vücut olduğunu dile getirmiştir. Hemen ardından Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik önergesi kabul edilmiştir.²²⁸

Fakat yine de Cumhuriyet Halk Fırkası'ndaki daha sıkı önlemler alınmasından yana olanlar Fethi Bey üzerinde baskı yapmış ve Mustafa Kemal'inde bu daha sıkı önlemler almak isteyenlerden yana olması üzerine Fethi Bey 2 Mart'ta Cumhuriyet Halk Fırkası'ndaki güven oylamasını kaybetmiş ve istifa etmiştir. Ertesi gün İsmet Paşa başvekil olmuş ve meclisten Takrir-i Sükun Kanunu geçirtmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın aşırı esnek olması nedeniyle karşı çıktığı bu yasa; iki yıllık bir süre için hükümete, kamu düzeninin bozulmasına yol açtığına karar verdiği bütün örgüt ya da yayınları idari tedbirlerle yasaklama yetkisi vermekteydi. Ayrıca bu yasa sadece güneydoğuda değil bütün ülkede geçerli olmuştur.²²⁹ Yeni İsmet İnönü hükümetinin aldığı bir diğer tedbir de, biri doğu vilayetleri biri de ülkenin geri kalanı için olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulması olmuştur. İdam yetkilerinin bu mahkemelere bırakılması Mecliste en çok eleştirilen konuları oluşturmuştur. Sonuç

²²⁷ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.248-249.

²²⁸ Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, s.117.

²²⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 250.

olarak Takrir-i Sükun Kanunu 4 Mart 1925'te kabul edilmiş ve İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur.²³⁰

Şeyh Said isyanının bastırılmasından sonra, Hükümet askeri yetkililer ve İstiklal Mahkemeleri yoluyla Kürtleri sert bir şekilde bastırmış, önderleri idam edilmiş ve çok sayıda Kürt ülkenin batısına yerleştirilmiştir. Takrir-i Sükun Kanunu sadece Kürtleri bastırılmak için kullanılmamış; İstanbul'daki bazı muhafazakar, liberal ve Marksist olan en önemli gazete ve dergilerden sekizi ile bazı taşra gazeteleri kapatılmış, ulusal gazeteler olarak sadece hükümetin yayın organları olan Ankara'daki Hakimiyet-i Milliye ve İstanbul'daki Cumhuriyet gazeteleri kalmıştır. Basın ortadan kaldırıldıktan sonra 3 Haziran'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İstiklal Mahkemesi'nin tavsiyesi üzerine hükümet tarafından kapatılmıştır. İstiklal Mahkemesi'ne göre parti üyeleri isyanı desteklemiş ve siyasal amaçlar uğruna dini istismar etmeye çalışmışlardır. Bu durumda Cumhuriyet döneminin ilk muhalefeti oluşturarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması çoğulcu bir dönemi sonlandırıp, reform programına odaklanmış bir otoriter yönetim biçimini arkasından getirmiştir.²³¹ Cumhuriyet döneminde ilk defa çok partili hayata geçilmiş ve demokratik hayatın kaçınılmaz bir gereği yerine getirilmesine rağmen, parti uzun ömürlü olmamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması olayı, çok partili siyasetin kısa süreli varlığının kesin sonu olmuştur.²³²

Şeyh Said Ayaklanmasına karıştığı net bir şekilde ortaya konulmadığı halde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın neden bu kadar çabuk ve sert bir şekilde ezildiğine bakacak olursak. Zürcher bu sorunu Frey'in görüşleri ile açıklamıştır: Frey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Cumhuriyet Halk Fırkası'na potansiyel olarak çok tehlikeli bir rakip olmasının nedeninin, birbirinden çok farklı toplumsal grupları ya da Cumhuriyet Halk Fırkası'nın benimsediği ideolojiye tümüyle karşıt bir ideolojiyi temsil etmesinden değil, tamamen Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da içinden çıkmış olduğu ulusal hareketin çekirdeğini oluşturan aynı gruplarca

²³⁰ Öz, *age*, s.95.

²³¹ Zürcher, *age*, s.251

²³² Mehmet Özalper, "Bir Muhalefet Partisinin İlgaı: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Mart 2014, s.131.

oluşturulmasından kaynaklandığını belirtmektedir. İşte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı tehlikeli bir muhalefet yapan da budur.²³³

Armağan'a göre Türkiye Cumhuriyeti'nin kırılma noktasını Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılması ve uygulanması oluşturmuştur. Nitekim normal bir 20. Yüzyıl cumhuriyetinin evrilmesi gereken nokta olan ve emekleme çağında bulunan demokrasi, 1925'te Takrir-i Sükun ile ortadan kalkmış ve sistemin demokrasiye geçişi uzun bir süre geciktirilince, halkın merkeze ulaşması engellenince ortaya giderek katılaştan bir yönetim manzarası çıkmıştır. Bu da var olan siyasal ve toplumsal sorunların çözümlemesine ve giderek daha da karmaşık bir vaziyet almasına sebep olmuştur.²³⁴ Sonuç olarak Takrir-i Sükun Kanunu ile farklılık-çoğulculuk yönünde seyreden toplum, homojen ve tekçil bir yapıya dönüştürülmüştür. Her türlü siyasal oluşumun engellenip kapatılmasının yanı sıra dernekler, sosyal ve siyasal düşünceler yasaklanmış ve rejime muhalif nitelikteki medya bastırılarak susturulmuştur.²³⁵ Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan bu gelişmeler sonucunda, basın üzerinde otoriter kuram egemen olmuştur.²³⁶

Muhalefetin büyük ölçüde sindirilmesi ve Takrir-i Sükun Kanunu'nun hazırladığı elverişli ortam yeni reformların gerçekleştirilmesine olanak sağlamıştır. Nitekim bu ortam sağlanmasaydı gerçekleştirilecek reformlar hem muhalefetin hem de halk kitlelerinin direnişi ile karşılaşacaktı.²³⁷ Eylül 1925'te Tekke ve Zaviyeler kapatılmış, 24 Kasım 1925'te kılık-kıyafet reformu ile fes yasaklanmış yerine batı tarzı şapka ya da kepe geçmiştir. 26 Kasım'da saat ve takvim değişikliği yapılmış. Ayrıca toplumsal ve kültürel hayatı düzenleyen laik kanunlar yürürlüğe konulmuştur. Bunlar, 4 Mart 1926 Tarihli Ceza Kanunu, 29 Haziran 1926 Tarihli Ticaret Kanunu, 4 Ekim 1926 Tarihli Medeni ve Borçlar Kanunu'dur. Kabul edilen İsviçre Medeni Kanunu ile aile ilişkileri, kadının aile ve toplumdaki yeri Batı esasına göre düzenlenmiştir. Geleneksel hayat biçimi yerine, batılı-laik değerleri ikame etmeye amaçlayan hukuk

²³³ Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, s.134

²³⁴ Mustafa Armağan, *Tek Parti Devri Küller Altında Yakın Tarih*, 4. bs. Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 88.

²³⁵ Ömer Çaha, "Sivil Toplum Devlet Karşıtlığında Türkiye'de Cumhuriyet", der. Nuri Bilgin, *Cumhuriyet Demokrasi Ve Kimlik*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997, s. 260.

²³⁶ Erdal Dağtaş, "Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Öncesinde Sivil Toplum, Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, Mayıs 2000, s. 66.

²³⁷ Ahmad, *age*, s.76.

reformlarının yanı sıra eğitim ve öğretim reformu da yapılmıştır. 2 Mart 1926'da Maarif Teşkilatı Hakkında Kanun ile eğitim öğretim birleştirilmesi ilkesi altında eğitim işleri yeniden düzenlenmiştir. 3 Kasım 1928'de Latin alfabesi kabul edilmiş, böylece alfabe değişikliği ile en azından genç neslin yeni değerler sistemine göre yetişmesi amaçlanmıştır. Millet mektepleri açılmış ve dilin Türkçeleştirilmesi çabasına girilmiştir. Bu arada kadınlar oy hakkı kazanarak 1930'da belediye seçimlerine katılmışlardır.²³⁸ Kadın hakları konusundaki demokratik gelişmeler; siyasal haklarına Cumhuriyet dönemiyle elde etmiş olan Kadınlar; 1930'da belediye seçimlerine, 1932'de muhtarlık seçimlerine ve 1934'te genel seçimlere katılma haklarının verilmesiyle bu haklara kavuşmasıyla şekillenmiştir.²³⁹

B. Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi

4 Mart 1929'da olağanüstü yetkiler veren Tahrir-i Sükun Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasıyla ülkede oluşan ortam ikinci kez meydana gelecek olan muhalefet denemesini haber vermiştir.²⁴⁰ Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasının ardından çok partili demokratik hayata geçiş için atılan ikinci adım "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nın kurulması ile meydana gelmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın teşviki ve telkini ile kurulan bu fırka, Türk demokrasi tarihi için önemli bir yere sahiptir.²⁴¹ 1930 yılına geldiğinde Türkiye bir takım zorluklar ve sıkıntılar yaşamıştır. Özellikle birbiri ardına çok hızlı gerçekleştirilen devrimler ve bu konularda alınan çeşitli önlemler, muhalif grubun tepkisini çekmiş ve hükümete karşı direnişi artırmıştır.²⁴²

Bu ortam içerisinde oluşum sağlayan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş nedenlerini siyasi ve iktisadi olmak üzere iki etken üzerinden ele alabiliriz. Siyasi etken toplum tabanındaki huzursuzlukla meydana gelmiştir. Nitekim Zürcher Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş nedenlerini şöyle açıklamıştır: 1925 sonrasında

²³⁸ Öz, *age*, s.98-99.- Karpat, *age*, s.140-141.

²³⁹ Ayşegül Komsuoğlu, *Türkiye'de Siyasal Muhalefet*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s.91.

²⁴⁰ Çiçek, *age*, s. 212.

²⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 2.baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 613-614.

²⁴² Necdet Aykaç, "Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası- Menemen Olayı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 11, Sayı 44, Nisan 2009, s. 584.

yerleşen tek parça siyasal sistem, lider takım içerisinde çekişen fikirlerin serbest ve açık bir şekilde tartışılmasına hemen hemen yok denecek kadar olanak verirken, halkın toplumsal hoşnutsuzluğu ifade etmesine hiç olanak vermemiştir. Buna ek olarak Cumhuriyet Halk Fırkası'nın, bölgesel ve yerel temsilcilerinin otoriter tavırları ile beraberinden gerçekleşen kayırmacılık ve yolsuzluklar, kişi özgürlüklerinin yokluğu ve hükümetin gerçekleştirdiği reform politikaları yaygın bir öfkeye neden olmuştur. Bu öfkeyi, 1920'lerin sonlarında diğer tüm tarım üreticisi ülkeleri etkilediği gibi Türkiye'yi de etkileyen dünya ekonomi bunalımı daha da artırmıştır.²⁴³ Bu doğrultuda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna neden olan iktisadi etken, 1929 dünya ekonomik buhranının Türkiye ekonomisi üzerine olan olumsuz etkileri olmuştur. Yaşanan ekonomik buhrandan dolayı bütün dünyada tarım ürünleri fiyatlarında düşüşler olurken, bir tarım ihracatçısı olan Türkiye'nin de ihracat malı fiyatları hızla düşmüş ve dolayısıyla ihracat gelirleri azalmıştır. Beraberinde gerçekleşen Türk lirasının değer kaybetmesiyle iflaslar yaygınlaşmış ve pazara yönelik üretim yapan köylüler borçlarını ödeyemez duruma geldiklerinde, vergilerini ödemek için ellerinde ne varsa satmışlardır.²⁴⁴ Bu bunalım Türkiye'nin toplumsal siyasal ve ekonomik yapısında derin etkiler bırakmış, toplumun bütün kesimlerinde hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.²⁴⁵ Otoriter yapısı nedeniyle halk kitlesiyle iletişim kurma olanaklarından yoksun olan, Cumhuriyet Halk Fırkası bu hoşnutsuzluğu gidermek için esaslı olanaklara sahip değildi.²⁴⁶ Ülkedeki tek partili yapılanma ve bunun beraberinde getirdiği merkezileşme, özellikle reformların uygulanması noktasında ciddi sıkıntılar yaratmış, nitekim partinin mahalli örgütleri tabanın dilek ve isteklerini iktidara yansıtmakta yetersiz kalmıştır.²⁴⁷

1930 yılında hoşnutsuzluğun farkında olan Mustafa Kemal, raporların ve ülkede sık sık yaptığı inceleme gezilerinin sonucunda, toplumsal hoşnutsuzluğu belli bir yöne yönlendirmek, rehabet içerisindeki Cumhuriyet Halk Fırkası'nı harekete geçirmek ve hükümetin hem kusurlarını düzeltmeye hem de ekonomik vaziyete yeni çareler aramaya sevk edecek bir denetim sistemi kurmak için sadık bir muhalefet partisinin

²⁴³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.259-260.

²⁴⁴ Mehmet Halis Özer, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda İktisadi Düşünce", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 51, Kasım 2014, s.79.

²⁴⁵ Abdulvahap Akıncı- Sefa Usta, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29), 2015, s. 45.

²⁴⁶ Zürcher, *age*, s.260.

²⁴⁷ Öz, *age*, s.103.

kurulmasına izin vermeye hatta teşvik etmeye karar vermiştir. Bunun neticesinde Mustafa Kemal eski arkadaşı Fethi Okyar'a yeni bir parti kurma teklifinde bulunmuştur. Fethi Bey, Cumhurbaşkanına ülkenin durumuna ve İsmet İnönü'nün politikalarına ilişkin çok eleştirel bir rapor sunmuştur. Teklif üzerine birkaç gün tartışma ardından Fethi Bey, hükümetin partisinin çalışmasına olanak vermesini ve Mustafa Kemal'in tarafsız kalmasına dair güvence istemiştir. Mustafa Kemal'de yeni partinin cumhuriyetçilik ve laiklik ülkülerine sadık kalmasını istemiştir. Anlaşma olunca, Fethi Bey partiyi doğrudan Mustafa Kemal'in teklifi üzerine 12 Ağustos 1930'da resmen kurmuştur. Mustafa Kemal kız kardeşi Makbule Hanım'ı ve daha başkalarını da yeni partiye girmeye teşvik etmiştir. Parti 11 maddelik bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname 1924'teki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın beyannamesini çağrıştırmaktadır; nitekim parti hem liberal ekonomi siyasetini ve yabancı yatırımların teşvikini hem de ifade özgürlüğü ile tek dereceli seçimleri savunmuştur.²⁴⁸

Yeni kurulan partinin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bünyesinden doğmuş olmasına rağmen, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, parti içindeki doğal bir muhalefet hareketinin partiden ayrılmasıyla oluşmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası ise, tamamen bazı sebepler doğrultusunda Mustafa Kemal tarafından kurdurulmuş, göstermelik bir muhalefet yaratma girişimidir.²⁴⁹ Fakat Mustafa Kemal'in bu partinin kurulmasından beklediği pratik faydalar ne olursa olsun, bu muhalefetin zamanla gelişerek normal bir parti haline geleceğini ve memleketin idaresinde hayati bir görevi yerine getireceğini ümit etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın asıl siyaseti, Halk Fırkası'na karşı koymak ve ekonomi alanındaki başarısızlığını tenkit etmektir. Partinin bu tutumu, çevresinde hemen çok sayıda muhalif grubun toplanmasına sebep olmuştur.²⁵⁰ Nitekim 24 Ağustos 1930'da gazetelere verdiği beyanatında Cumhuriyet Halk Fırkası hakkında, hükümetin mali ve iktisadi konularda yanlış siyaset izlediğini, yedi yıldır bu konularda izlediği her yolun ülkeyi mali sıkıntıya soktuğunu söylemiştir. Bu doğrultuda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın en büyük hedefi ülkeyi iktisadi anlamda kalkındırmaktır. Hükümet halkı düşünememekte, bilhassa uyguladığı vergi sistemiyle halkı ezmiş (boş arsalardan ve kiraya verilmeyen evlerden bile vergi

²⁴⁸ Zürcher, *age*, s.260

²⁴⁹ Öz, *age*, s.101-102.

²⁵⁰ Karpat, *age*, s. 151-152.

almaktaydı) ve tarımı verimsiz bir hale getirmiştir. Fethi Bey vergi toplamının marifet olmadığını belirterek en kısa zamanda iktidara gelip halka hizmet edeceğini belirtmiştir.²⁵¹ Bu bakımdan Serbest Fırka ilkesel olarak İsmet Paşa hükümetinin izlediği ekonomik politikaya tamamıyla karşıdır. Ülkenin içinde bulunduğu sıkıntının en önemli nedeni uygulanan ekonomi politikalarının yanlışlığıdır. Yanlış olarak nitelenen ekonomik politikalarının başında ise vergiler, demiryolu yapımı, inhisarlar, para politikası ve yabancı sermaye uygulamalarına ilişkin konular gelmektedir.²⁵²

Halk yeni partinin çağrılarına heyecanla karşılık vermiş, büyük kalabalıklar Fethi Bey'i Anadolu'da gittiği her yerde coşkuyla karşılamış ve rejime yönelik bütün muhalefet Serbest Fırka'nın etrafında toplanmıştır. Fethi Bey'in Eylül 1930'daki İzmir ziyaretinde büyük ve coşkulu bir kalabalık onu karşılamış, ziyareti sırasında kitle gösterileri olmuş ve bunları grevler ve küçük işçi sınıfından gelen militanca bir hareket izlemiştir. Hükümete karşı yapılan gösterilerden anlaşılabileceği üzere muhalif gruplar iktidardaki partiye cesaretle meydan okumuşlardır.²⁵³

Ekim 1930'da belediye seçimleri yapılmış ve Serbest Cumhuriyet Fırkası 512 milletvekilliğinin 30'unu kazanmıştır. Çok az sayıda sandalye kazanılmasına rağmen iktidar partisi şaşkınlığa uğramış ve telaşa düşmüştür. Seçimlerin hemen arkasından yapılan meclisteki bir tartışmada, Fethi Bey iktidar partisini usulsüzlüklerle ve seçimlere hile yapmakla suçlamış, bu da Serbest Cumhuriyet Fırkası'na karşı öfkeli saldırılara yol açmış ve parti liderleri vatana ihanetle suçlanmıştır.²⁵⁴ Bu seçimler Serbest Fırka'nın, Cumhuriyet Halk Fırkası'na yönelttiği eleştirilerle başlayan, İzmir ve diğer şehirlerdeki olaylarla artan gerginliği doruk noktasına getirmiştir.²⁵⁵

Karpat'a göre Fethi Bey'in halktan gördüğü ilgi ona genel seçimleri kazandırabilirdi, bu doğrultuda endişeye kapılan Halk Fırkalıları, Fethi Bey'in halktan gördüğü ilginin artışı ve hükümeti eleştirmesini sadece kendi parti iktidarlarını değil aynı zamanda

²⁵¹ Ömer Çınar, "Siyasal Yaşamımızda Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, Mart 2015, s. 216-217.

²⁵² Abdülhamit Avşar, *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayını, İstanbul, 1998, s.75.

²⁵³ Ahmad, *age*, s.77.

²⁵⁴ Zürcher, *age*, s.261.

²⁵⁵ Çetin Yetkin, *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. bs. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 191.

rejimi tehdit eden bir tehlike olarak yorumlamışlardır. Nitekim Hükümete göre Fethi Bey'e yönelik yoğun ilgi özellikle gericilerden geliyordu.²⁵⁶

Halk Fırkası yöneticileri, Serbest Fırka'nın rejim muhalefetlerinin merkezi olduğunu ve bu şekilde devam ederse ülkede anarşinin yeniden ortaya çıkacağı yolunda iddialarını basın organları yoluyla işlemeye başlamış, bir taraftan da Mustafa Kemal'in parti yönetiminde olduğunu ve İsmet İnönü yönetimine yöneltilecek eleştirilerin aynı zamanda Mustafa Kemal'e yapılmış olduğunu her zaman dile getirmişlerdir.²⁵⁷

Gittikçe sertleşen muhalefet mücadelesinde Mustafa Kemal Atatürk Fethi Bey'e bu ortamda artık tarafsız kalamayacağını bildirmiştir. Böylece, Mustafa Kemal'e karşı gelmek durumunda bırakılan Serbest Fırka liderleri, Cumhurbaşkanının şahsına karşı bir siyasal muhalefet yürütmek istemeyen Fethi Bey'in Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kapatmaktan başka seçeneği olmadığını anlaması üzerine, partilerini 17 Kasım 1930'da kapatma kararı almışlardır. Bu sırada aynı aylarda açılmış bulunan birkaç küçük partiyi de bizzat hükümet kapatmıştır.²⁵⁸

Kısa ömürlü bir parti olmasına rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin demokratikleşme çabalarının en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Nitekim partinin kurulmasındaki temel amaç halkın talep ve görüşlerinin TBMM'ye yansıtılmasını sağlayarak demokratikleşmenin önündeki bütün engelleri kaldırmaktı. Fakat meydana gelen gelişmeler Fırkanın varlığını sürdürmesine olanak sağlamamıştır.²⁵⁹

Serbest Fırka kurucuları partilerini kısa sürede ve danışıklı bir biçimde kurduklarından dolayı düşüncelerini, bir siyasal partinin yapısını oluşturabilecek bir biçimde sistemleştirememişler ve hükümete yönelik eleştirilerini halkın en çok şikâyetçi olduğu konularda yoğunlaştırma politikası izlemeye başlamışlardır. Bu durum da, partinin kitlelerin belirli bir düşünce ve program doğrultusunda, yönlendirilip, kontrol altına alınabilmesi yerine, içinde bulundukları zor koşulların nedeni olarak gördükleri Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı Serbest Fırka'yı alternatif

²⁵⁶ Karpat, *age*, s.153.

²⁵⁷ Cezmi Eraslan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 9, Ocak 2000, s. 90.

²⁵⁸ Zürcher, *age*, s.261. – Karpat, *age*, s.153.

²⁵⁹ Ömer Çınar, *agm*, s. 207.

olarak düşünlen, çıkarları birbirinden farklı çeşitli kesimlerin Fırka'nın örgütlerinde etkili olmasına yol açmıştır.²⁶⁰

Cumhuriyet Halk Fırkası'na göre partinin kapatılması, partinin dinci gericilerin kendi amaçları için bir kalkan gibi kullandığını ileri sürerek isabetli olarak görülmüş, buna delil olarak da partinin kapatılmasından altı hafta sonra ortaya çıkan Menemen Ayaklanması(Nakşibendi tarikatına mensup Derviş Mehmet'in önderliğinde küçük bir grup İslam Hukuku ve Halifeliğin geri getirilmesini isteyerek, İzmir yakınlarındaki Menemen kasabasında yürüyüş yapmışlar ve olayı bastırmak için gelen yedek subayın başı kesilerek kasaba meydanında dolaştırılmıştır.²⁶¹)gösterilmiştir. Fakat bu iddianın doğruluğunu ispat eden kesin bir kanıt henüz yoktur. Tersine, Mustafa Kemal'in, Serbest Fırka'nın başarısının sebeplerini araştırmak üzere yaptığı seyahat göstermiştir ki halk, Serbest Fırka'yı tutmakla memleket içinde hâkim olan kötü durumu protesto etmekteydi. Karpat'a göre Serbest Fırka denemesi temel bir gerçeği açığa vurmuştur;²⁶²

“Ne kadar büyük olursa olsun bir siyasi reform ancak ekonomik ve toplumsal reformlarla tamamlandığı zaman ayakta durabilirdi. Özellikle Türkiye gibi ekonomik ilerlemenin ihtiyacının şiddetle duyulduğu memleketlerde bu gerçek bir kat daha güçleniyordu.”

Görünürde bir meclis ve seçimler olmakla beraber, uygulamada baskıcı bir yönetim anlayışının hâkim olduğu bu durumun, ülkede demokratikleşme ve çok partili hayata geçişin önünde bir engel olarak değerlendirilebilir.²⁶³

1930'dan sonra yeni bir yol izlenmiş ve bunun başlıca özelliği tek parti idaresinin güçlendirilmesi ve laik-milliyetçi reformların derinleştirilerek genişletilmesi yolunda gösterilen topyekûn gayretler olmuştur. Bu süre zarfından kabul edilen ilkeler açıkça belirtilip genişletilerek önce 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası programını sonra 1937'da anayasaya konulmuştur. Bu ilkeler; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ve inkılapçılık(devrimcilik) idi. Ayrıca devlet artan otoriter tutumuna uygun olarak ekonomi siyasetinde değişiklik yapıp sanayi sektörünün

²⁶⁰ Avşar, *age*, s.195.

²⁶¹ Ahmad, *age*, s.77.

²⁶² Karpat, *age*, s.154.

²⁶³ Abdolvahap Akıncı- Sefa Usta, *agm*, s.46.

idaresinde daha büyük sorumluluk yüklenmiş ve memleket ekonomisini genel denetimini eline almıştır.²⁶⁴

Kısaca Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Türkiye’de köklü değişimler olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nden Sovyet Rusya ve İtalya gibi totaliter rejimi benimseyen ülkelerin fazla etkilenmemesi, bu rejimlerin demokratik sisteme göre daha başarılı ve etkili olarak görülmesine yol açmış ve bunun doğrultusunda totaliter rejimler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de hayran kitlesi kazanmaya başlamıştır. Nitekim Menemen Olayı’ndan sonra ve devamında gelişen olaylar doğrultusunda tek parti otoritesi iyice pekişmiştir.²⁶⁵

Böylece Cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçişte ikinci bir deneyim olan Serbest Cumhuriyet Fırkası da, ne yazık ki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kaderini paylaşmış toplumsal ve ekonomik nedenlerden dolayı başarılı bir şekilde siyasal hayatta yer alamamıştır.

²⁶⁴ Karpat, *age*, s.155.

²⁶⁵ M. Naci Bostancı, *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996, s.51.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1945- 1950 DEMOKRASİYE GEÇİŞ SÜRECİ

I.DEMOKRASİYE GEÇİŞTE DIŞ ETKENLER

Uluslararası ortamda az gelişmiş ülkeler hem ideolojik hem iktisadi hem de siyasal ve toplumsal bakımlardan büyük devletlerin başlıca dış politika hedeflerini oluştururlar. Büyük devletler yani gelişmiş olan ülkeler, az gelişmiş ülkelerin içyapılarını ve dolayısıyla dış politikalarını etkileyebilecek güçtedirler. Nitekim Türkiye de az gelişmiş bir ülke olmasında dolayı gelişmiş ülkelere gelen dış etkilere oldukça açıktır.²⁶⁶Bu sebeple Türkiye'nin çok partili demokratik rejime geçişinde dış etkenler büyük rol oynamıştır.

Dış etkenler birbirinden bağımsız düşünölemeyecek bir olaylar serisinden meydana gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı ile başlayan seri, savaş sonrasında bölgede Sovyetler Birliği'nin çok güçlü bir devlet haline gelmesi ve Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs talep etmesi sonucunda devam etmiştir. Uluslararası ortamda güç dengelerinin değişmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin(SSCB) bir tehdit olarak algılanmaya başlaması ve bir dizi Antlaşmaların imzalanmasıyla süreç devam etmiştir. Türkiye için de Sovyet tehdidi ve endişesinin artması ile durum Batı'ya daha çok yakınlaşmayla sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, yeni şekillenen dünyada Birleşmiş Milletlere kurucu üye olarak katılmak, Batı'dan askeri ve ekonomik yardım almak istemiştir.²⁶⁷

Türkiye'nin Serbest Cumhuriyet Fırkası ile başarısız çok partili hayat yaşamasından sonra başlayan tek parti yönetiminden çok partili demokrasiye geçişin esas nedenlerini 1945 yılının İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dünya şartlarında aramak gerekir. Bütün dünyada uzun bir süre etkisi olacak olan “bloklar” politikası ve “soğuk savaş” bu yılda doğmuş, Birleşmiş Milletler Antlaşması bu yılda

²⁶⁶ Ömer Kürkçüoğlu, “Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946'dan bu yana), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 1, Ocak 1978, s. 220-223.

²⁶⁷ Mustafa Çufalı, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s.14.

imzalanmıştır. Türkiye’de bugünkü şeklini alan demokrasi de yine bu yılda hızla oluşmaya başlamıştır. Ünal’a göre;²⁶⁸

“Türkiye’de çok partili demokratik siyasi hayat, tam anlamıyla, işte bu savaş sonrası dünya şartlarının ve bunların iç politikaya yansımalarının bir mahsulüdür.”

Savaş sonrası ortaya çıkan durum tüm dünyada değişikliğe neden olmuştur. Bunun sebebi İkinci Dünya Savaşı’nın kazananının Batılı demokrasiler olmuş olmasıdır. Bu zafer tek parti diktatörlük yönetimlerinin ve siyasal sistemlerin gözden düşüp, itibar kaybetmesine neden olmuştur. Nitekim Müttefikler totaliter rejimleri savaşın sorumlusu olarak görmüş ve dünya barışının sağlanması açısından totaliter rejimlere karşı mücadele içerisine girmişlerdir. Bu durumda yeni dünya düzeni içerisinde var olmak için en önemli şart demokratik rejimi geçip, çok partili siyasal hayatı benimsemek olmuş ve Türkiye’nin bu değişimi görmezden gelmesi mümkün olmamıştır.²⁶⁹

A. İkinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da statüko ve dengelerde büyük değişiklikler olmuştur. 1920’li yıllarda Almanya’da ortaya çıkan Naziler, 1932’nin sonunda iktidara gelmişlerdir. Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi, Adolf Hitler önderliğinde Versay Antlaşması’ndaki kısıtlamaları kaldırmak için somut dış politikalar geliştirmiştir. Bu dış politikalar güvelik endişe nedeniyle güçlü bir ordu arayışı ve kaynak azlığını giderme açısından Alman yayılmacılığına olanak sağlamıştır.²⁷⁰

1930’lar birçok ülkede adı ne olursa olsun faşist niteliklere sahip düzenlerin yükselişine tanık olmuştur. Hitler Saar’ı, Avusturya’yı ve Çekoslovakya’yı işgal ettiğinde İngiltere ve Fransa bu işgallere karşı tepkisiz kalmışlardır ta ki 1 Eylül

²⁶⁸ Oğuz Ünal, *Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu*, 1. bs. Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s.11.

²⁶⁹ Ayşegül Şentürk, “Çok Partili Hayata Geçiş Süreci Ve Necmettin Sadak”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 25, Ocak 2012, s. 162.

²⁷⁰ Atilla Yayla, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Adres Yayınları, Ankara, 2014, s.121-126 – Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür*, çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Ankara, 2009, s.207.

1939’da Alman orduları Polonya’yı işgal edene kadar. İngiltere ve Fransa, Polonya ile güvenlik anlaşması nedeniyle 3 Eylül’de Almanya’ya savaş ilan etmişlerdir.²⁷¹

Bu arada Türkiye’deki siyasal durumda da değişiklikler olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk’ün 10 Kasım 1938’de vefat etmesiyle İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiş ve İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar “Milli Şef” olarak kalmış, aynı zamanda İnönü partinin “Değişmez Genel Başkanı” olarak ilan edilmiştir. Milli Şef dönemi Erdoğan’a göre, Türk siyasi hayatında en otoriter yönetim anlayışının yaşandığı bir dönem olmuş, bu dönemde Recep Peker Cumhuriyet Halk Partisi’nde etkinliğini artırarak, devrimci ve şiddete dayanan bir siyaset anlayışı uygulamıştır. Bu baskıcı siyaset anlayışına bir de İkinci Dünya Savaşı yıllarının zor şartları eklenince, Türkiye zorlu bir dönemece girmiştir.²⁷²Bu dönemde Türkiye de, Avrupa’da hakim olan totaliter rejimlere benzeyecek bir biçimde yetkiler hem parti hem de devlet başkanı olan tek kişide, Milli Şef’te toplanmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü savaş yılları boyunca savaş dışı amacına yönelik dış politikayı tek elden yürüterek tüm yetkileri elinde toplamış ve rejimin tekçi ve otoriter niteliği daha da artmıştır.²⁷³

İkinci Dünya Savaşı içerisinde Türkiye, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumanın tek yolu olarak, savaş dışında kalmayı düşünmüştür. Savaşı denge politikası kurarak sürdürmüştür. Nitekim 19 Ekim 1939’da İngiltere ve Fransa ile ittifak kurmasına rağmen savaşa katılmamış, üstelik Batılı devletlerin ve Sovyetlerin hoşnutsuzluğuna sebep olsa da, 18 Haziran 1941’de Türk-Alman dostluk ve saldırmazlık paktını imzalamıştır. Hem İngiliz ittifakına sadık kalmış hem de bir yandan Almanya ile ilişkilerini güçlendirmiştir.²⁷⁴

7 Aralık 1941’de Japonya’nın ABD’nin deniz üstüne saldırmasıyla, İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde tarafsızlığını ilan eden ABD 1941’in son günlerinde savaşa girmeye mecbur edilmiştir. Japonya’nın saldırısından sonra Almanya da ABD’ye savaş ilan etmiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşı tüm dünyaya yayılmıştır. Almanların Sovyetler Birliği’ne savaş açması, İkinci Dünya Savaşı’nın seyrini etkilemiştir, nitekim Ocak 1943’te Stanlingrat’ta Alman ordularının Kızıl ordu

²⁷¹ Çavdar, *age*, s. 401-403.

²⁷² Mustafa Erdoğan, *Türkiye’de Anaysalar ve Siyaset*, 4. bs. Liberte Yayınları, 2003, s. 70-71.

²⁷³ Nihal Kara, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Ve Demokrasi Sorunları”, Ed.: Ersin Kaygıcioğlu- Ali Yaşar Sarıbay, *Türk Siyasal Hayatı*, İçinde, 5. bs. Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 278-279.

²⁷⁴ A. Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 3, Mart 1968, s. 245.

tarafından kuşatılması ile Alman orduları geri çekilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunu hazırlayan ise savaş sırasında ABD'de yaşayan nükleer fizik uzmanlarının atom bombasını yapmayı başarmaları olmuştur. İlk atom bombası 6 Ağustos'ta Hiroşima'ya, ikincisi ise Nagazaki'ye atılmıştır. Atılan iki bomba Japonya'yı pes ettirmiş ve İkinci Dünya Savaşı 2 Eylül 1945'te silah bırakışımı imzalanarak sona ermiştir.²⁷⁵

İkinci Dünya Savaşı içinde ABD ve diğer Batılı devletler ile Sovyetler arasında kurulan işbirliği, çeşitli sebepler doğrultusunda ortadan kalkıp, bir bloklaşmaya (Doğu-Batı) gidildiği görülmüştür. Ayrıca bu dönemde Türkiye, Sovyetlerle ilgili bir sorun yaşamıştır.²⁷⁶ 19 Mart 1945'te Sovyet Rusya Türkiye'ye, 7 Kasım 1945'te bitecek olan 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemek istemediğini bildirmiştir. Bu Antlaşmada her iki taraf, üçüncü bir ülkeden kendilerine gelebilecek bir saldırıyı desteklemeyeceklerini veya katılmayacaklarını belirtmişlerdir. Sovyet Rusya, Türkiye ile yeniden anlaşabilmenin şartları olarak Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak istediğini (Kars ve Ardahan) açıklamıştır. Bu durum Sovyet Rusya'nın komşuluğunu Türkiye için çok sıkıntılı ve tehlikeli bir hale getirmiştir. İlerleyen süreç içerisinde Türkiye, Sovyet Rusya ile yolları ayırmış ve Batıların yanında yer almıştır. Savaşın ortalarında Türkiye açıkça gördü ki Mihver Devletleri (Almanya-İtalya-Japonya) savaşı kaybedecek ve özellikle Nazi Almanya'nın yenilgisi Avrupa dengesinde büyük bir boşluk oluşturacaktı. Nihayetinde bu boşluktan Sovyet Rusya faydalanacaktı. Sovyet Rusya'nın tehdit ve tehlikeleri karşısında Türkiye için en iyi ihtimal; savaşın ağır şartları altında ezilmiş İngiltere ve yenilmiş Fransa dışında Sovyet Rusya'dan daha güçlü olan ABD'ye dayanmak olmuştur. Nitekim savaşın son yıllarından itibaren Türkiye'nin dış politikasının yöneldiği doğrultuyu bu oluşturmuştur.²⁷⁷

Türkiye İkinci Dünya Savaşı içerisinde iç politikasını dış politika gereklerine göre belirlemiştir. Örnek olarak Almanya'nın üstün olduğu 1941-1943 döneminde ülke içinde ırkçı, Turancı bir akımın gelişmesine izin verilirken, 1944 yılında müttefiklere yaklaşma çabası içerisindeyken bu akım bastırılmıştır. Savaş yılları içerisinde de

²⁷⁵ Çavdar, *age*, s. 411-412-413-416.

²⁷⁶ Kürkçüoğlu, *agm*, s.225.

²⁷⁷ Ünal, *age*, s.120.

savaşın sona ermesiyle de Türkiye’de dış politikanın iç politikayı etkilemesi devam etmiştir.²⁷⁸

İkinci Dünya Savaşı’nda demokratik Batı Bloğu ve Sovyetlerin galip geleceği ülkelerce anlaşılmış, Avrupa totaliter rejimlerin temsilcileri İtalya ve Almanya’nın yenilgiye uğramasıyla yeniden şekillenecek olan dünyada demokrasi ve özgürlük yanlısı rejimlerin kurulması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum Türkiye için hem çok partili hayata geçiş hem de Batı bloğuyla işbirliği için önemli bir fırsat olmakla beraber bir zorunluluk olmuştur.²⁷⁹

Batılı Devletler savaş sonrası dünya için “Batı demokrasisi”nin güçlendiği bir düzen düşünmüşler, bunun için daha savaş sona ermeden 1 Ocak 1942’de Mihver’le (Almanya-İtalya-Japonya) savaş halinde bulunan 26 devlet “Birleşmiş Milletler Beyannamesini” imzalamıştır.²⁸⁰ Birleşmiş Milletlerin temelini Churcill ve ABD’de Başkanı Roosevelt’in bir araya gelip yayınladıkları Atlantik Bildirgesi oluşturmuştur. Bu ilkeler kısaca; savaştan sonra toprak kazanılmayacak, ilgili halkın onayı olmadan toprak değişikliği yapılmayacak, uluslar kendi geleceklerini kendileri belirleyecek, uluslararası işbirliği gerçekleştirilip- geliştirilecek, temel hammaddelerden eşit bir şekilde yararlanılacak, insanlar düştüğü korku ve açlık durumdan kurtarılacak, açık denizlerde ticaret serbestliği gerçekleştirilecek ve son olarak Mihver devletleri silahtan arındırılacak- topyekun silahsızlanmaya gidilecek şeklindedir.²⁸¹

İkinci Dünya Savaşını faşist-totaliter tek parti yönetimine dayalı ülkelerin kaybetmesiyle demokrasi cephesinin kazanması Batılı ülkelerin yanında yer almak isteyen Türkiye’yi de etkilemiş ve çok partili hayata geçmesini hızlandırmıştır. Bu süreçte tek partili, diktatörlük yönetimine dayanan siyasal sistemler gözden düşmüş, serbest seçime dayanan demokratik sistem ön plana çıkmıştır. Bu durumun neticesinde, Batılı müttefiklerin yanında yer almak isteyen ülkeler, kendi sistemlerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır.²⁸²

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar dış etkilerden olabildiğince bağımsız kalmaya çalışmıştır. Savaş yılları boyunca İnönü, geleneksel Osmanlı dış politikası

²⁷⁸ Kara, *age*, s.279.

²⁷⁹ Çufalı, *age*, s.14.

²⁸⁰ Ünal, *age*, s.123.

²⁸¹ Cavdar, *age*, s.412.

²⁸² Osman Akandere, *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 266.

geleneğinin en önemli aracı olan denge siyasetini uygulamış, savaşın gidişatına göre kimi zaman Müttefiklere kimi zaman da Mihver devletlerine yüzünü dönerek, Türkiye'yi savaşın dışında tutmayı başaramıştır.²⁸³ Ancak hem savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninden hem de savaşın etkilerinde uzak kalamamıştır.

Savaş sonrası dünya düzeninde Batılı devletlerin, demokrasi yanlısı rejimlerin hakim olması, belirmeye başlayan iki blok arasında atom tekeline sahip olan ABD'nin başını çektiği Batının stratejik üstünlüğü ve bu süreçte meydana gelen Sovyet tehlikesi ve uluslararası yapının bloklaşmaya gitmesi yüzünden Sovyet karşıtı blokla ittifak aranması gereksinimi Türkiye'nin Batılı demokrasi biçimini seçmesinde etkili olmuştur.²⁸⁴ Bütün bunların doğrultusunda Türkiye savaş sonucu yeni oluşan dünya düzeninde; Batı değerler ve devletler sisteminde yer almak ve Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak olan Birleşmiş Milletlerin kurucu üyesi olmak istemiş, bu da Türkiye'nin yönünü Batı'ya çevirerek demokratik siyasal hayata geçmek istediğini net bir şekilde ortaya koymuştur.²⁸⁵

B. San Francisco Konferansı

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya düzenini tartışmak için San Francisco Konferansı öncesinde gerçekleşen Yalta Konferansı, 4-11 Şubat 1945'te Ukrayna'nın liman kentinde düzenlenmiştir. Bu konferansa savaşın sonunda güçlerini koruyan hatta artıran, tarihte "Büyük Üçlü" olarak da anılan, ABD Başkanı Roosevelt, Sovyet Lideri Stalin ve İngiltere Başbakanı Churchill katılmıştır. Bu konferansta genel olarak; Almanya'nın teslim alınarak silahsızlandırılması ve ülkenin dört ülke (ABD, Sovyetler, İngiltere, Fransa) tarafından paylaşılması için bir strateji oluşturmak, Birleşmiş Milletlerin kurulması, savaşta yıpranan Doğu Avrupa ülkelerinde serbest seçimlerle demokratik bir gelecek oluşturulması gibi konular tartışılmıştır.²⁸⁶

Yalta Konferansı'nda yayınlanan faşist totaliter rejimlerin egemenliğinden kurtarılmış olan Avrupa ülkelerinde demokratik rejimlerin kurulacağı açıklayan

²⁸³ Selim Deringil, *Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.57-58.

²⁸⁴ Kürkçüoğlu, *agm*, s.225.

²⁸⁵ Çufalı, *age*, s.14.

²⁸⁶ Musa Özdemir-Sadık Çalışkan- Fatih Öztürk, "Yalta Konferansı: Soğuk Savaşa Giden Yol", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Ocak 2017, s.69.

“Kurtarılmış Avrupa Demeci” Avrupa ülkelerinde kabul edilmiştir.²⁸⁷ Batılı devletlerin yanında yer almak isteyen Türkiye için bu gelişmeler demokrasiye geçişte etkili olmuştur. Nitekim Türkiye Yalta konferansı sonrasında, San Francisco Konferansı’ndan hemen öncesinde bir dizi değişikliklere gitmiştir; 1944 yılında kapatılmış olan Tan, Vatan, Tasviri Efkar gazetelerine 22 Mart 1945’te yayın izni verilmiş ve askerin siyasi müdahaleden uzak olmasını savunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın 1944 yılında emekli olmasıyla hükümet silahlı kuvvetler üzerine sivil denetim yetkisi kurmak istemiştir.²⁸⁸

Yalta Konferansı İkinci Dünya Savaşı bitmeye yakın yapılmış ve temel odak noktası savaş sonrası düzenin nasıl olacağı konusudur. Bu bakımdan Yalta Konferansı için savaşın sonu savaş sonrası dönemin başlangıcı denilebilir. Bu Konferans’ta Türkiye’yi gündeme getiren konu Sovyet Rusya’nın Montrö Sözleşmesi’nin günün şartlarına uymadığını ve değiştirilmesini istemesidir. Stalin Sözleşme’nin hazırlanmasında Japonya’nın bile Sovyet Rusya’dan daha önemli bir rol oynadığını ve Türkiye’ye sadece savaş zamanı değil, savaş tehdidi durumunda da Boğazları kapama yetkisi verilmesinden rahatsız olduğunu belirtmiştir. Bu durum karşısında Stalin Boğazlarda serbest geçiş rejimini talep etmiş ve Türkiye’ye “Sovyetlerin Boğazını sıkma hakkı” veren durumu kabul edilemeyeceğini savunmuştur. Roosevelt konuyla ilişkili olumlu yaklaşmış ve Sovyet Rusya’nın ileri süreceği teklifleri değerlendirip, kendilerine bilgi verileceği kararlaştırılmıştır.²⁸⁹ Fakat daha sonra ABD, Sovyetlerin politikalarından rahatsız olacak ve bu görüşünü değiştirip Türkiye’yi destekleyecektir.

Yalta Konferansı’nın ardından 25 Nisan 1945’te Amerika’nın San Francisco şehrinde büyük bir konferans toplanmıştır. Bu konferansa Mihver devletlerine savaş ilan etmiş ve Birleşmiş Milletler Demeci’ni imzalamış ülkeler katılmıştır.²⁹⁰ Türkiye Birleşmiş Milletlere kurucu üye olarak katılma istiyordu ancak İngiliz Büyükelçisi Peterson San Francisco Konferansı’na sadece 1 Mart 1945’e kadar savaş ilanı edecek ülkelerin davet edileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945’te Japonya ve

²⁸⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984, s.432.

²⁸⁸ Çufalı, *age*, s.15-16.

²⁸⁹ Bahadır Eser- Özlem Demirkıran- Eda Çiçek, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasetinin Liberalleşmesi Bağlamında Türk-Amerikan İttifakının Ortaya Çıkışı: Batı Bloğuna Geçiş”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, Aralık 2011, s.27-28.

²⁹⁰ Ünal, *age*, s.123.

Almanya'ya savaş ilan ederek, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Demeci'ni imzalamıştır.²⁹¹ Böylece Türkiye hem Mihver Devletlere savaş açtığı hem de Birleşmiş Milletler Demeci'ni imzaladığı için San Francisco Konferansına katılmıştır. Bu konferans İkinci Dünya Savaşı'nda batılı devletler totaliter diktatörlere karşı, uğruna savaştıkları kutsal değerler olarak ifade ettikleri demokratikleşme ve demokrasi ilkelerini tüm dünya uluslarının siyasi yapılarında egemen kılmak için düzenlenmiştir.²⁹²

Birleşmiş Milletler Demeci, İnsan hakları terimine ilişkin dört temel unsur barındırmakta ve bu dört temel unsur günümüz insan hakları kavramlaştırmasının da temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bu dört temel unsur şunlardır;²⁹³

- “Temel değerler olarak geleneksel siyasi hakların vurgulanması,
- Sosyal adalete atıf yapan *Dört Özgürlük Haklarının* (Roosevelt tanımlamıştır bunlar; ifade özgürlüğü, ibadet özgürlüğü, yoksunluk içinde olmama özgürlüğü, korku içinde olmama özgürlüğüdür. Özgürlüğü de insan haklarının her yerde üstünlüğü olarak ifade etmiştir) daha geniş kapsamlı bir okumasını içermesi,
- Bu vizyonun bireyler kadar egemen ulus-devletleri de kapsamı gerekliliği (tüm ülkelerdeki tüm insanlar),
- Bu ilkelerin iç hukukta olduğu kadar uluslararası düzeyde de uygulanmasına yapılan vurgu.”

San Francisco Konferansına katılan Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın temsil ettiği içlerinde Feridun Cemal Erkin'in de bulunduğu heyet ile katılmıştır. Türk heyeti San Francisco'ya gitmeden evvel İnönü heyette bulunan Feridun Cemal Erkin'e şunları söylemiştir(İnönü'nün söylediklerini Feridun Cemal Erkin, yıllar sonra İnönü'nün ölümü üzerine yayınladığı bir makalede dile getirmiştir);²⁹⁴

“Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı bize sorabilirler. Böyle bir soruya şöyle cevap verirsiniz: Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları raylarında perçinleştirmek ve Atatürk'ün de arzu ettiği, gerçek, tam demokrasiyi kurmak olacaktır. İnönü şimdiye kadar bu çığıra girmeyi istiyordu. Harbin ortaya çıkardığı çeşitli tehlike ve sorunlar buna imkan

²⁹¹ Çufalı, *age*, s.14.

²⁹² Filiz Tufan Emni, “Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinin Düşünsel ve Tarihsel Temelleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1-2, Aralık 2006, s. 535.

²⁹³ Görkem Birinci, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletler’e”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, Aralık 2017, s. 63- 67.

²⁹⁴ Ünal, *age*, s.123-124.

vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanının en aziz arzusudur.”

Nitekim Türk Heyeti başkanı Hasan Saka Reuter Ajansı'na 16 Mayıs'ta verdiği demeçte İnönü'nün düşüncelerini ifade etmiştir; “Anayasamız en ileri demokrat anayasalarla mukayese edilebilir ve başkalarını da çok geride bırakır” demiş ve buna ilave olarak da “her demokrat tezahürün harpten sonra Türkiye’de gelişeceğini” söylemiştir.²⁹⁵

San Francisco Konferansı iki ay süren hararetli tartışmalardan sonra 26 Haziran 1945'te “Birleşmiş Milletler Antlaşması”nın imzalanmasıyla özgürlük ve demokrasi konularına vurgu yapılarak konferans sona ermiştir. ABD, Çin, Fransa, İngiltere, Sovyetler Birliği büyük devlet sıfatı kazanmış ve veto hakkı elde etmiştir, bu günümüze kadar devam etmektedir. Konferansa kurucu üye sıfatı ile katılan Türkiye, Sovyet endişesini ikili görüşmelerde dile getirerek kısmi de olsa bir destek kazanmıştır.²⁹⁶

Birleşmiş Milletler iki siyasi ihtiyaç üzerine tasarlanmıştır. Birincisi; Batılı güçlerin kendi aralarında girdiği çatışma ve sonucunda meydana getirdiği askeri, mali ve manevi kayıpların da etkisiyle, mevcut Batı üstünlüğünün yitilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda, bu anlamdaki iç çekişmesin giderilmesine odaklanan bir egemenlik örgütlenmesi arayışı söz konusu olmuştur. Bu ortamda tek bir gücün yönetiminden ziyade çekişmeyi önleyecek düzeyde ortak bir yönetim oluşturulmasına karar verilmiştir. Nitekim San Francisco Konferansı'nda kurumsallaşma sürecine girdirilen Birleşmiş Milletler örgütü bu siyasi ihtiyaç doğrultusunda bir ortak yönetim mekanizması olarak tasarlanmıştır. İkinci siyasi ihtiyaç ise; Sömürgelerin bağımsızlaştırılması siyaseti ile sömürgelerde meydana gelen siyasi hareketlerin egemenlik ilişkilerine yönelik bit tehdit oluşturulmaması amaçlanmıştır. Fakat sömürgelerin siyasi bağımsızlık kazanması politikası bu sorunun giderilmesinde yeterli olmamıştır. Bu doğrultuda sömürgeler stratejik bağımsızlığı, sistem içinde kalmaları şartıyla yeni oluşan ulus-devletlerin bu anlamda uluslararası sisteme katılmaları, sistem içinde tutulmalarının stratejik olarak temini egemenlik ilişkileri açısından öncelikli bir sorun olmuştur. Bu bakımdan Birleşmiş

²⁹⁵ Çufalı, *age*, s.17.

²⁹⁶ Ayşen Şatıroğlu, “San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, Aralık 2006, s. 29.

Milletler örgütü batılı ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinin düzenlenmesinde ortak yönetim mekanizması olmasıyla birlikte yeni oluşan ulusların sisteme katılmaları ve kendilerini ifade etmek için bir platform rolü de üstlenmiştir.²⁹⁷

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın imzalanmasıyla artık dünyada otoriter rejimlerin sonunun geldiğini anlaşıyordu. Bu bilinçle Anlaşmayı onaylayan Türkiye'de de yeni bir dönem açılmıştır. İnsan haklarının en üst düzeyde korunmasının taahhüt edildiği bu dönemde demokratikleşme yönünden adımlar atılması gerek yurt dışında gerekse ülkede bazı çevrelerce beklenmekteydi.²⁹⁸ Dursun'a göre savaşı kaybeden bir kısım ülkeler galip devletler tarafından demokratikleştirilirken, Türkiye gibi bir kısım ülkeler de sırf demokratik blok savaşı kazandığı için kendilerini demokratikleşmeye mecbur hissetmişlerdir.²⁹⁹

Türkiye'de diğer devletlerle beraber Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı 26 Haziran 1945'te onaylamış ve antlaşma 15 Ağustos 1945 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir.³⁰⁰ Birleşmiş Milletler Yasası 24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe girmiş, böylece Türkiye demokrasi yolunda geri dönülemez bir adım atmıştır. Birleşmiş Milletler Anayasası'nı onaylayarak çok partili hayata geçmeyi kabul etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'de çok partili hayata geçişin, savaş sonrası kurulan yeni dünya düzeninde yer alabilmek için bir zorunluluk olarak görüldüğü şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim Adnan Menderes Mecliste yapmış olduğu bir konuşmada;³⁰¹

“Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni kabul eden milletlerin demokrasi prensiplerine uygun olarak vatandaşlarının özgürlüklerinin ve siyasi haklarının saklı tutulması taahhüt ettiklerini kabul etmişlerdir...” diyerek çok partili demokratik hayata geçişin gerekli olduğu üzerinde durmuştur.

Esasen İkinci Dünya Savaşı'nın seyrini savaşa girerek değiştiren ABD'nin savaş sırasında yürüttüğü yoğun kamuoyu kampanyasının temelini insan hakları

²⁹⁷ İsmail Coşkun, “San Francisco Sonrası Dünya”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, Aralık 2006, s. 18-19.

²⁹⁸ Resul Babaoğlu, “İngiliz Belgelerinde Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti'nin Kuruluşu Ve 1946 Seçimleri”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, Ocak 2017, s. 374-375.

²⁹⁹ Davut Dursun, “Demokratikleşmeyen Cumhuriyet”, Ed.: Selahaddin Bakan-Adnan Küçük-Ahmet Karadağ, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye'de Siyasal Hayat*, içinde, I. Cilt, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005, s. 178-179.

³⁰⁰ Akandere, *age*, s.336-337.

³⁰¹ Abdulvahap Akıncı- Sefa Usta, “Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, Ocak 2016, s. 281.

oluşturmuştur. Nitekim ABD savaşa katılma nedenini insan hak ve özgürlüklerinin savunusuyla ilişkilennirmiştir. Bu kampanya hem ABD hem de dünyada büyük destek görmüştür. Devamında ise bu süreci San Francisco Konferansı ile kuruluşu tanımlanan Birleşmiş Milletler örgütünün temel amaçları arasında insan haklarının yer almasıyla sonuçlanmıştır.³⁰²

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan yeni düzene sahip dünya, çok partili hayatın doğum sancıları içerisine girmiştir. Nitekim dış etkilerin sonucunda Türkiye’de muhalefet canlanmaya başlamış, şartlar Türkiye’deki tek partili Milli Şef yönetiminin çok partili demokratik rejime dönüşmesini bir mecburiyet haline getirmiş ve Türkiye’nin dış güvenliği açısından Sovyet tehlikesi de bunu daha da pekiştirmiştir.³⁰³

Nitekim Sovyet tehlikesi daha önce değinildiği üzere Sovyetlerin Yalta Konferansı arkasından 19 Mart 1945’te, 1925 tarihinde imzalanmış olan Saldırmazlık Antlaşması’nın yenilenmeyeceğini, ancak antlaşmada değişiklik olup boğazlarda üs ve doğu sınırında toprak karşılığıyla tekrardan antlaşma sağlanabileceğini Türkiye’ye bildirmesiyle olmuştur. Bu durum karşısında ABD hükümeti, Türkiye’nin kararlı bir yol tutmasını tavsiye etmiş ve Türkiye’de bundan güç alarak 22 Ağustos ve 18 Ekim tarihlerinde verdiği notalarla Sovyetlerin isteklerini, Türkiye’nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğu için reddetmiştir. Savaşın galip devletlerinden biri olan Sovyetlerin 1945 ve 1946 yıllarında Türkiye’ye iki kez nota göndererek taleplerde bulunması, Türkiye’nin güvenlik kaygısı ile ABD’ye yanaşmasını hızlandırmıştır. Türkiye’de bu durum karşısında demokrasiyle yönetilen Batılı ülkelere yüzünü dönmüştür.³⁰⁴

C. Truman Doktrini

İkinci Dünya Savaşı bütün dünyada büyük bir yıkıma sebep olmuş, özellikle Avrupa coğrafyası büyük oranda tahrip edilmiştir. Bu durumda ortaya çıkan yıkımın izlerini silmek için kalkınma hamlesi başlatılmıştır. Bu savaştan diğer ülkelere nazaran görece güçlü çıkan ABD ve Sovyetler, etkinliğini daha da arttırmak için kendine

³⁰² Birinci, *agm*, s. 78.

³⁰³ Ünal, *age*, s.127.

³⁰⁴ Akıncı-Usta, *agm*, s.281.

tarafıtar bulmaya çalışmış, nitekim yakın ilişki kurdukları ülkeleri siyasi, iktisadi ve askeri yönden desteklemişlerdir. Esasen bu desteğin arkasındaki temel amaç az gelişmiş olan ülkeleri yardım ve kalkınma desteği adı altında denetim altına alma isteği olmuştur.³⁰⁵

Savaş sonrası ortamda Almanya ve İtalya'nın yenik düşmesi, İngiltere'nin savaşı kazanan devletlerarasında yer almasına rağmen savaş yıllarında oldukça yıpranmış ve ciddi ekonomik sıkıntılar yaşaması, ABD'nin ise savaş yorgunu olması nedeniyle Sovyetler bu siyasi boşluktan yararlanmak istemiştir. Nitekim Sovyet Rusya savaş sonrası kazanımlarını arttırmak amacıyla Türkiye üzerinden baskı yapmaya başlamıştır.³⁰⁶

Yalta Konferansı'nda Boğazlar sorunun ortaya ıkışı ABD ve Sovyetlerin iş birliğinin devam ettiği yıllarda olması ABD'nin Sovyetlerin tekliflerini değerlendireceğini söylemesi, Türkiye'yi Sovyetlere karşı tek başına direnmeye mecbur bırakmıştır fakat devamında ABD'nin Sovyetlerin politikasından rahatsız olmaya başlamasıyla yönünü Türkiye'ye çevirmiştir. ABD ile Sovyet Rusya'nın savaş sırasında kurdukları iş birliği ortamı 1947'nin başından itibaren sarsılmaya ve yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Amerikan kamuoyunda "kızıl tehlike" korkusu bu dönemde yayılmaya başlamış ve halk ile yöneticilerin Sovyetlere dair düşüncelerinde büyük bir yön değişikliğine yol açmıştır.³⁰⁷

ABD başlarda Türk ve Sovyet arasındaki anlaşmazlığa ilk tavrını iki ülke arasına karışmamak, sorunu iki ülkenin kendi aralarında çözmesi olarak koyarken İngiltere Sovyetlerin boğazlarda s edinmesine karşı olduğunu belirtmiştir. Bu süreç içerisinde Türkiye 20 Ağustos 1945'te Amerika ve İngiltere'ye birer nota verir. Bu notada Boğazlar bölgesinde barışın korunmasına ve bunu sağlanacak yöntemin, Türkiye'nin egemenliğine ve güvenliğine herhangi bir engel oluşturmaması istenmiştir. Bu notadan sonra Amerika'nın görüşü değişmeye başlar ve 1945 yılı sonlarına doğru, su yollarının Türkiye'nin egemenliğine bırakılması anlayışı gündemde gelir. 1946 yılının başlarında artık ABD, Türkiye'nin toprak bütünlüğüyle

³⁰⁵ Mahmut Akkor, "II. Dünya Savaşı'nın Sonu Ve Truman Doktrini'nin Ortaya ıkışı", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Kasım 2017, s.1.

³⁰⁶ Levent Kalyon, " Truman Doktrini zerine Bir Analiz", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, Nisan 2010, s.8.

³⁰⁷ Eminaalp Malkoç, "Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye'ye Amerikan Yardımları (1947-1950)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 9, Ekim 2006, s.92.

yakından ilgilenmeye yönelir ve ABD Başkanı Harry S. Truman 15 Ağustos 1946'da yaptığı açıklamada Türkiye'yi desteklediğini dile getirir. Nitekim Truman, Sovyet Rusya'nın Boğazların ortak savunulması bahanesiyle Türkiye'yi kontrol etme amacıyla olduğunu, Türkiye'yi egemenliği altına aldıktan sonra da hedefinin Akdeniz ve Orta Doğu'da dengeyi bozmak ve bölgedeki uluslararası su yollarını kontrol altına almak olduğunu bildirmiştir.³⁰⁸

Sovyetlerin savaş sırasında İngiltere ile işgal ettiği İran'dan İngiltere'nin çekilme kararına rağmen çekilmeye yanaşmaması, tam tersine İran'daki askeri varlığını daha da artırması ABD'yi Sovyetler konusunda kaygılandırmaya başlamıştır. Sovyet Rusya'nın İran'daki durumunu değerlendiren ABD'li yetkililer, bu bölgedeki petrol kaynaklarının Sovyetlerin kontrolüne geçmesinden ve buna ek olarak İran'a yerleşen Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye baskısını artırarak genişleme sürecine gireceğinden tedirgin olmuştur. Aynı zamanda Yalta Konferansı'nda alınan kararlarına uymayan Sovyetler Birliği, Polonya ve Sovyet işgalindeki diğer Doğu Avrupa ülkelerinden çekilmemesi de ABD'nin tedirginliğini daha da artırmıştır.³⁰⁹

Türkiye Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak anlama konusunda artık yalnız değildi. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Mayıs 1946'da Sovyet dış politikasının temelini ne olduğunu sorduğunda Fransız Dışişleri Bakanı “yayılmacılık yoluyla güvenlik” şeklinde cevap vermiştir.³¹⁰

Sovyetlerin 1946'da İran üzerinden Orta Doğu petrolleri, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na ulaşmayı amaçlaması aynı zamanda bu amaçlarına Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'e yine Yunanistan üzerinden Doğu Akdeniz'e sahip olma isteği eklenince İkinci Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkan İngiltere'yi iyice zora sokmuştur. İngiltere'nin Sovyetler karşısında devam ettirilebilir bir gücünün olmayışı, İngiltere'nin ortaya çıkardığı boşluğu doldurabilecek güce sahip olan ABD'yi öne çıkarmıştır.³¹¹

³⁰⁸ Şatiroğlu, *agm*, s.30.

³⁰⁹ Barış Ertem, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri Ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkiler”, *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 7, Yaz 2013, s. 176.

³¹⁰ Kaan Kutlu Ataç, “70.Yılında Truman Doktrini: Türkiye ve Soğuk Savaş”, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt 8, Sayı 1, Temmuz 2016, s. 107.

³¹¹ Akkor, *agm*, s.4.

Bu durum karşısına Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'ne karşı politikası sertleşmiştir. ABD'nin bu politikası 1946'dan sonra artık "Çevreleme Politikası" ya da "Sınırlandırma Politikası"na dönüşmüştür. ABD yeni politikası gereği, Sovyetler Birliği'nin genişleme alanında bulunan Türkiye'ye destek vermeye başlamıştır.³¹²

Nitekim savaştan hem maddi hem askeri anlamda yıpranmış çıkan İngiltere, 21 Şubat 1947'de içinde bulunduğu güçlükler nedeniyle bir süredir Türkiye ve Yunanistan'a verdiği ekonomik ve askeri yardımı devam ettiremeyeceğini, 1 Nisan 1947 tarihi itibarıyla bu yardımı keseceğinin ABD'ye belirtmiştir.³¹³

İngiltere Amerika'ya, Türkiye'nin Batı savunması için önemini belirterek hem askeri hem de ekonomik yönden desteklenmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca ABD ve İngiltere'nin bu süreçte ortak endişesini Yunanistan'daki iç savaştan sonra aşırı solcu bir iktidarın başa geçmesiyle Sovyet etki alanının Yunanistan'ı da içine alarak güneye doğru yayılma ihtimali oluşturmuştur.³¹⁴

Bu doğrultuda 12 Mart 1947'de Başkan Truman Kongredeki konuşmasında, Türkiye ve Yunanistan'ın bağımsızlıklarının ülke içinden ve dışından tehdit altında olduğunu ve eğer Amerika bu iki ülkeye de yardımcı olmazsa iki ülkede de totaliter bir rejim oluşacağına ve insanların özgürlüklerini yitireceklerini dile getirmiştir. Ayrıca konuşmalarında Amerika'nın güvenliğinin uluslararası barışla ilişkili olduğunu, bu sebeple bu ülkelerde yaşayan insanların özgür yaşamaları ve ulusal bütünlüklerini korumaları için ABD'nin bu ülkelere öncelikle ekonomik yardımı yapmasının gerekli olduğunu, eğer bu yardım yapılmazsa uluslararası güvenlik ve ulusal refahlarının da tehlike altında olacağını vurgulamıştır. Yani Türkiye ve Yunanistan'ın özgürlüğü sadece kendileri için değil, ABD'nin de güvenliği ve barışın devam edebilmesi için korunmalıdır.³¹⁵

Truman'ın konuşması dış politikada özgürlüklerin korunması yönündeki inanca değiniyordu. Nitekim bu inanç, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nda rol alma sebebini de Amerikan dış politikasında özgürlüklerin korunması ve Amerika'nın buna bağlı güvenliğinin sağlanması amacıyla aynı içeriği taşımaktaydı, bu bakımdan

³¹² Ertem, *agm*, s.176.

³¹³ Kalyon, *agm*, s.10.

³¹⁴ Barış Ertem, "Türkiye- ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, Sayı 21, Haziran 2009, s. 386.

³¹⁵ Kalyon, *agm*, s. 10-11.

konuşmasının özü ideolojiktir. Truman eğer acil bir müdahale olmazsa komünizmin demokrasi üzerinde zafer kazanarak çok sayıda insanın özgürlüklerini kaybedeceğinin üzerinde durmuştur. Amerikan kamuoyunda yükselen anti-komünist duygular içerisinde Truman'ın konuşması büyük ilgi görmüştür. Truman bu çerçevede Yunanistan'a 300, Türkiye'ye 100 milyon dolar yardım teklifinde bulunmuş ve bu yardım içerisinde mahalli personelin eğitimi, altyapı çalışmalarının desteklenmesi, kaynakların kullanımını gözetecek Amerikalı uzmanların bu ülkelere gönderilmesi de yer almıştır. Truman'ın konuşmasında geçen yardım sadece Yunanistan ve Türkiye ile sınırlı kalmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Başkan'ı Truman'ın konuşmasının özünü oluşturan dış politika anlayışı; silahlı azınlıklarla veya dış baskılarla mücadele eden özgür milletlere destek, Truman Doktrini olarak adlandırılmıştır.³¹⁶

Kongrede yardımın verilmesine dair eleştiriler de olmuştur. Nitekim Türkiye'de demokrasinin olmadığını ve buna rağmen yardım istendiği tartışılmıştır. İnönü Amerikan yardımının demokrasiyi savunma yolunda bir adım olduğunu ve Türkiye-ABD arasında sıkı ilişkiler kurulmasıyla demokrasinin sağlam bir temele yerleşmesine yardımcı olacağını bildirmiştir.³¹⁷

12 Mart 1947 tarihinde ABD Kongre'sinde Truman Doktrininin yürütülebilmesi için Türkiye'nin Amerikan kamuoyunu, siyasal sisteminde demokratik bir yönetime doğru gittiği yönünde ikna etmesi gerektiği görüşü dile getirilmiştir. Yunanistan ve Türkiye'ye yardım kanunu Kongre tarafından kabul edilip 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girmiş ve Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma ise 12 Temmuz 1947 yılında imzalanmıştır.³¹⁸

1947-1949 yılları arasında Truman Doktrinde yer alan askeri malzeme yardımı da dahil Amerikan Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye verdiği para miktarı 152,5 milyon doları bulmuştur. Bu paranın 147,5 milyon dolarlık bölümü hava, kara ve deniz kuvvetlerinin modernizasyonu için kullanılırken 5 milyon dolar kadarı da yol yapım çalışmalarında değerlendirilmiştir.³¹⁹

³¹⁶ Ataç, *agm*, s. 126-127.

³¹⁷ Şatiroğlu, *agm*, s.32.

³¹⁸ Akıncı- Usta, *agm*, s.282.- Ertem, *agm*, s. 389.

³¹⁹ Akkor, *agm*, s.12.

Truman Doktrini ile Türkiye'nin kabul ettiği anlaşmada yardımın amacı olarak; "Türkiye'nin hürriyeti ve bağımsızlığını korumak için ihtiyacı olan güvenlik güçlerinin takviyesini sağlamak ve ekonomisinin istikrarını korumak" olarak belirlenmiştir. Türkiye bu amaç karşılığında bazı yükümlölükler almıştır. Nitekim ABD, Türkiye'ye bu amacın uygulanması için şartlar koymuştur. Bunlar; yardımın Amerika tarafından belirlenen amaca uygun kullanılması, yardımın kullanılırken ABD'ye danışılması bilhassa ABD'nin söylediği şekilde kullanılması ve son olarak da ABD hükümetine ve basınına sürekli bilgi verilmesidir. Bu şartlar Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Bu durumda Türkiye fiilen Batı Bloğunda yerini almış ve Truman Doktrini ile askeri ve ekonomik olarak dışa bağımlılığının temellerini atmıştır.³²⁰

İsmi ABD Başkanı Harry S. Truman'dan alan Truman Doktrini Türk- Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olsa da doktrinin asıl nedeni, Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin savunulmasından çok Batı Avrupa'nın savunulmasıdır, doğusu Sovyetlere kaptırılan Avrupa'nın batısını da Sovyetlere kaptırmamaktır. Nitekim 1947 yılını izleyen dönem, Amerikan politikasında komünizme karşı açılan savaş dönemi olmuş ve bu dönemin temelini de Truman doktrini oluşturmuştur.³²¹

1946 yılında Türkiye'de durum ise artık tek parti yönetiminin sarsılıp ciddi bir muhalefetin doğduğu siyasi bir ortam oluşmuştur. Türk hükümeti, kamuoyu ve basının büyük bir bölümü ABD tarafın sunulan Truman Doktrinini memnuniyetle karşılamıştır. Nitekim yardımlar hem bir taraftan devam eden Sovyet tehdidine karşı ABD ile işbirliği yapmak suretiyle güven verici bir rol oynayacak hem de ekonomik kalkınmaya ve ordunun modernizasyonuna katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda Türkiye bu doktrininde gösterdiği üzere artık uluslararası siyasal ortamda yalnızlığına son verilmiştir. Türkiye içerisindeki durum ise, ilk kez yapılan genel seçimlerde ciddi bir muhalefetle karşılaşan CHP iktidarı, savaş yıllarında yıpranan itibarını düzeltmek, yapılan eleştirileri ortadan kaldırmak ve yükselen muhalefet karşısında tekrar güçlenmek için Doktrin sayesinde bir fırsat yakalamıştır. Savaş yıllarında borç verme ve kiralama yöntemi ile alınan harp malzemelerinin önemli bir kısmının silinmesi ile kısa vadede CHP iktidarının itibarını düzeltecek ekonomik

³²⁰ Kalyon, *agm*, s. 17-18-21.

³²¹ Akkor, *agm*, s.6.

iyileştirmeler yapma ihtiyacı, siyasi gücü elinde bulunduran iktidar için yardımları daha da cazip kılmıştır.³²²

Türkiye'nin Amerika ile ilişkisinin boyutunu gösteren Truman Doktrininin Türkiye üzerinde temelde iki amacı vardı; Türkiye'nin Sovyetlerin saldırganlığına karşı mücadele etmesi ve bu mücadelede savunma bütçesinin Türkiye ekonomisinde yarattığı ağırlığın azaltılmasıdır. Doktrinin Türkiye'de sağladığı askeri ve ekonomik yardımdan daha fazla siyasi bir anlam taşıdığını söylenebilir. Nitekim Türkiye'nin Truman Doktrini ilanından sonra savaş sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünyada Batı bloğu içerisinde yer alması ve bu bloğun görüşlerinin güçlü bir bölgesel savunucusu olması Türk dış politikasının 1947'den sonraki çizgisini oluşturmuştur.³²³

D. Marshall Planı

Truman Doktrini ile temel anlamda Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardım öngörülmüştür. Yardımdan yararlanan bu iki ülke Sovyetlerin doğrudan doğruya baskısı ve tehlikesi altında olduğu için Sovyetlere karşı mücadele etmeleri desteklenmiştir. Fakat bu sırada Avrupa ülkelerinin ekonomik durumu da savaşın etkisinden dolayı çökmüştü, savaşın uzun süreci bütün ülkelerin ekonomik kaynaklarını tüketmiştir. Bütün ülkelerde durum kötüydü ve ekonomileri canlandırarak kaynak yoktu. Sovyetler, Avrupa ülkelerindeki ekonomik sıkıntıların farkındaydı ve bunu fırsat bilerek komünizm propagandasını artırmıştır. Bu propaganda savaştan sonra büyük ekonomik sıkıntılar çeken Avrupa ülkelerinde zemin bulmuştur. Nitekim komünist partilerin güçlü olduğu Fransa ve İtalya, Sovyetlerin propagandasıyla komünist partilerin kışkırtmaları sonucu, ülkelerinde grevlere yol açıp ekonomiyi felce uğratmışlardır. Grevler sayesinde komünist partilerin iktidara gelmeleri amaçlanmıştır.³²⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan hasar görmeden çıkan ABD, savaş bitiminde altın rezervlerinin %70'ine sahip olması ve dünya sanayi üretiminin %40'ını karşılaması

³²² Kalyon, *agm*, s.13.

³²³ Ataç, *agm*, s.129-130.

³²⁴ Ertem, *agm*, s.390.

onu pazar arayışına itmiştir. Buna bağlı olarak da kendisine pazar olanağı sunacak olan Avrupa'nın sorunlarıyla yakından ilgilenmeye başlamıştır.³²⁵

Savaş sonrası ortamda ekonomisi çöken Avrupa'nın alım gücü sıfırlanmıştır. Bu durum Amerika'nın üretimini ve ekonomisini de kötü etkilemişti. Amerika mallarının alıcı bulabilmesi için öncelikle Avrupa'nın ekonomisinin iyileştirilmesi, kalkındırılması gerekiyordu. Nitekim savaş sonrası Amerikalı devlet adamları, Avrupa'nın iyileştirilmesinin sınırlı iki taraflı kredilerle; IMF yoluyla uygulanacak olan istikrar programları ve Birleşmiş Milletler ile Dünya Bankası tarafından finanse edilecek Yeniden İmar Planı ile yapılabileceğini düşünmüşler, fakat giderek artan ekonomik sorunlar bu iki plandan daha kapsamlı bir planın geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu sorunlara bir de dış tehdit olan Sovyet yayılcılığı eklenince, Sovyetlerin karşısında Avrupa'nın maddi ve manevi olarak güçlendirilmesi gerekiyordu. Nitekim Avrupa ekonomik anlamda kendi ayaklarının üzerinde durabilirse, siyasal anlamda da bağımsızlığını koruyabilirdi. Bu sebeple ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya'yı sonrasında tüm Avrupa ülkelerini siyasal ve ekonomik iş birliği içine sokup, bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyetler Birliği'nin ilerlemesini durdurmak istemiştir. Avrupa'nın yeniden geliştirilmesinden en fazla yarar sağlayacak ülkelerin başında Amerika geliyordu. Nitekim ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı konuyu şöyle açıklamıştır:³²⁶

“ABD'nin üretimi ile dünyadaki diğer ülkelerin üretimi arasında çok büyük bir bağ vardır. Amerika'nın kendi çıkarları açısından, diğer zor durumdaki ülkelere yardım etmesi gerekmektedir. Dünyada istikrar sağlanmadan ve bazı dış ülkeler kendi kendilerine ekonomik olarak yeterli hale gelmeden, ABD için uzun süreli bir barış söz konusu olamaz... ABD acilen ithalatını ve Avrupa ülkelerindeki üretimi artırmalı ve Avrupalıların gelir düzeyinin artmasına yardımcı olunmalıdır.”

Amerika, Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a verdiği yardımı tüm Avrupa ülkelerine vermek istemesi yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Dışişleri Bakanı olan George Marshall, 5 Haziran 1947'de sonrasında kendi adıyla anılacak olan, Avrupa ülkelerine ekonomilerini iyileştirmelerine yardım için dev ölçekte mali destek öngören bir konuşma yapmıştır. Sovyetler bu ortaya

³²⁵ Yusuf Çınar, “Modernleşme Ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, Haziran 2018, s. 331.

³²⁶ Çağrı Erhan, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, İçinde, Cilt 1, 6. Bs. İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 538.

çıkan Marshall yardımı projesini eleştirmiş ve Avrupa'nın ABD'nin tarım ve hammadde deposu halin geleceğini ileri sürmüştür. ABD tarafından ortaya atılan Marshall Planı, alt yapısı olan bir projedir. Nitekim 1944 yılında kurulan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın (IBDR) kurulmasıyla kapitalist sisteminin altyapı ihtiyaçlarının karşılanması ve 1947'de kabul edilen Tarifeler ve Ticaret Antlaşması (GATT) ile ticaretin serbestleşmesi amaçlanmıştır.³²⁷ Marshall Planı, "ödünç verme-kiralama kanunu" ile başlayan yardımlaşma zincirinin devam etmesinden ibarettir.³²⁸

George Marshall'ın önerisinden sonra Marshall Planı adını alan bu teklifi görüşmek üzere 27 Haziran 1947'de Paris'te bir toplantı yapılmış ve Plan'ın uygulanabilirliği konusunda görüşülmüştür. Bu görüşme sırasında Sovyetler Planı eleştirmiş ve bu Plan sayesinde bütün Avrupa'nın ABD'nin denetimi altına gireceğini savunmuştur. 12 Temmuz 1947'de Paris'te Fransa Dışişleri Bakanlığı binası "Quaid d'Orsay"de bir araya gelen Avusturya, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, İtalya, İrlanda, Luxemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, Fransa ve İngiltere temsilcileri, Avrupa'nın acil ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamak için ABD'nin istediği şekilde Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı adında bir örgüt kurmuşlardır.³²⁹

Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'nda Marshall Planı'na dahil edilen Batı Avrupa ülkelerinin çelik üretimini artırmaya yönelik adımı, Avrupa'nın sanayileşeceğine dair ilk belirtilerini oluşturmuştur. Avrupa İmar ve Kalkınma Planı çerçevesinde verilecek yardımlardan faydalanmak için, Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi'nin ve Amerika ile Ekonomik İşbirliği Antlaşması'nın imzalanması şartı getirilmiştir. Avrupa ülkelerinin Marshall çerçevesinde ABD ile ekonomik işbirliği yapması sonucunda kendi ekonomileri toparlanana kadar, ABD'ye ekonomik olarak bağımlılık dönemleri başlamıştır.³³⁰

Avrupa Ekonomik İşbirliğine katılan daha önce belirttiğimiz Avrupa ülkeleri, ihtiyaçlarını gösteren ortak bir rapor hazırlayarak Eylül 1947'de ABD'ye sunmuşlardır. Paris toplantısına katılan Türkiye, savaş dolayısıyla kesintiye uğrayan ekonomik kalkınma planının tekrar uygulamaya sokulabilmesi için ABD'den

³²⁷ Çınar, *agm*, s.331.

³²⁸ Refü Suvla, "Türkiye Ve Marshall Planı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 10, Sayı 1-4, Ağustos 1949, s.146.

³²⁹ Erhan, *age*, s.539.

³³⁰ Çınar, *agm*, s. 331-332.

kendisine 615 milyon dolar yardım yapılmasını istemiştir. Ancak Amerikalı uzmanlar Türkiye'nin raporuna, Marshall yardımlarının savaştan büyük zarar gören ülkelerin ekonomilerini canlandırmak için olduğu gerekçesiyle karşı çıkmışlar, yardım talebini geri çevirmişlerdir. Çünkü Amerikalı uzmanlara göre Türkiye'nin altın ve döviz stoklarıyla dış ticaret dengesi diğer Konferansa katılan Avrupa ülkelerine göre daha iyi durumdaydı. Ayrıca Türkiye yardımı ortak bir Avrupa kalkınması için değil, kendi kalkınma finansmanı için kullanacağını bildirmişti ki Marshall Planı'nın amacı Avrupa ülkelerinin kalkınmasıydı. Bu doğrultuda Türkiye'ye Marshall Planı kapsamında Avrupa ülkelerine hammadde ihraç etme görevi yüklenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'ye sadece, kısa vadede Türk ekonomisinin mevcut düzeyini korumasına yardımcı olacak mamul maddeler gönderilebilirdi. Nitekim programın ilk 15 aylık dönemi için, tarım ve madencilik sektöründe kullanılacak aletler, elektrik malzemeleri, nakliye kamyonları, petrol ürünleri ve kereste olmak üzere, yaklaşık 59 milyon dolarlık yardım yapılması öngörülmüştür.³³¹

Amerikalı uzmanların Türkiye raporuna tutumu, Türk kamuoyunu endişelendirmiştir. Ekonomik anlamda Türkiye'yi yalnız bırakan ABD'nin ileride siyasal anlamda da yalnız bırakabileceği dile getirilmeye başlamıştır. Bunun üzerine Türk hükümeti doğrudan Amerikan hükümetine başvurup, ekonomik durumla askeri ve siyasal istikrar arasındaki ilişkiyi vurgulayarak Türkiye'nin de Marshall Planı içine alınmasını istemiştir. Bu doğrultuda ABD, Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil edilebilmesi için Türkiye'nin kalkınma planında bazı değişiklikler yapmasını istemiştir. Marshall Planı doğrultusunda verilecek yardımlar tarımsal üretimin artırılması, tarım aletlerinin modernizasyonu ve ulusal ulaşım sisteminin yenilenmesi için kullanılacaktı. Böylece kalkınma planının bu şekilde yenilenmesiyle Türkiye, Avrupa'nın Yeniden İmar programına katılan diğer ülkeler için bir gıda ve hammadde deposu haline gelmiş olacaktı. Sanayi alanında da değerli madenlerin bilhassa ABD savunması için büyük önem taşıyan kromun çıkarılmasına önem verilecekti. Türkiye ABD'nin bu isteklerini yerine getireceğini bildirmesi sonucunda ABD, Türkiye'nin Marshall Planı'ndan yararlanabilmesini kabul etmiştir.³³²

³³¹ Ertem, *agm*, s.391.

³³² Erhan, *age*, s. 540.

Türk liderleri, Amerikan siyasal ve askeri desteğinden ve Marshall Planı'ndan tam anlamıyla yararlanmak için, Amerikalıların çok önem verdiği siyasal ve ekonomik ülkelere yani demokrasi ve serbest girişime daha dikkatli şekilde uymanın Türkiye için yararlı olacağını anlamışlardır. Bu nedenle Türkiye'de 1945 sonrasındaki siyasal ve ekonomik değişimin hem ülke içi hem uluslararası kökleri olduğunu söyleyebiliriz.³³³

Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ülkelerine yapılacak yardım Kongre'de görüşülüp 3 Nisan 1948 tarihinde yardımın finansmanının sağlanması için Ekonomik İşbirliği Kanunu kabul edilmiş ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'yi Marshall Planı'na dahil etme kararından sonra yardımdan yararlanabilmek için ABD ile 4 Temmuz 1948'de Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.³³⁴

Merkez ülke konumundaki ABD, Marshall yardımını Avrupa ülkelerine sunmuş ve bu yardım, 1947-1949 yılları arasında Çevre ülke konumundaki Batı Avrupa ülkelerini emek yoğun ürünler yerine, teknoloji yoğun ürünlerde uzmanlaşmış olmaları doğrultusunda ekonomilerini geliştirmiştir. Batı Avrupa ülkelerinin çevre ülke olmaktan çıkmalarında en büyük unsur, geçmişte bu ülkelerin endüstrileşmiş ülkeler arasında yer almasıdır. Türkiye gibi İkinci Dünya Savaşı öncesinde sanayileşememiş ülkeler, Marshall Planı sonucunda da tarım ülkesi olarak yaşamaya devam etmiştir. Başta ABD'ye Marshall Planı çevresinde bağımlı olan Batı Avrupa ülkeleri kalkınarak 1949 sonrasında tek taraflı bağımlılığı, karşılıklı bağımlılığa çevirirken Türkiye Marshall Planı doğrultusunda ekonomik olarak büyüye de bu dönemde bağımlılık aşmasından karşılıklı bağımlılık aşamasına geçememiştir.³³⁵

Marshall yardımı, Türkiye'de bazı çevreler tarafından özel sektörü ve yabancı sermayeyi teşvik ettiği gerekçesiyle eleştirilmiş, ayrıca %60 oranında tarım ağırlıklı olması bağımsız bir ulusal sanayinin gelişmesine karşı olarak yorumlanmıştır. Nitekim Türk solu, o dönemden itibaren ABD'yi, Türkiye'yi hammadde üreticiliğine mahkum etmekle suçlayacaktır.³³⁶

³³³ Zürcher, *age*, s.304.

³³⁴ Ertem, *agm*, s.392.

³³⁵ Çınar, *agm*, s.335.

³³⁶ Füsün Türkmen, *Kırılğan İttifak'tan "Model Ortaklığa": Türkiye ABD İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 68.

Marshall Planı birbirini tamamlayan üç amaç doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bunlar; Avrupalıların kendilerini toparlamalarına yardımcı olarak dünya ticaretine kazandırmak, Amerikan sanayii için ekonomisini canlandırmak, karlı ihracat pazarlarını korumak ve beslemek, üçüncü olarak da komünizme neden olan yoksulluğu ortadan kaldırırken yardım alan ülkelerin ekonomilerini denetlemektir. Truman Doktrini ile başlayıp Marshall Planı ile devam eden yöntemlerle, ABD savaş sonrasında yeni bir düzen kurmuş ve bu düzenin başını da kendisi çekmiştir.³³⁷

İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren başlayan Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu bu süreç gerek savaş sonrası yeni kurulan düzen gerekse dışardaki Sovyet tehdidi neticesinde Truman Doktrini ile başlayıp Marshall Planı ile devam eden bir Türkiye-ABD ilişkisi ortaya çıkarmıştır. Türkiye bu yeni kurulan dünya düzeninde ABD'ye yakınlaşmış ve bu doğrultuda kendi siyasi ve ekonomisinde düzenlemelere gitmiş ve demokratikleşme süreci içerisine girmiştir.

Ünal'a göre Milli Şef İnönü'nün başında bulunduğu Tek-parti yönetimi, çok-partili demokratik hayata, iç etkenlerin yanı sıra, yeni oluşan dünya düzeninin de getirdiği şartların etki ve baskısıyla kendini girmeye mecbur hissetmiş ve tek-partili otoriter rejime son verirken Türkiye'nin güvenliğinin ancak demokratik devletler topluluğu içerisinde sağlanabileceğine inanmıştır.³³⁸

Nitekim 1946 yılında iktidara geçecek olan muhalefet de Türkiye'de demokrasiye geçişin dünyadaki genel eğilimin bir sonucu olduğuna inanmıştır. Adnan Menderes Temmuz 1946'da Aydın'da yaptığı konuşmada şunları dile getirmiştir; "Hiçbir memleket dünyada cereyan eden büyük hadiselerin ve hakim olan fikir cereyanlarının tesirlerinden uzak kalamaz. Memleketimizde de bu tesir kendisini göstermeye başladı" şeklindeki konuşması Türkiye'nin dünyadaki hareketlenmelerden etkilendiğini göstermiştir.³³⁹

II. DEMOKRASİYE GEÇİŞTE İÇ ETKENLER

³³⁷ Zürcher, *age*, s.304- Erhan, *age*, s.486.

³³⁸ Ünal, *age*, s.122.

³³⁹ Çufalı, *age*, s.23.

Demokratikleşme süreci ülkeden ülkeye, dönemden döneme göre farklılık taşımakla beraber, bir ülkenin demokratikleşmesi de aynı şekilde farklı koşulların bir araya gelmesiyle oluşur. Bu doğrultuda demokrasiye geçişte etkili olan faktörleri ele alırken tek bir etken üzerine yoğunlaşmak, bizi ülke için gerekli olan demokrasiyi eksik yorumlamamıza sebep olabilir. Nitekim Türkiye için her ne kadar dış etkenlerin demokrasiye geçişte etkili olduğu söylene de yine bu noktada Türkiye içerisinde demokrasiye geçişi destekleyen faktörleri de görmezden gelemeyiz. Türkiye'nin demokrasiye geçişini 1945'ten sonra hızlandıran dış etkenler, içeride siyasal ortamdaki dengeleri de değiştirmiş ve böylece Türkiye çok partili bir sisteme geçiş sürecine girmiştir. Türkiye'nin demokrasiye geçişini sağlayacak olaylar zinciri bir takım iç etkenlerden meydana gelmiş ve çok partili siyasal hayata geçiş için zemini oluşturmuştur.

1923'ten beri yönetimde olan CHP, 1946 yılına gelindiği zaman uzun soluklu bir iktidarlığın getirdiği yıpranmışlık içerisinde kalmıştır. Bu yıpranmışlıkta, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ve o şartlarda oluşan ağır ekonomik sıkıntıların büyük payı vardır. Her ne kadar savaşa girilmemiş olsa da savaş ekonomisi olarak adlandırılan uygulamalar iktidar partisinin yıpranmasında etkili olmuştur. Savaş sonrası iktisadi alana hakim olan “Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Yasası” gibi olağanüstü kanunların neden olduğu sıkıntılar halkın mevcut iktidara karşı tepki duymasına yol açmıştır. Bunlara ek olarak fiyatlardaki aşırı artış, karaborsacılık, mal darlıkları gibi olumsuz faktörler, halkın gözünde iktidarda olan CHP'yi sorumlu yapmıştır.³⁴⁰ Savaş sonrasında uygulanan ekonomik politikalar, karaborsa, yolsuzluk olaylarını meydana getirmekle beraber, bu yolla büyük bir servet biriktiren yepyeni bir sınıfın ortaya çıkmasına da neden olmuştur.³⁴¹

Bütün bu ekonomik sarsılmalar Türkiye savaşa girmediği halde ve cephelerde fiilen savaşımadığı halde savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşamasından kaynaklanmıştır. Nitekim yetişkin nüfusun büyük bir kısmının askere alınması üretimde büyük düşmelere yol açmıştır. Savaş öncesinde başlayan planlama çalışmaları ve sınai yatırım programları, savunma harcamalarının bütçeye hakim olması yüzünden tamamıyla ertelenmiştir. Bunlar savaş yıllarının bir iktisadi

³⁴⁰ Ahmet Gülen, “Karşılaştırmalı Bir Yöntemle SCF Ve DP'nin Kuruluşuna Bakış”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 54, Mart 2016, s. 132.

³⁴¹ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, 1930-1945*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1983, s. 191.

gerileme dönemi olmasına sebep olan nesnel etkenler olmaktadır. Bu bakımdan Boratav 1940-1945 yıllarını, yani iktisadi sürecin durması bakımından, “bir kesinti” olarak nitelendirmiştir.³⁴²

Eroğul’una göre çok partili hayatın doğuşuna yol açan en önemli sebep, Cumhuriyet Halk Partisi’ne duyulan muhalefetin çok yaygın ve köklü bir hale gelmiş olmasıdır. Bu muhalefet ise başlıca iki kaynaktan beslenmiştir, bunlardan ilki hakim sınıfların artan iktidar arzusu, ikincisi ise halkı artık hoşnutsuzluk seviyesi sonucunda saran bıkkınlıktır. Savaş içerisinde ithalatın kısılması ve karaborsanın hızla yayılması sonucunda ticaret burjuvazisi ve toprak ağaları içerisinde bir grup bundan büyük ölçüde faydalanmıştır. Bu yıllar kıtlık dönemi olmuş ve halkın çoğunluğu sefalet içerisinde kalmıştır. Köylüler jandarma baskısından bıkmış ve sabit gelirli bir grup olan memurlar, savaş yıllarında fiyatların dört misline fırlamış olmasından dolayı ekonomik açıdan zor duruma düşmüşlerdir.³⁴³

Sanayi işletmelerinde çalışan işçiler için de 1945’e kadar herhangi bir iş güvenliği ve sosyal yardım uygulaması olmamıştır. Sınıf yapısına bağlı olarak Türkiye’de sendika gibi örgütlenmeler 1945 yılına kadar yasak olmuştur. Savaş yılları içerisinde işçilerin satın alma güçleri tıpkı memurların gibi düşmüştür. Bu düşüşün temel sebebi ise savaş sürecince büyük bir ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için Merkez Bankası’nın para basması ve böylece ekonomi üzerinde enflasyonist bir baskı oluşturmasıdır. Alım gücündeki düşüşe eş olarak hayat şartlarının pahalılaşması ve zorlaşması bürokrasinin de kendi içerisinde sistemi sorgulamasına yol açmıştır.³⁴⁴

1940 sonrasında darlık koşullarının mevcut sınıf yapısıyla, diğer yandan siyasi kadrolara ve yüksek bürokrasiye çok geniş yetkiler veren iktisat politikalarıyla birleşmesi bu dönemde gelir dağılımını önemli derecede etkilemiş ve değişikliklere yol açmıştır. Sonuç olarak bu dönüşümler savaş sonrasının ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerini büyük ölçüde biçimlendirmiştir.³⁴⁵

A. Milli Korunma Kanunu

³⁴² Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, 21. bs., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015, s. 83.

³⁴³ Cem Eroğul, *Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s.55.

³⁴⁴ Eser-Demirkıran-Çiçek, *agm*, s.20.

³⁴⁵ Boratav, *age*, s.84.

Nüfusun üretici gücünü oluşturan kesiminin savaş nedeniyle askere alınması sonucunda tarımsal üretimde azalmaya, besin maddelerinin sıkıntısına, ekmek karnelerine ve kıtlığa yol açmıştır. Temel ihtiyaç ürünleriyle ilgili olarak devlet stokları geniş tutmuş, bu da iç piyasada büyük bir darlık yaşanmasına ve ürünlerin fiyatlarının olağanüstü artmasına neden olmuştur. Yine bu dönemde bu sıkıntılı durumdan faydalanmaya çalışan birçok stokçu ve karaborsacı ortaya çıkmıştır. Hükümet bu durumlarla mücadele etmeye çalışmış birtakım iktisadi politikalar ileri sürmüştür. Milli Korunma Kanunu da bu politikalardan bir tanesidir, nitekim Kanun İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunlara karşı çözüm bulması amacıyla çıkarılmıştır.³⁴⁶

Savaş başlamadan önce Mayıs 1939'da Şevket Süreyya Aydemir'in de içinde bulunduğu bir grup, hükümet tarafından "Müdafaa Ekonomisi" başlıklı bir rapor hazırlamakla görevlendirilmişlerdir. Bu rapor 1939 yılının sonlarında Başbakanlığa sunulmuş ve hükümet parti grubuna bu raporu temel alarak bir yasa tasarısı hazırlamasını söylemiştir.³⁴⁷

Sunulan bu raporda siyasi, iktisadi, teknik, askeri kontrol ile devletleştirme eline alınmıştır. Milli Müdafaa, Seferberlik ve Harp Ekonomisine yer verilmiştir. CHP grubunda hararetli tartışmalara yol açan bu rapor, 26 Ocak 1940 tarihinde TBMM'de "Milli Korunma Kanunu" adı ile yasalaşmıştır.³⁴⁸

Milli Korunma Kanunu ile engellenmeye çalışılan iktisadi problemler; azalan üretim ve ithalat koşullarında oluşan darlıkların ve engellenemeyen enflasyonist baskıların halk üzerinde tahammül sınırını aşmasını önlemek ve büyük kentlerin beslenmesini, ısınmasını ve giyimin sağlayabilmek gibi sorunlarda oluşmaktadır. Fakat gerçekte Milli Korunma Kanunu ile engellenmek istenen iktisadi sorunlarda, üretimin artmasında ve enflasyonun önlenmesinde çaresiz kaldığı için bunun sonuçlarını ülke üzerinde hafifletilmeye çalışılmıştır.³⁴⁹

Bu Kanun 1939-1941 yıllarında yönetimde bulunan Refik Saydam'ın ve sonrasında iktidara geçip 1942-1945 yılları arasında görev yapan Rüştü Saraçoğlu hükümetleri

³⁴⁶ Bekcan, *age*, s.83.

³⁴⁷ Çavdar, *age*, s.424.

³⁴⁸ Lale Ersoy, "1939-1945 Döneminde Türkiye'de Siyasi Gelişmeler", Ed.: Adem Çaylak- Seyit Ali Avcu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, İçinde, Savaş Yayınevi, Ankara, 2018, s. 330.

³⁴⁹ Boratav, *age*, s.85.

döneminde uygulanmıştır. Nitekim Kanun halkın tepkisinin daha da artmasına sebep olmuştur.³⁵⁰

Milli Korunma Kanunu ile hükümete iktisadi alana çok geniş bir müdahale hakkı tanınmıştır. Bu müdahalelere göre; Hükümet sanayi ve maden kurumlarında üretim hacmini, miktarını, çeşit ve cinslerini belirleyebilir ve üretim hedeflerine ulaşabilmeleri için de işletmelere gerekli üretim programını verebilmektedir. Bir diğer hükümet müdahalesi dış ticaretin düzenlenmesi ve fiyat kontrolünü kapsamaktadır. Nitekim devlet iç ve dış piyasaya alıcı olarak girebilmekte ticareti, karaborsayı engelleyecek türden tedbirler alabilmektedir. Hükümetin başka bir müdahale alanı ise iş hayatı ile ilgili olmuştur. Hükümet İş Kanunu'nun işçilere sağladığı nispi hakları yok ederek, iş hayatında düzenlemeler yapabilmektedir; iş saatleri her gün üç saat uzatılabilir, iş yasasının küçükler ile kadınlara ilişkin hükümleri uygulanmayabilir gibi.³⁵¹

Milli Korunma Kanunu'nun uygulanması aşamasında Milli Koordinasyon Heyeti tarafından bir İktisadi Büro kurulması hakkında muhtıra verilmiştir. Bu muhtırada birtakım yönergeler bakacak olursak;³⁵²

- “Memleket emrinde bulunan maddi, manevi bütün iktisadi imkanların kullanılışı, tamamen ve kayıtsız olarak milli menfaatlere tahsis edilecektir.
- Kar zihniyetinin yerine hizmet zihniyeti ikame edilecektir.
- Maliyet ve satış fiyatlarının serbest takarrürü yerine devlet fiyatları ikame edilmiştir.
- Fiyatların tespiti ve kontrolü tek merkezde toplanmıştır.
- İktisadi tedbirlerin selametle cereyanını engelleyen her hareket düşman menfaatine hizmettir.”

Bu yönergeler doğrultusunda pamuk, çimento, buğday, tıraş bıçağı gibi birçok ürüne devlet tarafından el konulmuş, birçok temel ürünlerin dağıtımı ve tüketimi karneye bağlanmıştır. Temel gıda ve ihtiyaç maddeleri başta olmak üzere halka yapılacak dağıtımların kolay bir şekilde işleyebilmesi için 1942’de Halk Dağıtma Birlikleri kurulmasına karar verilmiştir. Bu birlik aracılığıyla halka karneler dağıtılacak, karneye bağlanmış malların dağıtımı sağlanacak ve bu işleyiş gerekirse denetime tabi tutulacaktı. Aynı şekilde işleyişin sağlanabilmesi için de köylere Köy Dağıtma

³⁵⁰ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s. 470.

³⁵¹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s. 177.

³⁵² Ersoy, *age*, s.331.

Birlikleri kurulacak, bu sayede de Hükümet tarafından el konulan ürünlerin köy içerisinde saklanmasını sağlayıp, Hükümetin izin vermediği ürünlerin satılmasına mani olacak ve satanları da tespit ederek hükümete bildirecekti. Ayrıca Dağıtma Birlikleri'ne üye olmayanlar, Hükümetin dağıttıklarından kesinlikle yararlanamayacaklardı.³⁵³

Devlet tarafından el konulan ürünlerin fiyatlarının usulsüzce belirlenmesi ve vatandaşa çok sonra taksitle ödeme yapılması, yüksek enflasyon ortamında halkı daha da zor duruma sokmuştur. Yaşam koşulları son derece ağırlaşan halk, karneyle bile günlük ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiştir. Devlet depolar yapmadan tarım ürünlerini stoklamaya kalkmış, halk kıtlık çekerken ürünlerin büyük bir kısmı çürümeye terk edilmiştir. Zaten yavaş çalışan bürokrasi bir de yeni görevler eklenince, ürünlerin zamanında dağıtımında ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Bu durumun da en büyük mağduru Anadolu halkı olmuştur.³⁵⁴ Nitekim işletmelerin işgücü ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik düzenlemeler getiren Kanun, işçilerin belli bir ücret karşılığında Hükümet tarafından belirlenen işlerde çalışmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu uygulama genel olarak maden bölgelerinde uygulanmıştır.³⁵⁵

Milli Korunma Kanunu ile hükümete ekonomiyi yeniden düzenlemek maksadıyla geniş yetkiler verilmiştir. Devletin ekonomiye müdahale olanaklarının genişletilmesiyle özel girişim adeta devletin vesayeti altına girmiştir. Milli Korunma Kanunu ile fiyatların görece az yükselmesine katkı sağlanmış olursa da ekonomik sorunların halkın günlük yaşamını etkilemesi, mal yokluğu ve karaborsa engellenememiştir.³⁵⁶

Savaş sırasında bozulan ekonomik yapıyı düzeltmek için çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile birlikte ekonomik yaşamdaki darlık ve verimsizlik, halkın bütün bunların sorumlusu olarak gördüğü CHP ye karşı duyduğu bıkkınlığı daha da artırmıştır.³⁵⁷ Sonuç olarak savaş döneminde ekonomik olarak uygulanan sert tedbirlerden biri olan

³⁵³ Koçak, *age*, s.392.

³⁵⁴ Ersoy, *age*, s. 331.

³⁵⁵ Mehmet Korkud Aydın, “ Milli Korunma Kanunu’nun Hayata Geçirilişi (1940) Ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 29, Sayı 1, Ocak 2019, s. 419.

³⁵⁶ Çavdar, *age*, s.426.

³⁵⁷ Bülent Akkaya, “İç ve Dış Gelişmeler Çerçevesinde Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Ve 1946 Seçimleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Ekim 2011, s. 50.

Milli Korunma Kanunu, halk üzerinde büyük bir baskı oluşmasına sebep olmuş ve bu baskı iktidar partiye karşı toplumsal bir tepki olarak geri dönmüştür.³⁵⁸Nitekim Milli Korunma Kanunu ile kırsaldaki geniş kitle mağdur edilmiş, zaten tek partili yılların egemenliğinden bunalan halk ve aydınlar, dış koşullarında hükümeti zorladığı bu şartlarda, çok partili siyasal hayata geçme isteklerini belirginleştirmeye başlamışlardır.³⁵⁹

B. Varlık Vergisi Kanunu

Varlık Vergisi savaşın olumsuz koşulları içerisinde ortaya çıkarılmış bir uygulamadır. İkinci Dünya Savaşı'nda, tarım fiyatlarının yükselmesinden ötürü muhteşem kazançlar sağlayan büyük çiftçiler ile hem Türk ihracat ürünlerinin yüksek değerinden hem de zorunlu olan ithal mallarının kıtlığından fayda sağlayarak büyük gelirler elde eden İstanbul tüccar ve komisyoncuları çok büyük karlar sağlamıştır. Büyük çiftçilerin tamamı Müslüman Türklerden oluşurken, tüccar ve komisyoncuların çoğunluğu ise Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluşmuştur.³⁶⁰

Bir taraftan çeşitli vergilendirmeler ve getirilen yükümlülükler ile baskı altında olan halk bir tarafta ise bu savaş koşulları sayesinde özgürlüğü gereğinden fazla yaşamış olan küçük bir azınlık grup oluşmuştur. Devlet, üretimde hammaddeleri mamul ve yarı mamul haline getirirken dağıtım işi ise devletin kontrolü dışında gerçekleşmiştir. İthalat ve ihracat işi de devlet kontrolü altında özel işletmelere devredilmiştir. Elde ettikleri gelirler sayesinde zenginleşen küçük sermayedarlar, özel tüketimleri için daha fazla mamul taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda da bahsi geçen kişilerin isteklerini karşılayacak şekilde üretim yapan işletmeler ortaya çıkmıştır. Daha ucuza mal ettikleri ürünleri, devletin belirlediği yüksek fiyatlara endeksli satan bu işletmeler böylece büyük karlar elde etmişlerdir. Süreç özel sermayenin ev, arsa, dükkan, altın gibi yatırımlar yapmasına imkan sağlamış ve

³⁵⁸ Aydın, *agm*, s. 426.

³⁵⁹ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s. 170-202.

³⁶⁰ Ahmet Kızılkaya, "Ekonomik Ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt 5, Sayı 12, Ağustos 2016, s. 89.

vergilendirme yöntemi de bu kesimi rahatlatmıştır. Maaşlardan vergi kesintisi hiç aksatılmadan yapılırken, zengin sınıf çok az vergi vermiştir.³⁶¹

Refik Saydam'ın 7/8 Temmuz tarihinde aniden vefatı üzerine iktidara Şükrü Saraçoğlu hükümeti geçmiş ve bu hükümetin ilk tedbiri denetim altında tutulan birçok malın fiyatını serbest bırakmak olmuş, yani Milli Korunma Kanunu'nda alınan kararlar yumuşatılmıştır. Bu şekilde serbest piyasa gereği oluşacak fiyatların eskilerinden yüksek olacağı, fakat karaborsacılığın engelleneceği hesaplanmaktaydı. Ancak durum böyle olmamıştır; fiyatlar artmış karaborsa daha da hız kazanmış, kıtlıklar çoğalmıştır. Bu durum zaten var olan haksız kazanç sahiplerini, savaş zenginlerini daha da güçlendirmiştir.³⁶²

Nitekim bunun sonucunda Şükrü Saraçoğlu'na savaş yıllarında hayata geçirilen ve sözde sosyal adaleti sağlamak gibi amaçları bulunan bir tasarı sunulmuştur. Birkaç saatlik görüşmeden sonra tasarı, 11 Kasım 1942 tarihinde kanun olarak kabul edilmiştir.³⁶³ Nitekim Şükrü Saraçoğlu gazetecilerin başyazarlarını çağırarak bir görüşme yapmış ve bu görüşmede; Ekonomik sıkıntıları anlatıp, askeri masrafların devamlı arttığını, halkın sefalet içerisinde yüzdüğünü fakat yabancı ülkelerle ticaret yapan bazı komisyoncuların, karaborsacıların bundan büyük kazançlar sağladığını belirtmiştir. Devamında Hükümetin ekonomik sıkıntılarını karşılamak ve dar gelirli sınıfın geçim sıkıntısını çözmek için Varlık Vergisi uygulamasını hayata geçireceğini izah etmiş, bu doğrultuda gazetecilerden kanunun niteliğini halka anlatmalarını, bunun memleketin ve halkın yararına olduğunu bildirmelerini istemiştir.³⁶⁴

Varlık Vergisi Kanunu'nda verginin mükellefleri şöyle sıralanmıştır:³⁶⁵

- “Kazanç ve buhran vergileri mükellefleri,
- Büyük çiftçiler,
- Sahip oldukları binaların ve hisseliyse hisselerine düşen 1 yıllık gayrisafi gelir toplamı 2500 TL ve arsalarının vergide kayıtlı değeri 5000 TL'den yüksek olup, bu miktarın aşağı düşürülmesinden sonra geride kalan gelir-mülk ve kıymetlerle vergi verilebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar,

³⁶¹ Sabit Dokuyan, “Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, Nisan 2014, s. 30-31.

³⁶² Çavdar, *age*, s.429.

³⁶³ Karpat, *age*, s.204.

³⁶⁴ Gürbüz Arslan, “Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması Ve Sonuçları”, *Tarih Dergisi*, Sayı 61, Ocak 2015, s.123.

³⁶⁵ Çavdar, *age*, s.431.

- 1939 yılından beri kazanç ve buhran vergilerine tabi bir iş ya da teşebbüsle uğraştığı halde yasanın yayını itibariyle işini terk ve tasfiye etmiş olanlar,
- Meslekleri tacir, komisyoncu ve simsar olmadığı halde, 1939'dan beri bir defaya mahsus dahi olsa ticari muameleye aracılık edip karşılığında para veya mal almış olanlar.”

Ancak mükelleflerin ödeyeceği vergi miktarı veya oranı Varlık Vergisi Kanunu'nda belirtilmemiştir. Bu durumda vergi miktarının tespiti; yerel hükümet memurları, belediye meclislerinin temsilcileri ve ticaret odalarının temsilcilerinden yerel komisyonlara bırakılmıştır. İşte verginin tespitinin Kanun'da belirtilmemesi Varlık Vergisi'nin uygulamada keyfiliğe dönüşmesinin en önemli sebeplerinden birini oluşturmuştur.³⁶⁶ Zira Kanuna göre vergi miktarı komisyonlara göre belirlenmesi ve buna itiraz hakkının bulunmayacak olması pek çok haksız uygulamaları peşinden getirmiştir.³⁶⁷

Varlık Vergisi Kanunu'nun içeriği şekli itibariyle verginin miktarını, oluşturulacak komisyonlar tarafından 15 gün içerisinde tespit edildikten sonra, yükümlüler vergilerini ilan tarihinden itibaren ödemek zorundalardır. Bu süre zarfında ödenmeyen vergiler için birinci hafta %1, ikinci hafta için ise %2 oranında gecikme zammı uygulanacaktır. Nihayetinde ilan ve tebliğ tarihinden itibaren 1 ay içinde vergi borcunu ödemeyen yükümlüler, vergi borçlarının tamamını ödeyinceye kadar bedeni yeteneklerine göre genel hizmetlerde ya da belediye hizmetlerinde çalıştırılması öngörülmüştür.³⁶⁸

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na ve Maliye Bakanı Fuat Ağralı'ya göre Varlık Vergisi'nden üç sonuç elde edilecekti. Bunlar; Enflasyonla mücadele edebilmek için tedavülden para çekmek, savaş süresince haksız kazanç sağlayanlardan vergi almak, devleti ekonomik sıkıntılardan çıkarıp gelirini artırmaktır.³⁶⁹ Fakat düşünülen gibi olmamış Vergi ile elde edilen gelirler ekonomiyi rahata çıkaramamış, karaborsacılığı engelleyememiş, sadece o dönem için maliyeyi rahatlatmıştır.³⁷⁰

³⁶⁶ Kızılkaya, *agm*, s. 90.

³⁶⁷ Erdoğan Günel, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)*, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009, s. 97.

³⁶⁸ Arslan, *agm*, s.124.

³⁶⁹ Osman Yalçın, “Varlık Vergisi Kanunu Ve Uygulaması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kasım 2012, s. 325.

³⁷⁰ Dokuyan, *agm*, s. 44.

Vergi uygulamaya başlandığında Müslüman Türkler de dahil olmak üzere bütün varlıklı kimselere vergi konulmuştur. Ancak bir farkla ki Türklerin varlıkları ve ödeme güçleri gerçeğe uygun bir şekilde gözetlendiği halde, azınlıklar-gayrimüslimler gerçek ödeme güçlerinin üstünde ağır bir şekilde vergiye bağlanmışlardır. Vergiyi ödeyemeyenler ve kısmen ödeyenler iş kamplarına Aşkale'ye Sivas Erzurum demiryolu yapımında çalışmaya gönderilmişlerdir. İş kamplarına gönderilenlerin tamamına yakını gayrimüslim kesimden oluşmuştur.³⁷¹

Varlık vergisi hem uygulandığı dönemde hem de sonrasında devamlı olarak tartışılan bir konu olmuştur. Nitekim Varlık Vergisi Kanunu'na getirilen eleştirilerden birkaçı şöyledir; Vergi sadece azınlıklardan alınmıştır ve vergilendirmede adaletsiz dağılım sergilenmiştir, uygulamayla ülkedeki azınlıkların ellerindeki mallara el konularak onların yurtdışına çıkmaları amaçlanmıştır, bedeni yükümlülük sırasında sert uygulamalar gerçekleşmiş ve vergi keyfi bir uygulamanın sonucu olarak düşünülmüştür.³⁷² Ancak Basın yasa ve uygulamaya ilişkin sesini yükseltmemiş, hükümetten aldığı talimata göre sadece onaylayıcı yazıları yayınlamıştır. Vergideki haksızlık belli bir toplumsal kesimin hedef alınması iktidarda olan CHP'yi yaralamıştır. CHP'nin hem halkın gözünde hem de bu kesimler tarafından itibar kaybetmesi, çok partili hayata geçiş nedenlerini, Varlık Vergisi gibi uygulamaların altında aramak gerekir.³⁷³

Kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu, esas olarak ticaret burjuvazisini, tali olarak da çiftçi, esnaf ve ücretlileri kapsayan; belli komisyonlarca tarh edilerek bir kereye özgü olmak üzere toplanan, itiraz hakkı bulunmayan olağanüstü bir vergiyi öngörmüştür.³⁷⁴ Varlık Vergisi, o dönemin basın organlarıyla desteklenmesi, kimin ne kadar vergi vereceğini belirleyen komisyonların çalışma biçimleri, vergi mükelleflerinin isimlerinin ve vergi miktarlarının ilan edilmesi, en fazla bir ay süre ile sınırlandırılmış ödeme süresi, verilen süre içerisinde vergi borçlarını ödeyemeyenlerin mallarının haczedilerek satışı ve buna rağmen vergi borcunu

³⁷¹ Karpat, *age*, s.205-206.- Çavdar, *age*, s.432.

³⁷² Dokuyan, *agm*, s.44.

³⁷³ Çavdar, *age*, s.433.

³⁷⁴ Boratav, *age*, s.87.

ödeyemeyen mükelleflere, bedenen çalışarak borçlarını ödetmek için çalışma kamplarına gönderilmeleri gibi alt süreçleri içermiştir.³⁷⁵

Sonuç olarak Varlık Vergisi Kanunu ile hedeflenen amaçlara ulaşamamış, hayat pahalılığı artmaya devam etmiş ve dar gelirli sınıflar daha da sıkıntıya düşmüşlerdir. Kanun metni bir ayırım yapmadığı halde toplam vergi tahsilatının yarından fazlası azınlıklar tarafından ödenmiş ve bunun sonucunda Varlık Vergisi, ırk ve din ayırımına dayalı bir vergi uygulaması olarak maliye tarihimize geçmiştir. Nitekim Vergi uzun ömürlü olmayıp, hem Türklerden hem azınlıklardan iş adamlarının vergiye karşı gösterdikleri tepki ve dıştan gelen eleştiriler sonucunda 15 Mart 1944'te tamamen kaldırılmıştır. Ancak Vergi, iktidarın kendine muhalefeti oluşturmaya yetecek tepkiyi hem halktan hem de Türk ve azınlık iş adamlarından toplamıştır.³⁷⁶

C. Toprak Kanunu

İkinci Dünya Savaşı öncesi görüşülecekken savaştan dolayı ertelenmiş bir düzenleme olan ve Atatürk döneminden beri uygulamaya konulmak istenen toprak reformu, 17 Ocak 1945'te tekrar gündeme gelmiştir. Bu kanun “Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulmasına Dair Kanun Tasarı” adıyla Tarım Bakanlığı'na hazırlanıp meclise sunulmuştur. Bu tasarı Adalet, bütçe, ekonomi, maliye, tarım, ticaret, anayasa ve içişleri komisyonlarından seçilmiş dörder üyeden oluşan Karma Komisyon'da görüşülmüştür. Bu görüşmeler sonucunda tasarı 14 Mayıs 1945'te TBMM'ye sunulmuştur. 11 Haziran 1945'te de kanunlaşmıştır.³⁷⁷

Toprak Kanunu ile toplum içerisindeki her kesimden insan ilişkilerini iyileştirmeyi, mülkiyet dağılımını düzeltmeyi, tarımsal üretimi artırarak ekonomik hayata katkı

³⁷⁵ İhsan Erdem Sofracı, “ Tarihsel Perspektiften Varlık Vergisi Uygulamasına Bir Bakış”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Haziran 2013, s. 328.

³⁷⁶ Karpat, *age*, s.206-207. – Boratav, *age*, s.88.

³⁷⁷ Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s.23-24.

sağlamayı, bu şekilde tarım bölgesinde faaliyet gösteren halkın, vatandaşlık hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi amacına yönelik bir hukuki düzenlemedir.³⁷⁸

Toprak Kanunu aslında toprak reformundan çok toplumsal bir reformdur. Nitekim Yasa'nın amacı, Atatürk'ün defalarca işaret ettiği gibi, köylünün durumunu iyileştirmek ve Türkiye'de sosyal demokrasiyi geliştirmektir. Kanun, topraksız ve toprağı az olan köylüler ile çiftçilik yapmak isteyen kişilere, geçimlerine yetecek kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan toprağın sürekli işletilmesi için de gerekli donanımı sağlamak amacını içermektedir.³⁷⁹

Kanun'a göre devlet kamulaştırdığı arazileri ancak çiftçinin kalkınmasını sağlayacak kamu hizmetlerinde kullanacaktır. Buna göre dağıtılacak araziler yani yasa hükümleri uyarınca kamulaştırılacak topraklar şu şekilde belirtilmiştir: Tapulu veya tapusuz olup devlete ait olan devlet işlerinde kullanılmayan topraklar, sahibi belli olmayan topraklar, bir veya birden çok köylünün ortak malı olarak kullandıkları topraklardan Ziraat Bankası tarafından ihtiyaçtan fazla olduğu tespit edilen parçası.³⁸⁰

Bu doğrultuda Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı'na göre 17.maddesinde geniş düzlüklerin yoğun olduğu bölgelerde beş bin dönümden, düzlüklerin az olduğu bölgelerde ise iki bin dönümden fazla toprağı sahip, özel toprak sahiplerinin ellerindeki bu topraklar kamulaştırılacaktı.³⁸¹ Yine aynı şekilde Tasarı'nın 21.maddesinde de kamulaştırma gerçek bedelden değil, arazi vergi matrahına göre yapılacak olması yer almıştır. CHP'nin toprak reformu yasası henüz kanunlaşmadan önce mecliste görüşülürken, CHP'nin içerisinde ayrışmaları da gözle görülür bir biçimde meydana getirmiştir.³⁸²

Kanun'u destekleyenler ve desteklemeyenler olarak ikiye ayrılan Meclis üyeleri bilhassa 17.maddede yer verilen aşırı kamulaştırma hükümlerine karşı çıkmışlardır. Kanun'u destekleyenlerin çoğı, Kanun'a sosyal entelektüel bir açıdan bakan aydın ve memurlardan oluşmaktadır. Onlara göre toprak reformu, anayasa ile kabul edilmiş

³⁷⁸ Mehmet Kayıran- Mustafa Yahya Metintaş, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 19, Aralık 2018, s. 648.

³⁷⁹ Karpas, *age*, s.207-208.

³⁸⁰ Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 13, Aralık 2006, s.65.

³⁸¹ İnce, *agm*, s.65

³⁸² Akkaya, *agm*, s.51.

bulunan halkçılık ilkesinin doğal bir sonucuuydu. Bu Kanun ile toprak üzerindeki mülkiyet hakkının yaygınlaşması sonucunu doğurarak, büyük toprak sahiplerinin iktisadi ve fiili üstünlüklerini azaltarak, siyasal gücün belirli bir çoğunluktan azınlığa kayması sağlanabilirdi. Bu şekilde demokrasi ve ekonomik temeller çerçevesinde hazırlanmış kapsamlı bir toprak reformu, siyasal sonuç olarak tarım bölgesinde çalışan insanlara bağımsızlık kazandırarak siyasal demokrasinin güçlenmesini de sağlayabilirdi. Nitekim bu kanun ile toplumsal adalet yerine getirilecek ve Türk köylüsünü birilerine köle olmaktan kurtarılacaktı.³⁸³ Kanun’u desteklemeyen çoğu toprak mülkiyeti ile çıkarları bulunan ikinci grup üyeleri ise sorunu teknik bakımdan ele alıp, toprağın bölünmesi yerine mevcut tarım sisteminin korunması ve tarım yöntemlerini geliştirilerek güçlendirilmesini savunmuşlardır. Nitekim bu grup üyeleri, anayasanın tanıdığı mülkiyet hakkına riayet edilmesini ve bu hakkın güvence altına alınmasını istemişlerdir.³⁸⁴ Nitekim Kanun’un 17.maddesindeki hükümlere yöneltilen eleştirilerin kaynağını, bu maddenin uygulanması ile köy ve kasabalarda orta büyüklükte mülklerin yani toprak sahipleri sınıfının ortadan kalkacak olması oluşturunuyordu.³⁸⁵

Bu doğrultuda Kanun’a en şiddetli itirazları gerçekleştirenler Adnan Menderes ve Refik Koraltan olmuştur. Koraltan, anayasal ilkelere saygı gösterilmesini istemiş; ona göre, çağdaş toplumun en önemli unsuru, her şeyden önce düşünme, konuşma, yazma, dernek kurma, fikirleri ifade etme hakkı ve mülkiyet ile aile emniyetiydi, bu bakımdan insanlık yüzyıllar boyunca bu haklara sahip olma ve onları güvence altına aldirmek için mücadele etmişti. Eğer kişi bu hakları özgürce o toplumda gerçekleştiremezse o toplumun uzun süre devam etmesi güçtür. Bu doğrultuda Koraltan bu Kanun’un ruhu Ali’nin malını alıp Veli’ye vermek olarak tanımlamıştır. Nitekim bu kişinin mülkiyet hakkını temel bir ilke olarak kabul eden anayasaya rağmen kabul edilmişti. Tek partili sistem devam ettikçe anayasaya aykırı olan durum daha da içinden çıkılmaz bir vaziyet alacaktı.³⁸⁶ Menderes, köylünün tarım kredilerine ve ürününü koruyacak tedbirlere muhtaç olduğunu söylemiştir. Ancak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Nazi Almanya’sında nüfusu toprağa bağlayarak toplumsal hareketliliğin önünü kesen Erhhof Yasası’nın hemen hemen aynı fikir ve

³⁸³ Kayıran- Metintaş, *agm*, s. 648.

³⁸⁴ Karpat, *age*, s. 208-209.

³⁸⁵ Meral Balcı- Yeşim Karadeniz, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Dönem Siyasetine Etkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 57, Ağustos 2018, s. 274.

³⁸⁶ Karpat, *age*, s.210.

hükümlerini kapsamaktaydı, bu doğrultuda köylünün hareketliliğini durdurmakta ki amaç köylünün şehirlere gelmesini, kendini geliştirmesini engellemek ve tarım işçisinin sanayi işçisi olmasının önünü kesmektir. Nitekim bu Kanun'un sosyal sınıf farkı yaratmaktan başka bir şey olmadığını düşünenler, Tek parti yönetiminin bu yasa ve benzer uygulamaları ile ülkeye zarar verdiklerini düşünüyorlardı.³⁸⁷

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmelerinde, kanuna karşı özellikle 17.maddesine karşı eleştiriler ve kızgınlıklar muhalefet konusu şeklinde yükselmiştir. Fakat çeşitli muhalif seslerden sadece CHP Aydın Milletvekili olan Adnan Menderes'in sesi, Toprak Reformu'na muhalefeti milli egemenlik, Meclis'in üstünlüğü ve demokratik rejim gibi ilkelerle birleştirmek inceliğini göstermiştir.³⁸⁸

Bu doğrultuda Kanun günlerce tartışılmıştır. Adnan Menderes, Refik Koraltan, Emin Sazak, Cavit Oral vb. milletvekilleri başta olmak üzere birçok milletvekili yasayı eleştirmiştir. Bunların çoğunluğu büyük toprak sahibi olanlardı ve bu kanun CHP ve toprak sahipleri arasındaki son bağı da koparmıştır. Nitekim bu yasanın Türkiye tarihi için önemi tek parti döneminden sonra ilk kez gerçek anlamda muhalif partiyi doğuran nedenlerin başında gelmesidir. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu sırasında gerçekleştirilen görüşmeler CHP dışında kurulacak ana muhalefet partinin lider kadrosunu da ortaya çıkarmıştır.³⁸⁹

III. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ

Çok partili hayata geçişte önemli bir rol oynayan Çiftçiyi Topraklandırma Yasası ile muhalefetin Meclis'te gözle görülür bir biçimde ortaya çıkmasını sağlamış ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün de demokrasi söylevleriyle cesaretlenmiştir. Meclis'teki ayrışmalar basında da kendini hissettirmiştir. Siyasi iktidar bu konuda da dikkatli davranıp hoşgörü içerisinde karşılık vermiştir. 1944'te kapatılmış olan Vatan gazetesinin tekrar çıkarılmasına izin vermiştir. 19 Mayıs 1945'te, Meclis'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinden yoğun tartışmalar devam ederken, İnönü millete seslenişinde verdiği demeçte birçok demokratik akımın gelişmesine izin verileceğini

³⁸⁷ İnce, *agm*, s. 66-67.

³⁸⁸ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3. bs. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 17.

³⁸⁹ Çavdar, *age*, s.440.

söylemiştir: (Nitekim bu demecinin ardından 1945'in yaz aylarında basında farklı görüşler de olmakla beraber Vatan-Tan muhalefet cephesi kurulmuştur.)³⁹⁰

“Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanların ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir.”

Nitekim Tek Parti döneminden sonra gerçek bir muhalefetin ortaya çıkışına neden olan bu etkenler Demokrat Parti'yi oluşturacak olan muhalefeti meydana getirmiş ve Demokrat Parti'nin kuruluşu da “Dörtlü Takrir” ile başlamıştır. 7 Haziran 1945 tarihinde CHP'li dört milletvekili parti, meclis grubunda açık olarak görüşülmek üzere, meclis grubu başkanlığına bir takrir-önerge vermişlerdir. Bu önergeyi veren şahıslar; İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan, ve son olarak Kars Milletvekili Fuat Köprülü'dür. Bu önerge bu dört milletvekili tarafından imzalanmış ve Türk siyasi tarihimizde “Dörtlü Takrir” olarak yer almıştır.³⁹¹ Takrirde ilk akla gelen şey, yeni bir parti kurmaktan çok, “CHP içinde denetlemeyi kuvvetlendirmek, Anayasanın yalnız şekil olarak değil ruh ve anlamı olarak da uygulanmasını sağlamak düşüncesiyle verilmiştir.³⁹² Fakat söz konusu Takrir bilhassa CHP'nin içerisinde yeni bir partinin ortaya çıkışına zemin hazırlaması bakımında son derece önemli olup, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında demokratik bir sistemin kuruluşunda bir başlangıç olarak değerlendirilmiştir.³⁹³

Dörtlü Takrir'i öneren Dörtlerin lideri Celal Bayar olup, Takrir verme fikri ise ilk defa Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'ten gelmiştir. Celal Bayar'da bu önergeyi onaylamış ve Refik Koraltan'ın katılmasını sağlamıştır. CHP Grup Başkanlığı'na verilen Takrir ile temel olarak, artık harp bittiğine, köylüler ve aydınlar demokrasiye hazır hale geldiklerine göre; Millet Meclisi'nin hükümeti fiilen kontrol etmesini,

³⁹⁰ Timur, *age*, s.17.

³⁹¹ Enis Şahin- Bilal Tunç, “Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal Ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Ocak 2015, s. 33.

³⁹² Timur, *age*, s.17.

³⁹³ Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii Cilt I*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 169.

bireylere Anayasa’da yazılı hak ve hürriyetlerinin tanınmasını ve birden fazla partiye izin verilmesini istemişlerdir.³⁹⁴

Kısaca Dörtlü Tahrir ile asıl olarak 1924 Anayasası’nın demokratik ruhunu bugünkü siyasal hayat ve örgütlerde hayata geçirilmesini talep etmişlerdir.³⁹⁵ Eroğul’una göre ise Tahriri veren Dörtlerin istekleri özellikle üç noktada toplanmıştır: kanunlardaki ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin tasfiyesi, meclisin hükümeti gerçekten denetlemesine imkan verilmesi ve seçimlerin serbestçe yapılması şeklindedir.³⁹⁶

Tahrir görünüşte Cumhuriyet Halk Partisi’nin içten değiştirmek amacıyla verilmiş olmasına rağmen, bu önerge kabul edildiği takdirde, ülkenin siyasi hayatında birdenbire köklü bir değişme yaratacaktı. Meclis Grubuna sunulan önergeyi, Grup 12 Haziran 1945’te toplanıp gizli olarak yedi saat görüştüktan sonra, mevcut kanun ve kaidelerin değiştirilmesine yol açacağı ve bu çeşit tekliflerin görüşülme yerinin grup toplantısı değil, Millet Meclisi olduğunu gerekçe olarak göstererek önergeyi reddetmişlerdir.³⁹⁷ Nitekim hem CHP içerisindeki muhaliflerin Çiftçiye Topraklandırma Kanun Tasarısı’na bütün itirazlara rağmen, Kanun 11 Haziran 1945’te de kabul edilmişti hem de yine aynı grubun içerisinde yer alan Dörtlerin verdiği önerge reddedilmişti. Bu iki durum muhaliflerin yenilgisi gibi gözükse de aslında yeni bir partinin ortaya çıkacak olmasıyla bir kazanım olacaktı.³⁹⁸

Çufalı’ya göre önergenin reddi çok partili hayata geçiş için bir fırsattı. Bu doğrultuda CHP de çok partili hayata kendi içinden çıkan bir grubun önderliğinde kurulan bir parti ile geçilsin istiyordu. Böylece hem yeni kurulan parti CHP’nin bir türevi olacak hem de parti içinde bütünlük sağlanmış olacaktı. Buna ek olarak muhalif bir partinin CHP’nin içerisinde çıkacak olması da iktidarı rahatlatırdı.³⁹⁹ Nitekim İnönü 11 Haziran’da Parti Genel İdare Kurulu’nda tahrir olayını eleştirmiş ve “Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir

³⁹⁴ Ahmet Yeşil, *Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, 2.bs. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 51.

³⁹⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938- 14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 213.

³⁹⁶ Eroğul, *age*, s. 11.

³⁹⁷ Karpat, *age*, s.233.

³⁹⁸ Gülen, *agm*, s.139.

³⁹⁹ Çufalı, *age*, s. 47.

parti olarak mücadeleye girişsinler” diyerek yeni bir parti oluşumuna uygun konuşmuştur.⁴⁰⁰

Türkiye’de bu gelişmelerin altında siyasal hayatta gelişmeler yaşanmaya devam etmiştir. Nitekim Tek parti döneminden çıkışı gösteren, Türkiye’de ikinci bir partinin kurulması için müracaat yapılmıştır. İlk bakışta bu müracaatı Dörtlülük Takririni sunanların yapıldığı düşünülse de öyle olmamıştır. 7 Temmuz 1945’te işadamı olan Nuri Demirağ, İçişleri Bakanlığı’na Milli Kalkınma Partisi’ni kurmak için müracaat etmiş ve 18 Temmuz 1945’te partiye izin verilmesiyle, Cumhuriyet Halk Partisi’nin karşısına ikinci bir parti resmen kurulmuştur.⁴⁰¹

Savaş sonrası ortamın sağladığı hava iç ve dış etkenlerin baskısı ve İsmet İnönü’nün yönlendirmesiyle iktidara karşı hareketlenen muhalefet ortamında Cumhuriyet tarihinde üçüncü kez çok partili hayata geçişi belgeleyen ilk siyasal parti olma vasfını, Milli Kalkınma Partisi kazanmıştır.⁴⁰² Tek partili sistem Milli Kalkınma Partisi’nin kurulmasıyla sona ermiştir. Fakat gerek kamuoyunun beklentilerinden gerekse parti kurucularının basına verdiği demeçlerden kurulan partinin beklenen siyasal muhalefeti temsil edecek oluşum olmadığı anlaşılmıştır.⁴⁰³ Nitekim Milli Kalkınma Partisi’nin kurucularının çoğu, siyasal hayatta tecrübesi olmayan ve birbirleriyle çelişen kişilerden oluşmaktaydı. Bu yeni parti devletçiliği reddetmekte, Rus taraflısı bulduğu CHP’yi eleştirmekte ve dış politika açısından İslam Birliği-Şark Federasyonu projesinin gerçekleşmesini istemekteydi. Bu doğrultuda bu parti, CHP’nin dikkatine çekmemiş, karşısında güçlü bir muhalefet olamamıştır. Çünkü parti, iktidarın dikkatini çekecek bir sosyal tabana sahip değildi ve kurucularının da siyasal tecrübesi yoktu.⁴⁰⁴

Bu sırada CHP kendi içerisindeki muhalif seslere odaklanmıştır. Meclis Grubuna sunulan Takrir reddedildikten sonra, öneriye destek veren iki milletvekili, Menderes ve Köprülü esasen hükümete karşı muhalif olan Vatan gazetesinde, hükümeti,

⁴⁰⁰ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye Geçiş, 1944-1950*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1998, s. 67.

⁴⁰¹ Ercan Haytoğlu, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci Ve 1945’te Çok Partili Siyasal Hayata Geçişin Nedenleri 1908-1945”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 1997, s. 53.

⁴⁰² Veysel Çolaker, “Fali Rıfkı Atay’ın Tek Parti Ve Çok Partili Dönemde Demokrasiye Bakışı”, *Belgi Dergisi*, Sayı 9, 2015, s. 1259.

⁴⁰³ İnce, *agm*, s. 74.

⁴⁰⁴ Yeşil, *age*, s.58.

başbakanı ve bazı antidemokratik kanunları eleştirir yolla yazılar yayınlamış, milletin yönetim üzerinde denetim sağlamasını, insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını talep etmişlerdir.⁴⁰⁵ Böylece muhalefet olduklarını açığa vurmuşlardır. Bunun üzerine CHP ikisinden yazıkları eleştirilere karşı bir cevap beklediyse de cevaplarından tatmin olmayıp, iki parti üyesinin hareketlerini partinin ruhuna aykırı bularak 21 Eylül 1945'te Köprülü'yü ve Menderes'i partiden çıkarma kararı vermişlerdir.⁴⁰⁶ O güne kadar sessiz kalan Refik Koraltan, 2 Ekim'de Vatan gazetesine demeç vererek arkadaşlarının partiden çıkarılmasını tüzüğe aykırı olduğunu öne sürüp eleştirince kendisi de benzeri sonla karşılaşmış ve partiden uzaklaştırılmıştır.⁴⁰⁷

Bunun üzerine Celal Bayar, TBMM'ye sunulmak üzere, Basın Kanunu'nun haberleşme hürriyetini sınırlayan 17. Ve 50. Maddelerinin değiştirilmesine dair bir tasarı hazırlamıştır. Fakat hazırladığı tasarı Parti Meclis Grubu toplantısında reddedilmiştir. Bu doğrultuda Dörtlü Takriri imzalayanlardan olan Bayar, önce İzmir Milletvekilliğinden daha sonra da 2 Aralık 1945 günü Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa etmiştir. Böylece Dörtlü Takririn verilmesinden beş ay sonra, 1945 kışında önerge sahipleri Cumhuriyet Halk Partisi ile ilişkilerini kesmiş ya da kesmek zorunda bırakılmışlardı.⁴⁰⁸

Bu arada İsmet İnönü 1 Kasım 1945'teki konuşmasında, Türk demokrasisinin temel eksikliğinin bir muhalefet partisinin yokluğu olduğunu ifade etmiştir. Buradan da Milli Kalkınma Partisi'ni muhalefet olarak dikkate almadığını da görebiliriz. Ayrıca konuşmasında 1947 yılı için planlanan genel seçimlerin, o sırada mevcut olan iki dereceli sistemin aksine, serbest ve tek dereceli olacağını açıklamıştır.⁴⁰⁹ İki dereceli sisteme göre seçmenler ikinci seçmenleri, ikinci seçmenler de temsilcileri seçerek oy hakkı kullanır.⁴¹⁰

Aralıkta partiden istifa eden Celal Bayar'ın ve Dörtlü Takrir sahiplerinin niyetleri yeni bir parti kurarak muhalefete devam etmek olduğu anlaşılmıştır. Nitekim zaten

⁴⁰⁵ Hüseyin Şeyhanlıoğlu, *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Kadim Yayınları, Ankara, 2011, s. 116.

⁴⁰⁶ Karpaz, *age*, s.234.

⁴⁰⁷ Mehmet Kabasakal, *Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 166.

⁴⁰⁸ Karpaz, *age*, s.234-235.

⁴⁰⁹ Zürcher, *age*, s.307.

⁴¹⁰ Tufan Emimi, *agm*, s. 534.

Bayar, 1 Aralık'ta yaptığı basın görüşmesinde, arkadaşları Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte yeni bir parti kuracaklarını açıklamıştır. Bundan üç gün sonra ise İsmet İnönü, Celal Bayar'ı yemeğe davet edip konuşmuştur.⁴¹¹ Bayar parti programını bizzat İnönü'ye götürmüş, İnönü'nün soruları üzerine laiklik, eğitim ve dış politika konularında güvence vermiş ve böylece Devlet Başkanının, dolayısıyla iktidar partisinin de onayını almıştır.⁴¹²

Dörtlü Tahrir ile başlayan ve yeni bir partinin doğuşuna doğru giden süreçte Celal Bayar ve arkadaşları, Demokrat Parti'nin kuruluş başvurusunu 7 Ocak 1946'da resmen yapmışlardır. Celal Bayar'ın Genel Başkanlığa getirildiği Demokrat Parti'nin diğer kurucu ve yöneticileri tek parti dönemi iktidarı olan, Cumhuriyet Halk Partisi içerisinde yetişmiş politikacılardan meydana gelmiştir.⁴¹³

Demokrat Parti'nin programında partinin genel prensipleri; liberalizm ve demokrasi olarak iki başlık altında toplanmıştır. Liberalizm hem hürriyetler hem de iktisadi düzen açısından kabul edilmiştir. Belli başlı insan hak ve hürriyetleri üzerinde durulmuş, özellikle dernek kurma hürriyeti üzerinde durulmuştur. Türk toplumunun aile ve mülkiyet esaslarına dayandığı ve Anayasada yer almış olan devletçiliğin baş görevleri arasında özel teşebbüsün desteklenmesi belirtilmiş, devlet teşebbüslerinin özel teşebbüslere devredilebilmeleri istenmiştir. Piyasa'nın faaliyetinde tam liberal bir görüş benimsenmiş ve memleket kalkınmasında tarım sektörüne dayanılacağını ilan etmiştir. Demokrasi ise doğrudan doğruya partinin kuruluş amacı olarak ilan edilmiştir. Demokrat Parti, Türkiye'de demokrasinin ileri bir anlayışla gerçekleşmesini ve genel siyasetin demokratik bir görüş ile yürütülmesine hizmet maksadıyla kurulmuştur. Bunun gerçekleşmesi için de tek dereceli serbest seçim öngörülmüştür.⁴¹⁴ Parti'nin tüzüğünde ise 18.maddesinde yer alan "Parti Genel Başkanı'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda, parti başkanlığından çekilmiş sayılacağı" hükmü kabul edilmiştir.⁴¹⁵

⁴¹¹ Eroğul, *age*, s.12.

⁴¹² Timur, *age*, s.20.

⁴¹³ Emre Kongar, *Tarihimizle Yüzleşmek*, 2.bs. Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006, s. 191.

⁴¹⁴ Eroğul, *age*, s.14.

⁴¹⁵ Ahmet Gülen, "Türkiye'de Demokratikleşme Sürecinin İlk Yansımaları 1946 Genel Seçimleri Ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 15, Sayı 30, Ocak 2015, s. 225.

Akşin'e göre; Parti programı CHP'nin programı ile benzerlik gösteren Demokrat Parti, Atatürk'ün altı ilkesini de benimsemiş olmasıyla Demokrat Parti'nin yeni bir sistemi değil mevcut sistemi geliştirmek amacıyla olduğu düşüncesini vermiştir. Nitekim Demokrat Parti, mevcut ilkeler çerçevesinde hükümet ve idare yapısında bir takım yenileşmeler istemektedir. Bu doğrultuda da daha önce CHP içerisinde giriştikleri demokratikleşme hareketlerine yeni bir parti ile devam edecek olan Celal Bayar ve arkadaşlarına kısa bir süre sonra CHP içerisindeki muhalifler de katılmışlardır.⁴¹⁶

Demokrat Parti kurucu üyelerinden olan Adnan Menderes, 23 Mayıs 1946'da Vatan gazetesine verdiği beyanatında partisini şu şekilde tanımlamıştır; "Demokrat Parti'nin en bariz vasfı, tek partili idareye son vermek isteyen hareket ve cereyanı temsil eden siyasi bir hareket olmasıdır."⁴¹⁷

Demokrat Parti kuruluşu, İsmet İnönü'den işaret almış olan Cumhuriyet Halk Partisi ve organlarınca başlangıçta memnuniyetle karşılanmıştır. Demokrat Parti şubelerini kurmaya başlar başlamaz bütün ülkede coşkulu bir karşılık bulmuştur. Nitekim Cumhuriyet Halk Partililer, halkın hoşnutsuzluğunu bilmekteydiler ancak yine de bu kadar hoşnutsuzluğun karşısında afallamışlardır.⁴¹⁸ Demokrat Parti halkın her kesiminden ilgi toplamıştır. Nitekim daha kurulmadan önce kurucuları, muhalif olarak öne çıkan isimler ile toplumda mevcut olan sol muhalefet arasında da bir ilişki kurulmuştur.⁴¹⁹

Demokrat Parti'nin kurulmasıyla tam anlamıyla çok partili hayata geçilmiştir. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi karşısında gerçek anlamda bir muhalefet oluşmuş ve kamuoyundan destek görmüştür.

A. 1946 Seçimleri

⁴¹⁶ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 5.bs., Kırılmaç Yayınları, Ankara, 2004, s. 226.

⁴¹⁷ Yeşil, *age*, s.65.

⁴¹⁸ Zürcher, *age*, s.308.

⁴¹⁹ Ali Ulvi Özdemir, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türk Solunun DP Ve Hükümet İle İlişkileri 1945-1946", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 14, Sayı 55, Mart 2014, s. 194.

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesiyle beraber 1945-1950 tarihleri arasında toplam yirmi dört siyasi parti kurulmuştur. Bu partilerin bir kısmı fikir hürriyetleri üzerinde devam eden kısıtlamaları ihlal ettikleri gerekçesiyle devlet tarafından kapatılmış, bir kısmı da önemli bir halk desteği elde edemedikleri için kendi kendilerine kapanmıştır.⁴²⁰

Demokrat Parti kurulduğu zamandan kısa bir süre sonra (ilk üç aydan sonra) vatandaşın sevgisini kazanıp belirli sayıdaki teşkilata ulaşınca, iktidar karşısında kendini güçlü hissetmeye başlamıştır. Vatandaşın yeni partiye olan ilgisi, programında yer alan vaatlerinden çok iktidar karşısında muhalefet edebilmesinden, duruşunda kaynaklanıyordu. Halk yeni partinin gerçek bir muhalefet partisi olduğuna inanmaya başlamış ve Demokrat Parti 1946 baharında bütün muhalefeti kendi tarafında çekmeyi başarmıştır. Kasaba ve köylerde vatandaşlar bir araya gelip Demokrat Parti şubeleri açıp sonrasında merkezle ilişkiye geçiyorlardı. Demokrat parti büyüdükçe CHP'nin dostça tavırları da değişmeye başlamıştır.⁴²¹

Demokrat Parti'nin gelişme seyri bu tempoda devam ederse 1947 seçimlerinden başarı ile çıkabilirdi. Nitekim DP lideri Celal Bayar, 22 Nisan 1946'da Tasvir gazetesine verdiği bildiride iktidar, Seçim Kanunu başta olmak üzere demokratik nizama ters düşen diğer kanunları değiştirip, idarenin tarafsızlığını sağlarsa, partisinin yapılacak seçimlere hazır olduğunu, hatta seçimlerin öne alınması halinde bile aynı kararda olduklarını söylemiştir.⁴²²

Bu CHP tarafından muhalefet erken seçim istiyor şeklinde yorumlanmıştır. Bu doğrultuda demokrasiyle ilgili bazı sorunların görüşülmesi ve belediye seçimlerinin 1946 Eylül ayından, 26 Mayıs'a alınması amacıyla CHP, Meclis Genel Kurulu'nu toplantıya çağırması ve belediye seçimlerinin erken tarihe alınmasına dair kanun teklifi CHP tarafından Meclis'e getirilerek aynı gün kabul edilmiştir. Belediye seçimlerinin tarihinin değişmesi, genel seçimlere de erken gidileceğini gösteriyordu. Muhalefet, belediye seçimlerinin erken tarihe alınması ile DP'nin teşkilatlanmasının geciktirilmek istendiğini iddia etmiş ve seçimlerin dürüst yapılmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasını, Basın, Cemiyet, Polis Teşkilat Kanunları gibi antidemokratik

⁴²⁰ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1988, s.25.

⁴²¹ Karpat, *age*, s. 240.

⁴²² Yeşil, *age*, s.75.

uygulamaların değiştirilmesi üzerinde durmuştur. CHP'lilerin bu eleştirilere tavrı da sert olmuş ve muhalefete iş başına geçmeye kalkmadan önce olgunlaşması gerektiğini söylemiştir.⁴²³

Bu noktada Demokrat Parti, tavır belirlemek için tüm il ve ilçe temsilcilerini Ankara'ya çağırmıştır. Burada konuşulacak asıl mesele, erken seçim baskısı karşılığında ne yapılacağı olmuş ve demokrasiye atılan ilk adımla birlikte ilk gerilim başlamıştır. Celal Bayar, yerel seçimlerin boykot edilmesi kararını almış, bu doğrultuda il ve ilçe başkanlarından bunu uygulamalarını istemiştir. Nitekim yerel seçimlere katılım çok az olmuş ve bu da DP'nin potansiyel gücünü gösteren ilk işarettir.⁴²⁴

Demokrat Parti tek dereceli olmadığı için ve baskın seçim olarak algıladığı için 26 Mayıs 1946'da yapılan yerel seçimlere katılmamıştır. Celal Bayar partisinin bu kararını açıklarken eğer bu tip düzenlemelere devam edilirse genel seçimlere de girmeyeceğini belirtmiştir.⁴²⁵

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, son gelişmelerin üzerine, partisini 10 Mayıs 1946'da olağanüstü kurultaya çağırmıştır. Bu kurultay şüphesiz ki çok partili hayata geçildikten sonra, yeni düzene uyum gösterip göstermediği tartışılan CHP'nin durumunu belirlemek amacı taşımaktaydı.⁴²⁶

Bu Kurultay'da İnönü'nün önerisi üzerine Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef sıfatları kaldırılmış, Atatürk'ten itibaren devam eden Değişmez Genel Başkanlık tarihe karışmıştır. Bundan sonra CHP'de Genel Başkan dört yılda bir yapılacak, kurultaylarda belirlenecektir. 11 Mayıs'ta yapılan seçimle İnönü ittifakla tekrar Genel Başkan seçilmiştir.⁴²⁷

Ayrıca bu Kurultay'da bazı liberalleşme önlemleri alınmış ve tek dereceli seçimler kabul edilmiştir. Kurultay'dan kısa bir süre sonra Basın Yasası liberalleştirilmiş ve üniversiteler bir miktar özerklik kazanmıştır.⁴²⁸ 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu,

⁴²³ Karpaz, *age*, s.241.- Yeşil, *age*, s. 76.

⁴²⁴ Mehmet Ali Birand- Can Dündar- Bülent Çaplı, *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, 11.bs., Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006, s. 29-30.

⁴²⁵ Günel, *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008*, s.110-111.

⁴²⁶ Yeşil, *age*, s.77.

⁴²⁷ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, s. 396-397.- Çufalı, *age*, s.69.

⁴²⁸ Zürcher, *age*, s.308.

sınıfsal amaçlı dernek ve parti kurulmasına imkan verecek yönde değiştirilmiştir.⁴²⁹ Serbestliğin etkileri başka alanlarda da kendini göstermiştir. Malların satışı ve fiyatların tespiti hükümet kontrolünden kısmen çıkmıştır. Mayıs ayında belediye seçimlerinin öncesinde, İnönü'nün memleketi dolaşarak halkı seçimlere katılması için çağrı yapmış bu da çok partili sistemin doğurduğu sonuçlardan biridir, nitekim bu şekilde hükümetin, iktidarın halka dayandığını yavaş yavaş kabul ettiğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda belediye seçimleri, adayların eskisi gibi Cumhuriyet Halk Partisi tarafından gösterilmek yerine, ilk defa özgürce halk tarafından gösterilmesini ve seçilmesini sağlamıştır.⁴³⁰

Kurultay sonrasındaki değişikliklerden sonra genel seçimlerin tarihi erkene alınarak Meclis'te kabul edilmiştir. Zürcher'e göre Demokrat Partilileri hazırlıksız yakalamak umuduyla, Temmuz 1947'de yapılacak olan genel seçimleri 21 Temmuz 1946'ya alınmıştır. Demokrat Partililer bu duruma itiraz etmiş ve boykot etmeyi düşünseler de seçime katılma kararı vermişlerdir.⁴³¹

Bunun üzerine seçim kampanyası bütün şiddetiyle açılmıştır. Demokrat Partililer bilhassa, mitinglere önem vermişler ve binlerce insanın katıldığı toplantılar Cumhuriyet Halk Partilileri paniğe düşürmüştür.⁴³² Demokrat Parti'nin genellikle ele aldığı konular, hayat pahalılığı, özgürlüğün kısıtlanması, demokratik olmayan kanunlar ve yönetim organının yolsuzluklar olmuştur.⁴³³

21 Temmuz 1946 Pazar günü Türkiye Cumhuriyet'i Devleti bir ilk yaşamış, Türkiye tek dereceli ve çok partili ilk genel seçimini yapmıştır.⁴³⁴ Seçim günü geldiğinde halk ilk kez CHP'nin karşısında başka bir alternatifi olduğunu biliyorlardı. Söz konusu seçimlere başta Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere, Demokrat Parti, Milli Kalkınma Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Liberal Demokrat Parti ve Yalnız Vatan İçin Partisi katılmışlardır. Bu seçimlerde DP, 16 seçim çevresinde aday göstermemiştir. Seçimlerin sonucunda CHP dışında milletvekili çıkarabilen tek

⁴²⁹ Neşe Yeşilçayır, "Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 79, Mart 2011, s. 151.

⁴³⁰ Karpat, *age*, s.244.

⁴³¹ Zürcher, *age*, s.308.

⁴³² Eroğul, *age*, s.17.

⁴³³ Ensar Yılmaz, "1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2010, s. 183.

⁴³⁴ Rezzan Yücer, *Cumhuriyet Gazetesi'nin Bakışıyla Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönüm Noktası: 14 Mayıs 1950 Seçimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2016, s. 19.

siyasal parti Demokrat Parti olmuş; CHP 395, DP ise 64 milletvekili çıkarmıştır. Fakat sonraki yıllarda bu rakamlar durmadan değişmiştir.⁴³⁵

Seçim muhalefette hayal kırıklığı yaşatmıştır. Çünkü Demokrat Parti'nin seçim sonucundan daha büyük bir desteğe sahip olduğu belliydi. Nitekim bu doğrultuda seçimden hemen sonra yapılan usulsüzlükler ve baskılar hakkında raporlar yağmaya başlamıştır. Demokrat Parti daha sonuçlar belli olmadan, İnönü'ye bir telgraf çekerek haksızlığın düzeltilmesi adına müdahale etmesini istemiş, fakat itirazla dikkate alınmamış seçim sonuçları açıklanmıştır.⁴³⁶

Nitekim 1946 seçimlerinde yapılan baskıyı, Demokrat Parti Milletvekili Esat Budakoğlu şöyle anlatmıştır:⁴³⁷

“Seçim günü icabı sandıkları dolaştım ben. Kanun hükmü icabı rey açık, tasnif gizliydi. Jandarma silahıyla baskı yapıyor, devlet otoritesine hakim olanlar sandık başında, ‘Kime veriyorsun, Tayyare hırsız Bayar’ a mı vereceksin, Milli Mücadele kahramanı, Atatürk’ün yakın arkadaşı İnönü’ye mi vereceksin?’ Rey verenlere karşı söylenen söz bu buydu ve ‘Ne karışyorsun istediğime veririm’ diyen, diğerlerine cesaret verenlere karşı ağır muamele yapılıyordu. Jandarma tarafından alınıp karakola götürülenler de vardı.”

Seçim sonrasında ülkenin her tarafından Demokrat Parti'nin önde gelen isimlerine bu tür şikayetler gelmiş ve gazeteler bu haberleri yayınlamışlardır. Gelen şikayetler genellikle idare amirlerinin ve jandarmanın dayak atması ve baskı uygulaması, Demokrat Partililerin köylere gitmesine izin verilmemesi, hapsedilmesi, seçim mazbatalarının değiştirilmesi gibi şikayetlerden oluşmuştur.⁴³⁸

Sonuç olarak tartışmalı ve şaibeli bir seçim olarak 1946 seçimleri, tarihimizde yerini almıştır. Bu doğrultuda 1946 seçimleri muhalefet partisinin yasal güvence yokluğunun bir göstergesi olmuştur. Üstelik seçimlerden sonra Başbakanlığa Recep Peker'in getirilmesi iktidarın baskıyı artıracığının da bir işareti olmuştur. Celal

⁴³⁵ Günal, *age*, s.111.- Kapat, *age*, s.251.

⁴³⁶ Eroğlu, *age*, s.18.

⁴³⁷ Birand-Dündar-Çaplı, *age*, s.33.

⁴³⁸ Osman Akandere, “ 1946 Genel Seçimleri Ve Sonuçları Üzerinde İktidar Ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 76, Ocak 2010, s. 13.

Bayar, bu dönemde DP'nin gölge muhalefet olmaya zorlandığını ve Cumhurbaşkanı'nın sözlerinden başka ortada teminat olmadığını söylemiştir.⁴³⁹

Seçimlerin ardından kurulan Recep Peker hükümeti ile Demokrat Parti arasında birbirlerini karalayıcı, gergin bir ortam hüküm sürmüştür. Peker hükümetinin ele aldığı şiddet politikası çok gergin bir hava yaratmış, nitekim 18 Aralık 1946'da Menderes'in gerçekleştirmiş olduğu konuşmasına Recep Peker'in karşılık verdiği cevaptaki sert kelimeleri (Menderes'i psikopat diye tanımlamış) üzerine Demokrat Parti Meclis Grubu'nun Meclisi terk etmesi gibi olaylar yaşanmıştır. İsmet İnönü'nün arabuluculuk etmesiyle DP tekrar Meclis'e dönse de bu harareti ve gergin ortam devam etmiş, DP ve Peker Hükümeti arasındaki mücadele 1947'de "12 Temmuz Beyannamesi" ile sonuçlanmıştır.⁴⁴⁰

İsmet İnönü aradaki çatışmayı durdurmak ve ortamı sakinleştirmek adına, basına bir beyanatta bulunduğu ve siyasi tarihimizde 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçen Cumhurbaşkanlığı bildirisi, çok partili rejimin yerleşmesi açısından önemlidir. İnönü bu beyannamesinde hükümet ile muhalefet arasında düzenlediği temasları anlatmış ve amacının iki taraf arasında bir güvenlik duygusu yaratmak olduğunu bildirmiştir. Şöyle ki iktidar, muhalefetin kanun dışı yollara gitmeyeceğinden emin olacak, buna karşın muhalefet de, iktidarın kendini boğmak istemeyeceğini bilecek. İnönü tarafsız görünen bu uzlaştırmacı beyanname ile aslında taraf tutmuş, beyannamede iktidar baskısının olmadığı dile getirmemiş, böylece hükümetin baskı yaptığı ve taraf tuttuğu şeklindeki muhalefetin iddialarını dolaylı olarak desteklemiştir.⁴⁴¹

12 Temmuz Beyannamesi ile muhalefetin varlığı meşrulaştırılmış ve devlet yönetiminden tarafsız olması, her iki partiye de adil davranması istenmiştir. Nitekim Zürcher'e göre Cumhurbaşkanı'nın bu müdahalesi çok partili siyasetin kalıcı olduğunu açıklıyordu.⁴⁴²

Fuat Köprülü bir yazısında, Cumhurbaşkanı'nın tam bir tarafsızlık ve anlayışla hareket ederek siyasi durumu normale getirmek için gerekli şart ve araçları açıklamış olduğunu, böylece siyasi çıkmaza son verdiğini, ayrıca bu beyanname ile Devlet

⁴³⁹ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, yay. haz.: İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul, 1969, s. 66.

⁴⁴⁰ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, yay. haz.: Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 50.

⁴⁴¹ Eroğul, *age*, s.34-35.

⁴⁴² Zürcher, *age*, s.311.

Başkanı görevlerini gereği gibi yerine getirebilmek için tarafsız kalmaya karar verdiğini, kendisini partiler üstüne çıkarmış tarihi bir kişilik olduğunu ve dolayısıyla milli bir kişilik olarak her iki partiye de ait bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁴³

12 Temmuz Beyannamesi, Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi'nde önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler Cumhuriyet Halk Partisi'nde Peker Hükümeti'nin istifasına ve Hasan Saka Hükümeti'nin iktidar olmasına sebep olurken, Demokrat Parti'den de Kenan Öner istifa etmiş ve ardından partiden ihraçlar başlamış, partiden çıkan veya çıkarılanlar 20 Temmuz 1948'de Fevzi Çakmak'ın fahri başkanlığında Millet Partisi'ni kurmuşlardır. Sonuç olarak partilerin içerisinde yaşanan bu anlaşmazlıklar demokrasi mücadelesinde belli bir parçalanma ve hükümet değişikliğiyle sonuçlanmıştır.⁴⁴⁴ Fevzi Çakmak liderliğindeki bu parti, kendini cumhuriyet, liberalizm, adalet ve milliyetçilik esaslarına bağlı, dini müessese ve milli değerlere saygılı olarak tanımlamıştır.⁴⁴⁵

Karpat'a göre 12 Temmuz beyannamesi, İnönü'nün başardığı esas işlerden biridir. Nitekim beyanname Türkiye'de siyasi partiler yasasının gelişmesinde en önemli belgelerden biridir. Beyannamenin değeri yayınladığı amaçta, yazılmasında hakim olan ruhta ve iktidar ile muhalif partilerin daha sonraki ilişkileri ve parti örgütleri üzerinde yaptığı derin etkidir.⁴⁴⁶

Genel olarak 1946 genel seçimleri Türk demokrasi tarihi açısından öneme sahiptir, çünkü ilk kez çok partili hayata geçilmiş ve tek dereceli seçim sistemi uygulanarak halk oylarıyla doğrudan doğruya milletvekillerini seçebilmişlerdir. Fakat seçimin sonuçları pek iç aydınlatıcı bir tablo sunmamıştır. Gizli oy güvencesinin sağlanmadığı ve tarafsız gözlemcilerin bulunmadığı seçimlerde, oy pusulalarının seçim sonuçlarının açıklanmasından hemen sonra yakılarak imha edilmesi, bu seçimin, şaibeli seçim olarak anılmasına yol açmıştır.⁴⁴⁷ Halkın iradesi sandığa yansıdığı şekilde çıkmamış, 21 Temmuz 1946 genel seçimleri, yapılan hile ve yolsuzluklar ile seçimin masumiyetine gölge düşürmüştür.⁴⁴⁸

⁴⁴³Karpat, *age*, s.282.

⁴⁴⁴ Kabasakal, *age*, s. 177.- Yücer, *age*, s. 20.

⁴⁴⁵ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi Ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, s. 191.

⁴⁴⁶ Karpat, *age*, s.284.

⁴⁴⁷ Burak Cop, *Türkiye'de Seçim Sistemleri*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 72.

⁴⁴⁸ Akandere, *agm*, s. 23.

B. 1950 Seçimleri

Türkiye’de siyasi ortam 1950 seçimlerine gelmeden evvel dönüşüm sürecine girmiştir. Nitekim genel seçimlerin yapıldığı 21 Temmuz 1946 tarihi ve İnönü’nün bildirisinin yayınlandığı 12 Temmuz 1947 arasında geçen süre Türkiye’de çok partili sistemin yerleştiği en önemli devre olmuştur. Bunun sonucunda muhalefet partileri, hem hareket özgürlüğü hem de CHP ile eşitlik kazanmış olmuşturlardır.⁴⁴⁹

Bu süre zarfında 7 Ocak 1947’de Demokrat Parti birinci Kurultayını yapmıştır. Çavdar’a göre Bu Kurultay Türkiye’de demokratik gösterilerin ilki olarak tarihe geçmeye layık bir toplantı olmuştur. Nitekim kongre boyunca hiçbir delegenin konuşması kısıtlanmamış, demokrasi adına herkes aklına geleni söylemiştir. Kurultay sonunda bir karar niteliğinde kabul edilen “Hürriyet Misakı” da içeriği itibariyle özgürlüklere yönelik bir pakettir. Kurultayın almış olduğu kararlar, özellikle de Hürriyet Misakı, iktidar basınının ve yetkililerinin muhalefete karşı tepkisinin artmasına neden olmuştur.⁴⁵⁰

Hürriyet Misakı ile antidemokratik kanun ve uygulamaların kaldırılması için TBMM’yi terk etmeyi de içeren sert bir mücadele öngörülmüştür. Demokrat Partili yöneticilerin üzerinde en çok durdukları ve ısrarla takip ettikleri konu ise her bakımdan güvenceli bir seçim kanunu olmuştur. Bunun üzerine İnönü, siyasal gerginliği yumuşatmak adına 12 Temmuz Beyannamesi’ni vermiş, bu da DP içerisinde kırılmaları meydana getirmiştir. Nitekim otoriter yönetimin devam ettiği ve Beyanname’nin yetersiz olduğunu söyleyen bir kısım DP’liler, DP yöneticilerini CHP’ye karşı yeteri kadar sert olmadıkları gerekçesiyle parti içi muhalefete başlamışlar, bu da partiden istifalara, ihraçlara yol açmış ve en nihayetinde Millet Partisi’nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.⁴⁵¹

Bu parçalanmalar neticesinde DP’nin meclisteki grubu 1949’a gelindiğinde yarı yarıya azalmıştı ama DP eskisinden çok daha tutarlı bir parti haline gelmiştir. DP ile CHP arasındaki ana çekişme konusu olarak en çok vurgulanan seçim yasası olmuş ve bu yasa tamamıyla serbest ve dürüst seçimler garanti edilmediği takdirde 1950’de

⁴⁴⁹ Karpat, *age*, s.257.

⁴⁵⁰ Çavdar, *age*, s. 461-462.

⁴⁵¹ Timur, *age*, s. 118.

gerçekleşecek olan seçimleri boykot tehdidinde bulunan muhalefetin baskısıyla birkaç kez değişmiştir. Muhalefet bilhassa seçimlerde denetim istemekteydi ancak bu denetim hükümetin ki değil adli denetim olmaktadır.⁴⁵² Muhalefetin seçim yasasının değiştirilmesini istemesindeki ısrarının sebebi, Demokrat Parti'nin seçim yasasını ülke huzurundan sonra gelen en önemli mesele olarak görmesinden kaynaklanmıştır.⁴⁵³

Bu sırada CHP'de de değişimler olmuştur. Nitekim Hasan Saka Hükümetinin istifa edip yerine 1949'un başında Başbakanlığa atanan Şemseddin Günaltay, güvenoyu aldığı gün yaptığı konuşmada, “ Bir tarihçi sıfatıyla sizi temin ederim ki, bu milletin istikbali için yegane çare, sağlam esaslara sahip bir demokrasinin kurulması ve işlemesidir” demiştir. Bu bakımdan Demokrat Parti'ye bir nevi güvence verirken, diğer yandan da yapılacak olan seçim yasasının genel niteliklerinin sınırlarını çizmiştir. Seçime yaklaştıkça seçim yasası bütün yasaların üstünde bir öneme sahip olmuştur.⁴⁵⁴

Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kurultay'ı, Ankara'da 20 Haziran 1949 günü toplanmıştır. Bu kurultayda istifa etmiş veya ihraç edilmiş olan milletvekilleri eliyle kurulmuş Millet Partisi'nin meydana getirmiş olduğu etkiler ve parti-içi muhalefetin DP üzerindeki etkileri tartışılacak, fakat en önemli konu olan seçim yasası doğrultusunda yaklaşan genel seçimlere karşı kurultayın ortaya koyacağı tavır olmuştur.⁴⁵⁵

Kurultayın hürriyet ve demokrasi taleplerini gösteren “Ana Davalar Raporu” kabul edilmiştir.⁴⁵⁶ Bu rapor daha sonraları bir yemin şeklinde ifade edilerek “Milli Teminat Andı” adını almıştır. Milli Teminat Andı özellikle güvenceli seçim üzerinde durmuş ve “...Haklarına tecavüz olunan bütün vatandaşların meşru müdafaa halinde kalmaları, haklarını Anayasa ve Türk Ceza Kanunu'nun müeyyidelerine dayanarak hareket etmeleri kaçınılmaz bir zaruret olacaktır” şeklinde ifadeleri içermiştir. Fakat sonrasında bu tutumun ihtilalci bir tutum olmadığını belirterek⁴⁵⁷, siyasi iktidara şu

⁴⁵² Zürcher, *age*, s.312.

⁴⁵³ Naim Sönmez, “Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Kasım 2013, s. 438.

⁴⁵⁴ Çavdar, *age*, s.462-463.

⁴⁵⁵ Yeşil, *age*, s.142.

⁴⁵⁶ Ünal, *age*, s.215.

⁴⁵⁷ Timur, *age*, s.122.

şeklde uyarıda bulunmaktadır: Eğer And'da yer alan ihtimalleri gerçekleştirenlerin, yani vatandaşın seçimle ilgili haklarını ihlal etmeye teşebbüs edenlerin, milli vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir mesuliyete mahkum olacaklardır, şeklindedir. Nitekim bu And, hükümet tarafından şiddetle eleştirilmiştir. And iktidar tarafından “Milli Husumet Andı” olarak adlandırılmıştır. Günaltay Hükümeti, bu duruma karşı bir bildiri yayınlamış ve DP kararlarını kınayarak, vatandaş kanun ve nizam dışı harekete yönlendirmenin yanlış olduğunu ve hükümetin akıl ve mantık işi olmayan hareketleri daima önleyebilecek güçte olduğunu bildirmiştir.⁴⁵⁸ Demokrat Partililer bu And ile hem hükümet ve CHP karşısında susmayacaklarını göstermiş hem de Millet Partisi'nin kendisine dayandırdığı CHP'ye karşı yumuşak ve muvazaa partisi olduğu iddiasını çürütmüş olmuştur.⁴⁵⁹

Bu gelişmeleri takiben zaten, seçim yasası vaadi vermiş olan Günaltay, demokratik gelişmeleri engellemeye niyeti yoktu ve seçim yasası üzerinde çalışmalara başlamış ve 7 Şubat 1950'de yeni seçim yasa tasarısı mecliste görüşülmeye başlanmıştır.⁴⁶⁰ Tasarı temel ilkeleri bakımından demokratikti. Nitekim seçim yasası, gizli oy –açık tasnif ve adli teminat altında yapılmasını öngören usulleri içermekteydi. Seçim kurulları başkanlığında hakimler görev yaparken, seçimleri yönetecek bağımsız bir müessese olan Yüksek Seçim Kurulu'nun kurulması da tasarı da yer almıştır. Ayrıca seçim sonrasında doğacak anlaşmazlıkların çözüm mercii ise mahkemeler olmuştur. Kısaca bu son tasarı ile seçim sisteminde bir değişiklik gelmezken, seçim yöntemi ile ilgili ilk kez getirilen yenilikler 1950 seçimlerinde uygulanmış olacaktır.⁴⁶¹ Uzun tartışmalar sonunda iktidar, 1950 genel seçimleri öncesinde seçim yasasını değiştirerek, liste usulü çoğunlukçu seçim sistemini öngören, gizli oy açık sayım ve seçimlerde yargı denetimini kabul eden seçim yasasını muhalefetle iş birliği içerisinde 16 Şubat 1950'de yürürlüğe koymuştur.⁴⁶² Seçim yasasıyla seçim sisteminde herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Liste usulü çoğunlukçu

⁴⁵⁸ Yeşil, *age*, s.144.

⁴⁵⁹ Çufalı, *age*, s. 136.

⁴⁶⁰ Eroğul, *age*, s. 51.

⁴⁶¹ Nermin Abadan Unat, *Anayasa Hukuk Ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, s. 73.

⁴⁶² Mustafa Albayrak, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 1, Ocak 2014, s.299.

sistemle her parti illerin oluşturduğu seçim çevrelerinde, listeler şeklinde adaylarını belirlemekte ve en çok oy alan liste, o ildeki tüm temsilcilere sahip olmaktadır.⁴⁶³

Kabul edilen seçim yasası ile demokratikleşme adına adımlar atılmış, muhalefetin üzerinden baskıları azaltmaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Partilere radyodan propaganda amacıyla eşit ölçüde yararlanma olanağı sağlanmıştır. Demokrat Parti'nin seçim yasasından beklentileri kısmen karşılanmış fakat seçim sistemi olarak nispi temsil seçim ilkesi tüm çabalara rağmen CHP tarafından kabul edilmemiş ve seçim sistemi olarak yine çoğunluk ilkesi benimsenmiştir. Seçim yasasının kabulünden sonra TBMM, 14 Mayıs 1950'de seçimlerin yapılmasını kabul etmiştir. 14 Mayıs seçimleri Türk halkının, demokrasiyle yüzleştiği ve güven duyduğu koşullarda nasıl bilinçli bir oy kullanacağını gösteren ilk büyük seçimdir.⁴⁶⁴ Bu bakımdan 14 Mayıs 1950 seçimleri hem ilk kez kabul edilen seçim yasası bakımında hem de sonucu bakımından özgünlüklere sahiptir.⁴⁶⁵

Seçim yasası ve seçim tarihi netleştikten sonra seçimlere kadar Demokrat Parti, iktidar partisine karşı yoğun bir muhalefet kampanyası yürütmüş ve demokratik bir seçim yasasının ilanı ile mücadelesine hız vermeden devam etmiştir.⁴⁶⁶ Demokrat Parti'nin seçim boyu “Yeter, Söz Milletindir” sloganı oldukça etkili olmuştur. Cumhuriyet Halk Partililer de kısmen birkaç kişinin seçim sonuçlarından endişesi olmasına rağmen, seçim öncesi başarıdan emin gözükmekle beraber çalışmalarına devam etmişlerdir.⁴⁶⁷

Seçim kampanyaları devam ederken, İnönü 12 Temmuz Beyannamesi ile ortaya koymaya çalıştığı tarafsızlık, partiler üstü durumunu bir kampanya ile son vererek, CHP için propaganda faaliyetlerine mart ayı sonlarında başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, seçim kampanyaları boyunca işlediği konuların başında dış politika gelmiştir. Başta İnönü olmak üzere CHP dış politika konusunda, vatanın büyük tehlikelerle karşı karşıya bulunduğu bu konuda iktidarın zamanında tedbir aldığını ve izlenmiş olan yolun bütün siyasi çevrelerin takdirini kazandığını, önümüzdeki

⁴⁶³ Saim Sezen, *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 242.

⁴⁶⁴ Çavdar, *age*, s. 463.

⁴⁶⁵ Süleyman Güngör, “14 Mayıs 1950 Seçimleri Ve CHP’de Bunalım”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, Haziran 2010, s.193.

⁴⁶⁶ Nilgün Gürkan, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 291.

⁴⁶⁷ Günel, *age*, s. 115.

yıllarda da dış güvenlik meselesinin başlıca endişelerden biri olacağını, bu doğrultuda dış politika gösterilen başarılı icraatların bundan sonra da güvenilir ellerle yani CHP ile devam ettirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁶⁸

Ayrıca 1946 seçim sürecinde, kamuoyunda DP'nin başarı göstermesi sonucu CHP, bundan ders çıkarıp laiklik konusunda daha liberal bir tutum takınmış ve dini konularda halka yönelik bazı taviz girişimlerinde bulunmuştur. Nitekim bunlara örnek olarak; 1 Şubat 1949'da ilkokul programlarına isteğe bağlı din dersleri konulmuş, yine 1949 yılı başlarında İmam Hatip kursları açılmış sonrasında bu kurslar İmam-Hatip okulları haline getirilmiş, Ankara Üniversitesi Senatosu, 7 Ocak 1949'da İlahiyat Fakültesinin açılmasına karar vermiştir.⁴⁶⁹ Son olarak da medrese kökenli Şemseddin Günaltay'ın Başbakanlığa getirilmesi de CHP'nin din karşısındaki tavizkar tutumunu göstermektedir. Bu durum karşısında, DP ise 1950 yılına kadar laiklik konusunda dikkatli davranmıştır.⁴⁷⁰

Demokrat Parti'nin sürdürdüğü seçim kampanyalarına bakacak olursak, kampanyalarında işlediği konular muhalif olduklarından beri ele aldıkları konular olmuştur. Özellikle halkın büyük bir bölümünün yakındığı pahalılık ve yoksulluk başı çekmiştir. Hayat pahalılığı ve buna bağlı olarak yoksulluğun bütün sorumluluğu iktidara yüklendikten sonra daha refah içerisinde yaşanması vaatleriyle konuşmalar noktalanmıştır. Demokrasi konusu tanımı tam yapılmadan soyut özgürlüklerden bahsedildiği bir yapıda hemen her konuşmanın ana noktasını oluşturmuştur. Yani kısaca ekmek ve özgürlük Demokrat Parti'nin savunuları ve bayrağı haline gelmiştir.⁴⁷¹ Bu doğrultuda Demokrat Parti, ekonomi alanında vaatlerini; öncelikli olarak tasarrufa giderek bütçeyi dengeye sokacak ve bu şekilde elde edilen geliri, üretimi artıracak yatırımlara dönüştürecek, ayrıca Özel sektörün gelişmesi için de bürokratik işlemler kolaylaştırılacak ve devlet müdahalesi asgari düzeye indirilecek şeklinde sıralamıştır.⁴⁷² DP'nin, CHP'nin seçim kampanyasını eleştirirken özellikle ekonomi üzerinde eleştirilerini yoğunlaştırması, İkinci Dünya Savaşı'nın yaralarını

⁴⁶⁸ Yeşil, *age*, s. 153-154.

⁴⁶⁹ Şaban Sitembölükbaşı, *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)*, İsam Yayınları, Ankara, 1995, s. 23.

⁴⁷⁰ Kaçmazoğlu, *age*, s. 30-31.

⁴⁷¹ Çavdar, *age*, s.463.

⁴⁷² Muharrem Turp, "Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Bir Mihenk Taşı: Basında 1950 Seçimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Sayı 37, Şubat 2018, s. 690.

sarmaya çalışan köylü ve esnaf üzerinde oldukça etkili olmuş ve böylece destek toplamıştır.⁴⁷³

Demokrat Parti konuşmalarında halkı bilinçlendirmeye gitmiş, yeni seçim yasasının oyları yasal güvence altına aldığı anlatılarak, halkın oylarını kendilerinin koruyabileceği ve bu şekilde istedikleri kişileri iktidara getirebileceklerini söylemiştir. Böylece Demokrat Parti oy kullanma yöntemini, seçim yasasının güvenilirliğini seçim konuşmalarında ve çeşitli yollarla halkı bilinçlendirmeyi sürdürmüştür. Bu bilinçlendirmenin yapılmasıyla halkın kendi tercilerini korkmadan kullanması yolunda tavsiye verirken, Demokrat Parti'ye oy vereceklerin iktidardan korkup oy kullanmamasına engel olmaya çalışılmıştır.⁴⁷⁴

Seçim kampanyaları genellikle baskısız ve düzenli bir biçimde geçmiştir. İnönü millet iradesinin nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın kabul edeceğini, Bayar da geçmişte olanların unutulacağını belirterek bu süreci devam ettirmişler. Fakat birbirlerinin görüşlerini ve liderleri oldukları partilerin taktiklerini de eleştirmekten geri kalmamışlardır. Bu koşullar altında seçimler, 14 Mayıs 1950 tarihinde huzur içinde, düzenli bir şekilde yapılmıştır.⁴⁷⁵ Seçimlere CHP, DP ve MP katılmış, seçim sakinlik içerisinde geçmiş ve katılım oranı %89,3 gibi oldukça yüksek bir oranda gerçekleşmiştir.⁴⁷⁶

14 Mayıs 1950 seçimleri yirmi yedi yıllık tek parti yönetimini ortadan kaldırmış ve Demokrat Parti toplam oyların %53,35'ini alıp 416 milletvekilliği kazanarak mecliste büyük bir çoğunluk kazanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi bu seçimden oyların %39,6'sını, Millet Partisi ise %4'ünü almıştır. Nitekim CHP'nin seçimleri açık ara kaybetmesine karşın, DP'nin zaferine bu farkın gösterdiğinden çok daha fazla önem verilmiştir.⁴⁷⁷ Demokrat Parti kurulduğu günden itibaren rejimin sınırları içerisinde iktidarı etkilemiş ve 1950 yılına kadar başarılı bir şekilde mücadele edip, gerçek anlamda muhalefeti oluşturarak nihayetinde seçimden zaferle çıkmışlardır.⁴⁷⁸

⁴⁷³ Çağatay Benhür, "14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP Ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 17, Şubat 2007, s. 72.

⁴⁷⁴ Sinan Yıldırım, "1950 Seçimleri ve Propaganda", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 6, Aralık 2012, s. 135.

⁴⁷⁵ Karpat, *age*, s.327.

⁴⁷⁶ Günel, *age*, s.115.

⁴⁷⁷ Cengiz Sunay, *Türk Siyasi Hayatı Ve İlgili Literatür*, Orion Kitabevi, Ankara, 2015, s. 54.

⁴⁷⁸ Cemile Burcu Kartal, "Türk Siyasal Hayatında "Beyaz İhtilal" 1950 Seçimleri", *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2003, s. 271.

Seçim sonuçları CHP’de seçimlerin yenilgiyle sonuçlanabileceğini düşünen pek az kişi oluşuna karşılık, sonuçlar CHP için bir çok etkisi yaratmıştır. Seçim sonuçlarının ardından 20 Mayıs 1950’de toplanan Demokrat Parti Meclis Grubu, Celal Bayar’ı Cumhurbaşkanlığına aday göstermeyi kararlaştırmış ve Bayar da Demokrat Parti Başkanlığından istifa emiştir. Nitekim 22 Mayıs’ta Celal Bayar Cumhurbaşkanı seçilmiş, hükümeti kurmakla görevlendirdiği Adnan Menderes de ilk kabinesini ilan etmiştir. Menderes’in kurduğu kabine kamuoyunda çok iyi karşılanmıştır.⁴⁷⁹

1945’ten başlayarak 1950 yılında kadar sancılı ve muhalif bir mücadelenin ardından 14 Mayıs 1950’de gerçek anlamda “ok partili demokratik rejime” geçilmiştir. Bu tarihte Türk halkı ilk defa, kendi isteği ve oyları ile yöneticilerini değiştirmiştir. Türk demokrasi tarihinde ilk kez demokratik süreçler içerisinde seçime giden halk, hükümet adamlarını kendisinin belirleyebileceğini gerçek anlamda görmüş ve oylarını almak için siyasetçilerin kendilerinin ayaklarına kadar gelişini izlemiş, böylece hem kendi gücünün etkisini kavramaya başlamış hem de siyasetin erişilmez bir varlık olmadığını, kendisinin de dahil olabileceğini anlamıştır. Kısacası bu seçimde “milli irade” ve “halk egemenliği” kavramları anlam kazanmış ve halk gerçek anlamda vatandaş olmanın bilincine varmış, demokrasiye geçiş tamamlanmıştır.⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ Kabasakal, *age*, s.180.

⁴⁸⁰ nal, *age*, s 216.

SONUÇ

Demokrasi hem kavram olarak hem de uygulanabilirlik olarak, geçmişten günümüze kadar hep tartışılan bir kavram olmuştur. Tarihsel gelişim süreci içerisinde ortaya çıkış biçimleri ve şartları değişmiştir. Bu yüzden demokrasinin var olabilme koşulunu tek bir şeye bağlamak mümkün değildir. Demokrasini kavram olarak anlaşılabilmesi için birçok tanım bulunsa da en genel tanım azınlığın haklarıyla sınırlı çoğunluk yönetimi olmalıdır. Diğer tanımların hepsi açık uçlu olup demokrasinin mahiyetinin tam anlaşılmasını sağlayamamaktadır.

Demokrasinin sahip olduğu unsurların sadece anayasada yazılı olması, onun hayata geçirildiğini anlamına gelmez. Yani bir ülkenin yasalarında demokrasi yer alabilir, fakat gerçekte bu demokrasi hayata geçirilip uygulanmıyorsa o zaman kâğıt üzerinde kalan bir terimden farksızdır. Nitekim demokrasi unsurlarının yazılı kalmayıp gerçek anlamda hayata geçirilmesiyle mümkün olabilir. Bu unsurlar; partiler, seçimler, yarışmacı siyaset, siyasal iktidarın seçimle değişmesi, siyasal iktidarın halka hesap verirliliği, çoğunluğun yönetme hakkı, azınlık haklarına saygı gösterilmesi, iktidarın değişik seviyelerde dağıtılması, sivil-siyasi haklar, kuvvetler ayrılığı, sivil toplum şeklindedir. Bu unsurların ne biri diğerinden daha önemlidir ne de birbirinden bağımsızdır. Bu unsurların hayata geçirilebilmesi için demokratik hakları- fırsatları oluşturan, koruyan kurumlar demokrasi için gerekli koşullardır.

Dünyada var olup üzerine düşünülüp, tartışılan bütün siyasal sistemlerden çok fazla şey beklemek yanlış olur. Bu demokrasi için de geçerlidir. Nitekim hiçbir siyasal sistem dört dörtlük değildir. Fakat demokrasi, ideale ne kadar yaklaşılsa o kadar başarılı bir şekilde vücut bulabilir. Bu yüzden bir sistemin demokrasi olabilmesi için sahip olduğu unsurların etkin bir şekilde uygulanması gerekir. Fakat unutulmamalıdır ki demokrasi tek bir unsura indirgenemez. Seçimlerden başarılı bir şekilde çıkması tam anlamıyla demokrasiyi yerine getirdiği tanısını oluşturmaz, sadece demokrasinin bir unsurunu başarılı kılmış olur. Demokrasi, ancak diğer unsurlarının da gerçekleştirilmesi halinde, ideal demokrasiye yaklaşım varlık kazanacaktır. Demokrasi, halkın yani azınlık artı çoğunluğun yönetimidir. Bu bakımdan demokrasi, azınlık haklarıyla sınırlandırılmış çoğunluğun egemenliğine, serbest ve adil seçim sistemlerine ve iktidarın seçimle değiştirilmesine dayanmaktadır. Demokrasinin teori kısmında yazılanların uygulanması zor gözükse de ideal olan

demokrasiye yaklaşıldığı sürece demokrasi kendini gösterecektir. Ancak bütün eksikliklerine rağmen demokrasiyi diğer sistemlerden ayıran ve daha uygulanabilir kılan faydalı yönleriyle demokrasi, en iyi yönetim şekli olarak karşımıza belirir. Nitekim insanlara diğer yönetim biçimlerinden daha çok saygı gösterir ve daha çok haklar tanıyarak bunları güvence altına alır. Demokrasi her şeyden önce insan odaklıdır.

Demokrasinin gerçekleşmesi sadece devletin demokratikleştirilmesiyle sağlanmaz; bu noktada insanlar demokrasi kültürünü ne kadar benimser ve kendi hayatında uygularsa demokrasi, o kadar varlık kazanmış olabilir. Sonuç olarak, demokrasi ne kadar soyut bir kavram olarak kullanılırsa kullanılsın, insanlar onu hak ettiği şekilde gerçekleştirebildiği sürece hep kalıcı olacak ve daha iyi bir alternatifi bulunana kadar da yerini ve önemini korumaya devam edecektir.

Türk demokrasi tarihini Osmanlı döneminden başlatmak gerekir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen demokratikleşme hareketleri günümüz demokrasisinin de temellerini oluşturmaktadır. Sened-i İttifak ile başlayıp, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet ile devam eden bu süreç, gerek demokrasinin gerekse insan haklarının gelişmesinde büyük öneme sahiptir. 1876'da II. Abdülhamid tarafından ilan edilen Kanun-i Esasi, bilinen modern anayasalara benzemekle beraber, yönetim alanında padişahın yetkilerini, vatandaşın haklarını, hükümetin yetkilerini, memurlara ait düzenlemeleriyle meşruti yönetimin müesseseleri olan kurumların çerçevesini çizmektedir. Ayrıca Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı'nda geçen bütün güvenceleri de içermektedir. Bunun neticesinde Kanun-i Esasi'yle birlikte Osmanlı Devleti çağdaş Avrupa ülkeleri gibi meşruti yönetime geçmiş ve II. Meşrutiyet döneminin de kapıları aralanmıştır. Kanun-i Esasi'nin çıkarılması olayı tarihte I. Meşrutiyet olarak adlandırılan ve 1908 yılına kadar devam eden evrenin başlangıcına işaret etmektedir. I. Meşrutiyet dönemi demokrasinin gelişmesi ardından getireceği anayasal hareketlere zemin hazırlamasıyla çok önemli bir dönemdir. Sonuç olarak bu dönemde Mebusan Meclisi'nin karma yapısı ve vatandaşların din ve millet gözetmeksizin hukuk önünde eşit sayılması gibi hakların sayesinde demokrasinin yeşerdiği inkar edilemez.

Osmanlı/Türkiye demokrasi tarihi için büyük öneme sahip olan 1908 ve 1913 yılları arası çoğulcu dönem, Cumhuriyet tarihi açısından demokratik gelişmeler bakımından

bir başlangıç olmuştur. Ayrıca siyasal partileşme, iktidar muhalefet ilişkisinin kurumlaşması ve bunun Cumhuriyet dönemine taşınması bakımından da öneme sahiptir. Siyasal partiler içerisinde hizipleşme ve bölünmelerin ilk çekirdekleri bu dönemde görülmüştür. Nitekim Osmanlı/Türk siyasal gelişim çizgisinde ilk defa çok partili hayata geçilmesiyle her türlü ideolojik ve siyasal görüşün kendisini temsil etme hakkı elde ettiği veya var olma mücadelesi verebildiği bir döneme adım atılmıştır. Devrimin ilk zamanlarında doğan özgürlük ortamında, örgütlenme hakkına dayanarak şekillenen etnik tabanlı birçok siyasal cemiyet veya dernek kurulmaya başlanmış, nitekim bu oluşturulan dernek veya cemiyetlerin ortak özelliği ise milli olmaları ve üyesi oldukları etnik ve dini grubun kültürel ve siyasal çıkarlarını savunmaları olmuştur.

Bu cemiyetlerden en önemlisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. Bu cemiyet, Osmanlı döneminde ilk siyasi parti olma niteliğini taşımaktadır. İttihat ve Terakki'nin tarihte oynadığı rol büyüktür. İçerisinde bulunduğu dönem de buna etki etmiştir. Nitekim İkinci Meşrutiyet dönemi ilk defa siyasal partilerin yarıştığı ve bu doğrultuda Türk parti sisteminin olduğu bir dönemdir. II. Meşrutiyeti ilan edilmesi, anayasa önünde bütün tebaanın eşit olarak sayılmasının ardından birtakım gelişmeler yaşanmış ancak cemiyet ve derneklere ve diğer haklara baskı uygulanmıştır. Fakat siyasal gücü elinde tutan iktidara karşı, 1909'da sindirilmiş olan muhalefet, sonraki yıllarda yavaş yavaş ortaya çıkmış, 1909-1911 yıllarında yeni partiler kurularak, meydan okunmuştur. Osmanlı dönemi içerisindeki muhalefet Birinci Dünya Savaşı'nın evresinde tekrar bastırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'na girip, savaşın kaybedilmesiyle sorumluluk altında kalan İttihat ve Terakki de kendini feshetmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yeni bir ortam oluşmuş, I. TBMM'nin ilan edilmesiyle açıkça bir cumhuriyet kurulacağı iması verilmiştir. Nitekim 29 Ekim 1923'te bu gerçekleşmiş ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Bununla beraber artık yönetimde halkın egemen olacağı anlayışı ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet ile şekillenmiş olan Cumhuriyet dönemi böylece demokratikleşme yolunda adımlarını atmıştır. Cumhuriyet döneminde demokratikleşmeyi oluşturacak olan demokrasinin olmazsa olmazı muhalefet olacaktır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olan Halk Fırkası'na karşı muhalefetin oluşması, Cumhuriyet dönemindeki demokratikleşme hareketlerini oluşturmuştur. Ardından uzun süreli olmasa da çok partili hayat yaşanmıştır. Burada başrolü Halk Fırkası ve ona muhaliflik eden

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası oynamıştır. Bu partiler Cumhuriyet döneminin ilk demokrasi deneyimine hayat vermiştir. Fakat demokrasinin hayata geçirilmesi toplumsal ve siyasal olaylardan ötürü gerçekleşememiştir. Cumhuriyet döneminin ilk muhalefetini oluşturan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması çoğulcu bir dönemi sonlandırıp, reform programına odaklanmış bir otoriter yönetim biçimini arkasından getirmiştir. Cumhuriyet döneminde ilk defa çok partili hayata geçilmiş ve demokratik hayatın kaçınılmaz bir gereği yerine getirilmesine rağmen, parti uzun ömürlü olmamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın toplumsal olayları engellemek amacıyla kabul edilen Takrir-i Sükun Kanunun etkisiyle kapatılması olayı, çok partili siyasetin kısa süreli varlığının kesin sonu olmuştur. Bu dönemde baş gösteren siyasal ve sosyal düşünceler yasaklanmış ve rejime muhalif nitelikteki medya bastırılarak susturulmuştur. Fakat bu ortamın sağlanmasıyla bu dönemde pek çok reform hareketleri de gerçekleşmiş, yeni kanunlar getirilerek toplum ve aile yapısı düzenlenmeye çalışılmıştır.

Bütün bu reformların ani bir şekilde uygulanması ve 1929 ekonomik krizinin Türkiye'yi çok etkilemesi; toplum içerisinde tepkilerin oluşmasına muhalif ruhların artmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Atatürk bu huzursuzluğu bir yöne çekerek toplumu rahatlatmak ve oluşabilecek ayaklanmaların önüne geçebilmek için bir muhalif parti kurulmasına ihtiyaç duymuştur. Nitekim 4 Mart 1929'da olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükun Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmasıyla ülkede oluşan ortam, ikinci kez meydana gelecek olan muhalefet denemesini haber vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasının ardından çok partili demokratik hayata geçiş için atılan ikinci adım "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nın kurulması ile meydana gelmiştir. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün teşviki ile kurulan bu fırka, Türk demokrasi tarihi için önemli bir yere sahiptir. 1930 yılına geldiğinde Türkiye bir takım zorluklar ve sıkıntılar yaşamıştır. Özellikle birbiri ardına çok hızlı gerçekleştirilen devrimler ve bu konularda alınan çeşitli önlemler, muhalif grubun tepkisini çekmiş ve hükümete karşı direnişi artırmıştır. Bu şartlar altında muhalif bir parti gerekli görülmüş ancak halkın hoşnutsuzluğunun ve yeni partinin iktidara karşı eleştirilerinin halk tarafından olumlu şekilde karşılanması kısa zamanda Serbest Cumhuriyet Fırkası etrafında her kesimden muhaliflerin toplanmasını peşinden getirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk ortaya çıkan siyasal ve toplumsal ortamdaki gelişmeler doğrultusunda tarafsız

kalamayacağını bildirmesi üzerine, Serbest Fırka lideri Fethi Bey partiyi dağıtma karar almıştır.

Kısa ömürlü bir parti olmasına rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin demokratikleşme çabalarının en önemli göstergelerinden biri olmuştur. 1930'dan sonra ülkede yeni bir yol izlenmiş ve bunun başlıca özelliği tek parti idaresinin güçlendirilmesi ve laik-milliyetçi reformların derinleştirilerek genişletilmesi yolunda gösterilen topyekûn gayretler olmuştur. Böylece 1945' e kadar tek parti yönetimi ülkeye egemen olmuştur.

1945-1950 arasındaki süreç demokrasiye geçiş sürecini anlatmaktadır. Nitekim Türkiye'nin ilk kez çok partili hayata geçişi ve adil seçimler altında demokrasiye geçişin tamamlanması açısından çok önemli bir dönemdir. Türkiye'nin demokrasiye geçişi Osmanlı'dan beri hep belirli dış ve iç etkenlerin doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bunun için demokrasiye geçiş şartı olarak tek bir etkeni göstermek eksik bir tahlil yapmamıza neden olur. Çünkü dış ve iç etkenler birbirleriyle diyalektik bir ilişki içerisinde hareket ederler. Bu bakımdan demokrasiye geçiş dış ve iç etkenlerin karşılıklı etkileşiminden doğmaktadır.

1945-1950 arasındaki demokrasiye geçişin dış etkenlerine bakacak olursak, karşımıza İkinci Dünya Savaşı önemli bir etken olarak çıkmaktadır. Nitekim Savaşın oluşturduğu etki ve sonrasında kurulan iki bloklu dünya düzeni ülkelerin belli bir tarafı seçmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Dış etkenler birbirinden bağımsız düşünülemeyecek bir olaylar serisinden meydana gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı ile başlayan seri, savaş sonrasında bölgede Sovyetler Birliği'nin çok güçlü bir devlet haline gelmesi ve Türkiye'den toprak ve Boğazlarda üs talep etmesi sonucunda devam etmiştir. Uluslararası ortamda güç dengelerinin değişmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin(SSCB) bir tehdit olarak algılanmaya başlaması ve bir dizi Antlaşmaların imzalanmasıyla süreç devam etmiştir. Türkiye için de Sovyet tehdidi ve endişesinin artması ile durum Batı'ya daha çok yakınlaşmayla sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, yeni şekillenen dünyada Birleşmiş Milletlere kurucu üye olarak katılmak, Batı'dan askeri ve ekonomik yardım almak istemiştir. Sonuç olarak; San Francisco Konferansı'na katılıp Birleşmiş Milletler'e üye olan Türkiye ardından, Truman Doktrini'ne ve Marshall Planı'na dahil olarak geri dönüşü olmayan bir demokrasi yoluna girmiştir.

Savaşa girmediği halde ekonomisi iyi halde olmayan, Türkiye hem askeri yönde hem de maddi yönde ABD’den yardım almış, fakat bu yardımlar belirli şartlar altında gerçekleşmiştir. Öncelik konusu ülke içerisinde demokrasiye geçme ve demokratikleşme hareketlerine imkan sağlama olmuştur. Bir diğeri de Türkiye’nin almış olduğu bu yardımların ABD’nin istediği yönde ve kontrolü altında kullanılacak olması olmuştur. Bu durumda Türkiye İkinci Dünya Savaşı’nın batılı demokratik ülkelerin kazanmasıyla; savaş sonrasında oluşan iki bloklu yapıda Sovyet tehdidinden dolayı ABD’ye yanaşmak ve demokrasiye geçilmesi şartı olarak belirli yardımlardan nasiplenmek için dış etkenlerin etkisinde kalmıştır.

1923’ten beri yönetimde olan CHP, 1946 yılına gelindiği zaman uzun soluklu bir iktidarlığın getirdiği yıpranmışlık içerisinde kalmıştır. Bu yıpranmışlıkta İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği ve o şartlarda oluşan ağır ekonomik sıkıntıların büyük payı vardır. Her ne kadar savaşa girilmemiş olsa da savaş ekonomisi olarak adlandırılan uygulamalar iktidar partisinin yıpranmasında etkili olmuştur. Savaş sonrası iktisadi alana hakim olan “Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Kanunu” gibi olağanüstü kanunların neden olduğu sıkıntılar halkın mevcut iktidara karşı tepki duymasına yol açmıştır. Bunlara ek olarak fiyatlardaki aşırı artış, karaborsacılık, mal darlıkları gibi olumsuz etkenler, halkın gözünde iktidarda olan CHP’yi sorumlu yapmıştır. Savaş sonrasında uygulanan ekonomik politikalar, karaborsa, yolsuzluk olaylarını meydana getirmekle beraber, bu yolla büyük bir servet biriktiren yepyeni bir sınıfın ortaya çıkmasına da neden olmuştur.

Savaş sonrası uygulanan belirli iktisat politikaları, ülkeyi ekonomik açıdan rahatlatmak isterken daha çok bunalıma terk etmiştir. Halkta artan hoşnutsuzluk muhalif kesimin belirmesine ve bu dönüşümün iktidarda olan CHP’ye olumsuz bir geri dönüşümle sonuçlanacaktır. Nitekim muhalefetin Meclis içerisinde de ortaya çıkmasına son noktayı Toprak Kanunu koymuştur. Bu toprak reformu ile amaçlanan hem topraksız olan çiftçiye toprak verilip, destek sağlanarak üretime katkıda bulunmak hem de savaş sonrasında oluşan haksız kazançları azalmak amacıyla, büyük toprak sahiplerinin, topraklarının belirli bir kısmını kamulaştırmayı öngörmektedir.

Toprak reformunun kanunlaşmasıyla, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu muhalefetin ortaya çıkmasına ve Meclis içerisinde bölünmelere yol açmıştır. Nitekim bu

tartışmalar devam ederken, 19 Mayıs 1945'te İnönü'nün millete seslenişinde verdiği demeçte çok partili demokratik akımın gelişmesine izin verileceğini söylemesi, muhalefete cesaret vermiş ve bu yönde adım Dörtlü Takrir'in verilmesiyle atılmıştır. Nitekim Tek Parti döneminden sonra gerçek bir muhalefetin ortaya çıkışına neden olan bu etkenler Demokrat Parti'yi oluşturacak olan muhalefeti meydana getirmiş ve Demokrat Parti'nin kuruluşu da "Dörtlü Takrir" ile başlamıştır. 7 Haziran 1945 tarihinde CHP'li dört milletvekili parti, meclis grubunda açık olarak görüşülmek üzere, meclis grubu başkanlığına bir takrir-önerge vermişlerdir. Takrir bilhassa CHP'nin içerisinden yeni bir partinin ortaya çıkışına zemin hazırlaması bakımında son derece önemli olup, Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında demokratik bir sistemin kuruluşunda bir başlangıç olarak değerlendirilmiştir. Takrir ile temel olarak, artık savaş bittiğine, köylüler ve aydınlar demokrasiye hazır hale geldiklerine göre; Millet Meclisi'nin hükümeti fiilen kontrol etmesini, bireylere Anayasa'da yazılı hak ve hürriyetlerinin tanınmasını ve birden fazla partiye izin verilmesini istemişlerdir.

Savaş sonrası ortamın sağladığı hava dış ve i  etkenlerin baskısı ve İsmet İnönü'nün yönlendirmesiyle iktidara karşı hareketlenen muhalefet ortamında Cumhuriyet tarihinde üçüncü kez çok partili hayata geçişi belgeleyen ilk siyasi parti olma vasfını, Milli Kalkınma Partisi kazanmıştır. Dörtlü Takrir'i verenlerden önce davranılmış olsa da bu parti, gerçek anlamda Cumhuriyet Halk Partisi karşısında muhalefet olamamıştır. Meclis Grubuna sunulan Takrir reddedildikten sonra, öneriye destek veren iki milletvekili, Menderes ve Köprülü esasen hükümete karşı muhalif olan Vatan gazetesinde, hükümeti, başbakanı ve bazı anti-demokratik kanunları eleştirir yolla yazılar yayınlamış, milletin yönetim üzerinde denetim sağlamasını, insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını talep etmişlerdir. Bu davranışlarından ötürü ikili CHP'den ihraç edilmiştir. Refik Koraltan da arkadaşlarını savunması üzerine partiden uzaklaştırılmıştır. Bu süre zarfında Celal Bayar'da önce milletvekilliğinden sonra da parti üyeliğinden istifa etmiştir. Bu gelişmeler yaşanırken, İsmet İnönü 1 Kasım 1945'teki konuşmasında, Türk demokrasisinin temel eksikliğinin bir muhalefet partisinin yokluğu olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda Dörtlü Takrir ile başlayan ve yeni bir partinin doğuşuna doğru giden süreçte Celal Bayar ve arkadaşları, Demokrat Parti'nin kuruluş başvurusunu 7 Ocak 1946'da resmen yapmışlardır.

Demokrat Parti programında liberalizm ve demokrasiyi temel almıştır. Konuşmalarında halkın yoksulluğuna, ekonominin gidişatına ve ülkede demokrasi ve özgürlüğün sağlanamadığına dair eleştiriler yönlendirmiştir. Kurulduğu zamandan kısa bir süre sonra (ilk üç aydan sonra) vatandaşın sevgisini kazanıp belirli sayıdaki teşkilata ulaşınca, iktidar karşısında kendini güçlü hissetmeye başlamıştır. Nitekim vatandaşın yeni partiye olan ilgisi, programında yer alan vaatlerinden çok iktidar karşısında muhalefet edebilmesinden, duruşunda kaynaklanmıştır. Halk yeni partinin gerçek bir muhalefet partisi olduğuna inanmaya başlamış ve Demokrat Parti 1946 baharında bütün muhalefeti kendi tarafında çekmeyi başarmıştır. Halktan olumlu tepkiler alan DP, 1946 genel seçimlerine katılmış, fakat sonuç hüsrarla sonuçlanmıştır. Seçimlerde baskı ve yolsuzlukla oylar CHP lehine çevrilmiştir. Sonuç olarak tartışmalı ve şaibeli bir seçim olarak 1946 seçimleri, tarihimizde yerini almıştır. Bu doğrultuda 1946 seçimleri muhalefet partisinin yasal güvence yokluğunun bir göstergesi olmasına rağmen tek parti yönetiminin ardından ilk kez gerçekleştirilen seçimler olması ve muhalefetin daha da köklenmesinde önemli rol oynamıştır.

Nitekim bu seçimlerin ardından DP, mücadelesini daha sert bir şekilde vermeye başlamış ve 1947'dan 1950'ye kadar olan dönemde DP ve CHP arasında çetin bir siyasal mücadele verilmiş, bu mücadele demokratik adımlarla devam etmiştir. Her iki partinin de 1950 seçimleri için kampanyaları halkı içlerine alarak konuşmaları tam bir demokrasi ortamını oluşturmuştur. 1946 hileli seçimlerinden sonra gerçekleştirecek olan, 1950 seçimleri için adil bir seçim yasası 16 Şubat 1950'de kabul edilmiştir. Kabul edilen yeni seçim yasa ile seçimler tek dereceli olup adli kontrol altında gerçekleştirilecektir. Bu yasanın kabul edilmesi aslında muhalefetin siyasal iktidar üzerinde ne derece etkili olduğunu göstermiş ve muhalefetin mücadelesinin zaferi olmuştur. Nitekim bu zafer, 14 Mayıs'ta ilk kez serbest ve adil bir şekilde halkın doğrudan katılımı ile çok partili bir ortamda gerçekleşmiş olan seçimleri Demokrat Parti'nin kazanmasıyla taçlanmıştır.

1945'ten başlayarak 1950 yılında kadar sancılı ve muhalif bir mücadelenin ardından 14 Mayıs 1950'de "çok partili demokratik rejime" geçilmiştir. Bu tarihte, Türk halkı kendi isteği ve oyları ile yöneticilerini değiştirmiştir. Türk demokrasi tarihinde ilk kez demokratik süreçler içerisinde seçime giden halk, hükümet adamlarını kendisinin belirleyebileceğini gerçek anlamda görmüş ve oylarını almak için siyasetçilerin

kendilerinin ayaklarına kadar gelişini izlemiştir. Böylece halk, hem kendi gücünün etkisini kavramaya başlamış hem de siyasetin erişilmez bir varlık olmadığını, kendisinin de dâhil olabileceğini anlamıştır. Kısacası bu seçimde “milli irade” ve “halk egemenliği” kavramları anlam kazanmış ve halk vatandaş olmanın bilincine varmış, demokrasiye geçiş tamamlanmıştır.

Nitekim Türkiye’nin Osmanlı’dan başlayan demokrasi serüveni belirli dış ve iç etkenlerin doğrultusunda gelişmiştir. Demokratikleşme hareketleri Osmanlı ve Türkiye’de de zaman zaman toplumsal ve ekonomik sorunlardan ötürü kesintiye uğramış olsa da demokratikleşme yönünde ilerleme mücadelesi devam etmiştir. Sonuç olarak Türkiye’nin demokrasiye geçişi bir takım aksaklıklara rağmen sağlıklı olmuş, dış ve iç etkenlerin iyi bir uyum içerisinde hareket etmesi sayesinde bu geçiş önemli bir bunalıma yol açmadan sağlanabilmiştir.

KAYNAKÇA

Abadan Unat, Nermin, *Anayasa Hukuk ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.

Ağaoğlu, Samet, *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, yay. haz.: Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, 8. bs., Kaynak Yayınları, 2009.

Akandere, Osman, “ 1946 Genel Seçimleri Ve Sonuçları Üzerinde İktidar Ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 76, Ocak 2010, s. 1-26.

Akandere, Osman, *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler, 1938-1945*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Akıncı, Abdulvahap ve Sefa Usta, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29), 2015, s. 41-52.

Akıncı, Abdulvahap ve Sefa Usta, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, Ocak 2016, s. 275-288.

Akkaya, Bülent, “İç Ve Dış Gelişmeler Çerçevesinde Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş ve 1946 Seçimleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Ekim 2011, s. 43-62.

Akkor, Mahmut, “II. Dünya Savaşı’nın Sonu Ve Truman Doktrini’nin Ortaya Çıkışı”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Kasım 2017, s. 1-17.

Akpınar Gönenç, Ayşenur, *Sivil Toplum Düşünsel Temelleri Ve Türkiye Perspektifi*, Altıkitap Yayınları, Ankara, 2001.

Akşin, Sina, “Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusan”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, Ocak 1970, s. 19-39.

Akşin, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi**, 5.bs., Kırılma Yayınları, Ankara, 2004.

Akşin, Sina, **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Ed.: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

Aktan, Coşkun Can, “Siyasal Yönetim Biçimleri ve Demokrasi”, Ed.: Coşkun Can Aktan, **Yeni Bir Siyasal Sistem Arayışı Demokrasi Poliarşi ve Demarşi**, içinde, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2005.

Albayrak, Mustafa, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı 1, Ocak 2014, s. 295-312.

Albayrak, Mustafa, **Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Tarihsel Gelişimi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.

Aristoteles, **Politika**, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018.

Armağan, Mustafa, **Tek Parti Devri Küller Altında Yakın Tarih**, 4. bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Aron, Raymond, **Demokrasi Ve Totalitarizm**, çev. Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976.

Arslan, Gürbüz, “Varlık Vergisi Kanunu’nun Çıkarılması, Uygulanması Ve Sonuçları”, **Tarih Dergisi**, Sayı 61, Ocak 2015, s. 119-152.

Ashford, Nigel, **Özgür Toplumun İlkeleri**, çev. Can Madenci, 4. bs., Liberte Yayınları, Ankara, 2015.

Ataç, Kaan Kutlu, “70.Yılında Truman Doktrini: Türkiye ve Soğuk Savaş”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 8, Sayı 1, Temmuz 2016, s. 102-135.

Ateş, Toktamış, **Demokrasi**, Ümit Yayınları, Ankara, 1994.

Avşar, Abdülhamit, ***Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası***, Kitabevi Yayını, İstanbul, 1998.

Aydemir, Şevket Süreyya, ***Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919***, Cilt 1, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2014.

Aydın, Mehmet Korkud, “ Milli Korunma Kanunu’nun Hayata Geçirilişi (1940) Ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, ***Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Cilt 29, Sayı 1, Ocak 2019, s. 413-428.

Aykaç, Necdet, “Yönetsel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler Serbest Cumhuriyet Fırkası- Menemen Olayı”, ***Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi***, Cilt 11, Sayı 44, Nisan 2009, s. 581-625.

Babaoğlu, Resul, “İngiliz Belgelerinde Türkiye’nin Demokrasiye Geçiş Yılları: Demokrat Parti’nin Kuruluşu Ve 1946 Seçimleri”, ***Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, Cilt 5, Sayı 10, Ocak 2017, s. 371-402.

Babaoğlu, Resul, “Nutuk Ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı Ve Süreci”, ***Yakın Dönem Türk Tarihi Araştırmaları***, Cilt 11, Sayı 22, Kasım 2012, s. 63-108.

Balcı, Meral ve Yeşim Karadeniz, “1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tartışmalarının Dönem Siyasetine Etkisi”, ***Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Sayı 57, Ağustos 2018, s. 271-279.

Başgil, Ali Fuad, ***Demokrasi Yolunda***, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1961.

Batmaz, Şakir, “Osmanlı Devleti’nde Sosyo-Ekonomik Düzen ve XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketleri”, Ed.: Şakir Batmaz- Serdar Şahin, ***Türkiye Cumhuriyeti Tarihi***, içinde, Öteki Adam Yayınları, İstanbul, 2012.

Bayar, Celal, ***Başvekilim Adnan Menderes***, yay. haz.: İsmet Bozdağ, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.

Beetham, David ve Kevin Boyle, ***Demokrasinin Temelleri 80 Sorum 80 Cevap***, çev. A. Zeynep Kopuzlu, Adres Yayınları, Ankara, 1995.

Bekcan, Umut, **Demokrasi Kuramları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2005.

Benhür, Çağatay, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP Ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 17, Şubat 2007, s. 61-75.

Birand, Mehmet Ali ve Can Dünder- Bülent Çaplı, **Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu**, 11.bs., Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006.

Birinci, Görkem, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin Kısa Tarihi I: Milletler Cemiyeti’nden Birleşmiş Milletler’e”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, Aralık 2017, s. 50-81.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, 21. bs., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015.

Bostancı, M. Naci, **Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1996.

Boyacı, Nihal Petek, “Çağdaş Demokrasinin Açmazları Üzerine Platoncu Yaklaşımlar”, **Mavi Atlas**, Cilt 6, Sayı 1, Nisan 2018, s. 131-155.

Burns, Edward Mcnall, **Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950**, çev. Alaeddin Şenel, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.

Cop, Burak, **Türkiye’de Seçim Sistemleri**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2018.

Coşkun, İsmail, “San Francisco Sonrası Dünya”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı 12, Aralık 2006, s. 17-21.

Çaha, Ömer, “Sivil Toplum Devlet Karşıtlığında Türkiye’de Cumhuriyet”, der.: Nuri Bilgin, **Cumhuriyet Demokrasi Ve Kimlik**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.

Çam, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, 4.bs., İstanbul, 1995.

Çavdar, Tefvik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 4. bs., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

Çaylak, Adem, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkileri”, Ed.: Adem Çaylak- Seyit Ali Avcu, ***Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Hayatı***, içinde, 2. bs., Savaş Yayınevi, Ankara, 2018.

Çınar, Ömer, “Siyasal Yaşamımızda Serbest Cumhuriyet Fırkası”, ***Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi***, Cilt 5, Sayı 10, Mart 2015, s. 207-229.

Çınar, Yusuf, “Modernleşme Ve Bağımlılık Teorisi Ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye”, ***Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Cilt 16, Sayı 2, Haziran 2018, s. 325-350.

Çiçek, Arif, ***Demokrasi ve Türkiye’nin 1950 Sonrası Demokratikleşme Meselesinin Sosyolojik Tahlili***, Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi, Malatya, 1999.

Çolaker, Veysel, “Faliş Rıfkı Atay’ın Tek Parti Ve Çok Partili Dönemde Demokrasiye Bakışı”, ***Belgi Dergisi***, Sayı 9, Şubat 2015, s. 1248-1264.

Çufalı, Mustafa, ***Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)***, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004.

Dağtaş, Erdal, “Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş Öncesinde Sivil Toplum, Yurttaşlık Hakları ve Yazılı Basın”, ***Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi***, Cilt 1, Sayı 3, Mayıs 2000, s. 58-67.

Dahl, Robert A., ***Demokrasi Üzerine***, çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2017.

Dahl, Robert A., ***Demokrasi ve Eleştirileri***, çev. Levent Köker, Yetkin Basımevi, Ankara, 1993.

Deringil, Selim, ***Denge Oyunu (İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası)***, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Dokuyan, Sabit, “Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, ***Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi***, Cilt 15, Sayı 2, Nisan 2014, s. 23-56.

Dursun, Davut, “Demokratikleşemeyen Cumhuriyet”, Ed.: Selahaddin Bakan-Adnan Küçük- Ahmet Karadağ, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, içinde, I. Cilt, Aktüel Yayınları, İstanbul, 2005.

Duverger, Maurice, **Siyasal Rejimler**, çev. Teoman Tunçdoğan, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1974.

Ekici, Süleyman, “Hayek’te Özgürlük Demokrasi İlişkisi”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, Kış 2015, s. 84- 103.

Ekici, Yunus, “Türk Demokrasi Hayatında Cumhuriyet Halk Fırkası”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 25, Sayı 2, Temmuz 2017, s. 249-360.

Ekincikli, Mustafa, “Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 6, Sayı 11, Kış 2012, s. 151-163.

Eraslan, Cezmi, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Siyasi Hayatında Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyimi Üzerine Düşünceler”, **İlmi Araştırmalar**, Sayı 9, Ocak 2000, s. 77-96.

Erdoğan, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.

Erdoğan, Mustafa, **Türkiye’de Anaysalar ve Siyaset**, 4. bs., Liberte Yayınları, 2003.

Ergin, Koray, “İttihat Ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918)”, **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Mayıs 2017, s. 114-127.

Erhan, Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Ed.: Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)**, İçinde, Cilt 1, 6. bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara, 1990.

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970.

Ersoy, Lale, “1939-1945 Döneminde Türkiye’de Siyasi Gelişmeler”, Ed.: Adem Çaylak- Seyit Ali Avcu, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, İçinde, Savaş Yayınevi, Ankara, 2018.

Ertem, Barış, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye- Sovyetler Birliği İlişkileri Ve Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri İle Yakınlaşmasına Etkiler”, **Turkish Studies**, Cilt 8, Sayı 7, Yaz 2013, s. 157-183.

Ertem, Barış, “Türkiye- ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 12, Sayı 21, Haziran 2009, s. 377-397.

Esen, Bülent Nuri, “Türkiye’de Anayasal Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 25, Sayı 1, Mart 1968, s. 35-58.

Eser, Bahadır ve Özlem Demirkıran- Eda Çiçek, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasasının Liberalleşmesi Bağlamında Türk-Amerikan İttifakının Ortaya Çıkışı: Batı Bloğuna Geçiş”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 14, Aralık 2011, s. 17-38.

Fedayi, Cemal, **İmparatorluk Nasıl Yıkıldı? Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Nasıl Geçildi?**, 4. bs., Kadim Yayınları, 2016.

Giritlioğlu, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin Mevkii Cilt I**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.

Göze, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002.

Gülen, Ahmet, “Karşılaştırmalı Bir Yöntemle SCF ve DP’nin Kuruluşuna Bakış”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 54, Mart 2016, s. 129-149.

Gülen, Ahmet, “Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinin İlk Yansımaları 1946 Genel Seçimleri ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 15, Sayı 30, Ocak 2015, s. 221-249.

Günel, Erdoğan, **Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni (1908-2008)**, Karakutu Yayınları, İstanbul, 2009.

Güngör, Süleyman, “14 Mayıs 1950 Seçimleri Ve CHP’de Bunalım”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 21, Haziran 2010, s. 193-208.

Gürkan, Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Hayek, Friedrich August von, “Liberalizm”, Ed.: Cennet Uslu, **Liberalizm El Kitabı**, içinde, Liberte Yayınları, Ankara, 2017.

Haytoğlu, Ercan, “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci Ve 1945’te Çok Partili Siyasal Hayata Geçişin Nedenleri 1908-1945”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, Ocak 1997, s.48-56.

Heywood, Andrew, **Siyaset**, çev. Bican Şahin- Atilla Yayla- Mete Yıldız vd., Adres Yayınları, Ankara, 2015.

Hocaoğlu, Baran, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, İzmir, 2008.

Huntington, Samuel P. ve Jorge I. Dominguez, **Siyasal Gelişme**, çev. Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1975.

Huntington, Samuel P., **Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyılın Sonlarında**, çev.: Ergun Özbudun, Yetki Yayınları, Ankara, 1996.

İnalcık, Halil, **Osmanlı ve Modern Türkiye**, Ed.: Tuğçe İnceoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

İnan, Seçkin, **Türkiye’de Demokrasinin Yapılanmasında Önemli Bir Unsur: Parti İçi Demokrasi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

İnce, Erdal, “Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 13, Aralık 2006, s. 59-78.

Kabacalı, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Kabasakal, Mehmet, *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.

Kaçmazoğlu, H. Bayram, *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1988.

Kalyon, Levent, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, Nisan 2010, s. 7-26.

Kara, Nihal, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş Ve Demokrasi Sorunları”, Ed.: Ersin Kaygıcioğlu- Ali Yaşar Sarıbay, *Türk Siyasal Hayatı*, içinde, 5. bs., Sentez Yayıncılık, Ankara, 2014.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

Karpat, Kemal H., *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, çev. Ceren Elitez, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

Kartal, Cemile Burcu, “Türk Siyasal Hayatında “Beyaz İhtilal” 1950 Seçimleri”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, Şubat 2003, s. 265-280.

Kaya, Fehmi, “Demokratik Sosyalizm Ya da Sosyal Demokrasi Nedir”, *Toplum ve Demokrasi*, Cilt 2, Sayı 2, Temmuz 2008, s. 211-214.

Kayıran, Mehmet ve Mustafa Yahya Metintaş, “1945 Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 19, Aralık 2018, s. 647-666.

Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Kınross, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2011.

Kızılcılık, Sezgin ve Yaşar Erdem, *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*, 6. bs., Saray Kitabevi, İzmir, 1996.

Kızılkaya, Ahmet, “Ekonomik Ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi”, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt 5, Sayı 12, Ağustos 2016, s. 83-95.

Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.

Komsuoğlu, Ayşegül, *Türkiye’de Siyasal Muhalefet*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008.

Kongar, Emre, *Tarihimizle Yüzleşmek*, 2.bs., Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006.

Kuzu, Burhan, “Demokrasi Resmi İdeoloji- Sivil Toplum”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1, Ocak 1992, s. 335-369.

Kürkçüoğlu, Ömer “Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler (1946’dan bu yana), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 1, Ocak 1978, s. 213- 247.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

Malkoç, Eminalp, “Türk Basınında Truman Doktrini ve Türkiye’ye Amerikan Yardımları (1947-1950)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 9, Ekim 2006, s. 89-127.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, der.: Mümtaz’er Türköne- Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Mayo, Henry B., *Demokratik Teoriye Giriş*, çev. Emre Kongar, Türk Siyasi İlimler Derneği, Ankara, 1964.

Mouffe, Chantal, *Demokratik Paradoks*, çev. Ahmet Cevdet Aşkın, 3. Bs., Epos Yayınları, Ankara, 2015.

Müezzinoğlu, Ersin, “Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Journal of Universal History Studies*, Cilt 1, Sayı 1, Aralık 2018, s. 44-79.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi*, Ed.: Ahmet Nezihi Turan, Cedit Neşriyat, Ankara, 2012.

Ortaylı, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ed.: Adem Koçal, 28. Baskı, Timaş Yayınları, İzmir, 2018.

Öz, Esat, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945)*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

Özalper, Mehmet, “Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Mart 2014, s. 117-136.

Özbudun, Ergun *Anayasa Hukuku*, Ed.: Ergun Özbudun- Bülent Yücel, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2003.

Özbudun, Ergun, *Türkiye'de Parti Ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Özdemir, Ali Ulvi, “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türk Solunun DP Ve Hükümet İle İlişkileri 1945-1946”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 14, Sayı 55, Mart 2014, s. 177-241.

Özdemir, Musa ve Sadık Çalışkan- Fatih Öztürk, “Yalta Konferansı: Soğuk Savaşa Giden Yol”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Ocak 2017, s. 62-79.

Özenç, Berke, “Türkiye'nin Demokratikleşmesinde Öncelikler”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt 24, Sayı 1-2, Haziran 2004, s. 619-650.

Özer, Mehmet Halis, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda İktisadi Düşünce”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 51, Kasım 2014, s. 77-92.

Özsağır, Arif, “İnsan Hakları Ve Demokrasi”, Haz.: Kamil B. Raif- B. Jülide Mollaoğlu, *Demokrasi Dosyası*, içinde, Türk Demokrasi Vakfı- DIHEP Yayını, Ankara, 2000.

Öztürk, Ayhan, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Yay. haz.: Ayhan Öztürk, Arka Oda Yayınları, Kayseri, 2007.

Platon, **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019.

Roskin, Michael G., **Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür**, çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Ankara, 2009.

Sezen, Saim, **Seçim ve Demokrasi**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2000.

Sakman, Mücella, “İdeolojik Hegemonya İçerisinde Örgütlenen Siyasal Bir Sistem Olarak Totalitarizm”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 55, Ocak 2015, s. 117-126.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2013.

Sarıbay, Ali Yaşar, **Demokrasinin Sosyolojisi**, 2. bs., Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Sarıbay, Ali Yaşar, **Siyasal Sosyoloji**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.

Sartori, Giovanni, **Demokrasi Kuramı**, çev. Deniz Baykal, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, (tarih yok).

Sartori, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, çev. Tunçer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara, 1996.

Schmidt, Manfred G., **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, çev. M.Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

Semiz, Yaşar, “İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Türkçülük Politikası”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 35, Haziran 2014, s. 217-244.

Sevil, Muharrem, **Türkiye’de Modernleşme Ve Modernleştiriciler**, Vadi Yayınları, Ankara, 1999.

Sitembölükbaşı, Şaban, **Türkiye’de İslam’ın Yeniden İnkişafı (1950-1960)**, İsam Yayınları, Ankara, 1995.

Sofracı, İhsan Erdem, “ Tarihsel Perspektiften Varlık Vergisi Uygulamasına Bir Bakış”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Haziran 2013, s. 317-335.

Soysal, Tamer, “Demokrasi İdesi Üzerine Bir Retorik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 13, 2002, s. 331-341.

Sönmez, Naim, “Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Kasım 2013, s. 438-461.

Sunay, Cengiz, *Türk Siyasi Hayatı Ve İlgili Literatür*, Orion Kitabevi, Ankara, 2015.

Suvla, Refü, “Türkiye Ve Marshall Planı”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 10, Sayı 1-4, Ağustos 2015, s. 145-165.

Şahin, Enis ve Bilal Tunç, “Demokrat Parti’nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)”, *Sosyal Ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Ocak 2015, s. 31-69.

Şatıroğlu, Ayşen, “San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye’nin Yer Arayışı”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 12, Aralık 2006, s. 23-40.

Şentürk, Ayşegül, “Çok Partili Hayata Geçiş Süreci Ve Necmettin Sadak”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 25, Ocak 2012, s. 157-180.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin, *Türk Siyasal Muhafazakârlığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Kadim Yayınları, Ankara, 2011.

Tanilli, Server, *Uygarlık Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul, 1981.

Taşkesen, Abdullah, *Türkiye’de Demokrasi Sancıları*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2011.

Tilly, Charles, *Demokrasi*, çev. Ebru Arıcan, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2014.

Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Timur, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3. bs., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

Toker, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye Geçiş, 1944-1950*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1998.

Tufan Emini, Filiz, “Türkiye’de Demokratikleşme Sürecinin Düşünsel ve Tarihsel Temelleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1-2, Aralık 2006, s. 521-540.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 2.bs., Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Turan, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi 4. Kitap (Birinci Bölüm) Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938- 14 Mayıs 1950)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Turp, Muharrem, “Türkiye’nin Demokratikleşme Sürecinde Bir Mihenk Taşı: Basında 1950 Seçimleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Sayı 37, Şubat 2018, s. 677-714.

Türkmen, Füsun, *Kırılğan İttifak’tan “Model Ortaklığa”: Türkiye ABD İlişkileri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

Uyar, Hakkı, *Tek Parti Dönemi Ve Cumhuriyet Halk Partisi*, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012.

Ülman, A. Haluk, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 3, Mart 1968, s. 241-273.

Ünal, Oğuz, *Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu*, 1. bs., Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.

Yalçın, Osman, “Varlık Vergisi Kanunu Ve Uygulaması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kasım 2012, s. 313-354.

Yaman, Fatih Turan, “Katılımcı Demokrasi: Kapsam Ve Unsurlar”, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Ocak 2018, s. 136-160.

Yayla, Atilla, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Adres Yayınları, Ankara, 2014.

Yayla, Atilla, *Siyaset Bilimi*, Adres Yayınları, Ankara, 2016.

Yeşil, Ahmet, *Türkiye’de Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş*, 2.bs., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Yeşilçayır, Neşe, “Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 79, Mart 2011, s. 131-192.

Yetkin, Çetin, *Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi Serbest Cumhuriyet Fırkası*, 2. bs., Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.

Yetkin, Çetin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi, 1930-1945*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1983.

Yıldırım, Sinan, “1950 Seçimleri Ve Propaganda”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 6, Aralık 2012, s. 131- 157.

Yılmaz, Ensar, “1946 Seçimlerinde Öne Çıkan Bazı Hususlar”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2010, s.177-188.

Yoldaş, Yunus ve Özlem Becerik Yoldaş, “Niklas Luchmann’ın Demokrasi Teorisi”, *Çankaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, Sayı 2, Nisan 2010, s. 575-584.

Yurdsever Ateş, Nevin, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

Yücekök, Ahmet N., *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’ de Parlamantonun Evrimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983.

Yücer, Rezzan, *Cumhuriyet Gazetesi’nin Bakışıyla Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönüm Noktası: 14 Mayıs 1950 Seçimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2016.

Zürcher, Erik Jan, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, çev. Gül Çağalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner Gömen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

